

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

549

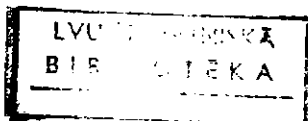
TAUTAS SAIMNIECĪBA
Latvijas PSR reģionālā politika
tās ekonomiskā nodrošinājuma
plānošana

Latvijas PSR Tautas izglītības ministrija
LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Tautas saimniecības ekonomiskās un sociālās
plānošanas katedra

LATVIJAS PSR REĢIONĀLĀ POLITIKA
UN TĀS EKONOMISKĀ NODROŠINĀJUMA PLĀNOŠANA

Zinātniskie raksti

549. sējums

Latvijas Universitāte
Rīga 1990

TAUTAS SAIMNIECĪBA

Latvijas PSR reģionālā politika un tās ekonomiskā nodrošinājuma plānošana: Zinātniskie raksti/ Atb.red. E.Dubra. 549.sēj. Rīga: LU, 1990. - 128 lpp.

Zinātniskie raksti aplūko aktuālas teorētiskas un praktiskas republikas sociālās infrastruktūras attīstības problēmas, tās plānošanas un organizēšanas apstākļos, kad palielinās republikas un tās rajonu ekonomiskā patstāvība un notiek pāreja uz saimniecisko aprēķinu. Zinātniskie raksti veidoti, balstoties uz jaunākajiem partijas un valdības dokumentiem, vadošo zinātnieku un praktiķu atzinumiem, kā arī izmantojot autoru pedagoģiskā un zinātniskā darba atziņas.

Darbs paredzēts ekonomisko specialitāšu studentiem. Šo krājumu var izmantot arī aspiranti un zinātnisko iestāžu darbinieki.

Научные труды предназначены для студентов-экономистов. Сборник также могут использовать аспиранты и сотрудники научных учреждений.

REDKOLĒCIJA:

E.Dubra (atb.red.), V.Zeile, I.Galanders

I. 0604020107-057 8.90
2612(11)-90
ISBN 5-7970-0008-3

Latvijas
Universitāte,
1990

IEVADS

Mūsdienu tautas saimniecības attīstības un sabiedriskās ražošanas efektivitātes augšanas apstākļos pieaug sociālās sfēras nozīme, tās ietekme uz personības veidošanos un apstākļu radīšanos, lai rastos interese par darbu. Personības attieksme pret darbu atkarīga no strādājošo dzīves apstākļiem, viņu izglītības un kultūras līmeņa, aktivitātes un mērķtiecības gala rezultāts sasniegšanai.

Jauno attiecību formēšanās rodas daudz objektīvu sociāli - ekonomisku apstākļu ietekmē.

Zinātnisko rakstu krājumā ir atspoguļoti katedras zinātniski petnieciskā darba rezultāti par sociāliem jautājumiem reģionālajā aspektā par 1987.-1989.gadiem un perspektīvā 1991.-2005.gadiem. Šajā krājumā ir izskatīti jautājumi par plānošanas metožu pilnveidošanu Latvijas PSR ekonomiskās patstāvības apstākļos. Īpaši ir atspoguļoti jautājumi par izglītību, kultūru, veselības aizsardzību un lauksaimniecības sociālās sfēras attīstību. Kopumā šai krājumā iekļauti teorētiski un praktiski elementi svarīgāko sociālās infrastruktūras jautājumu risināšanai.

E. Dubra

DZĪVES KVALITĀTE LATVIJAS PSR, TĀS
PAŠREIZEJĀIS STĀVOKLIS UN ATTĪSTĪBAS
PERSPEKTĪVAS

Republikā īstenojamā radikālā reforma ekonomikas un visas sabiedriskās dzīves sfērās pašreiz balatās uz Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā 1989.gada 27.jūlijā izstrādāto un pieņemto likumu par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību, kurā stājas spēkā republikas teritorijā ar 1990.gada 1.janvāri.

Jaunā saimnieciskā mehānisma veiksmīga realizācija ekonomikas sfērā, kuru nosaka šis likums, ļaus izveidot stingru ekonomisku pamatu aktuālu sociālu problēmu un iedzīvotāju dzīves līmeņa kvalitātes paaugstināšanas atrisināšanai. Visu veicamo ekonomisko pārveidojumu svarīgākais mērķis, it īpaši tirgus attiecību un īpašuma formu attīstībā, ir cilvēku problēmu un vajadzību apmierināšana visā to daudzveidībā.

Ir nepieciešama gudra un spēcīga sociālā politika, kura nodrošinātu cilvēka sociālo aizsargātību dzīves materiālajā un garīgajā sfērā.

Nopietni sociāli ekonomiski pētījumi par republikas pāreju sākot ar 1990.gadu uz ekonomisko patstāvību, tika veikti sakarā ar Latvijas PSR ekonomiskās un sociālās attīstības koncepcijas laika periodam līdz 2005.gadam sagatavošanu. Koncepcijā tika noteikti ekonomisko pārveidojumu virzieni un to sociālās sekas, t.i., tika izvērtētas sociālo rezultātu sasniegšanas reālās iespējas cilvēka labā. Sociālās sfēras prioritāte tika ņemta par pamatu republikas attīstībai. Pie tam tika kritiski novērtēta Latvijas PSR sociālās attīstības līmenis un tika noteikti galvenie virzieni sociālo problēmu atrisināšanai perspektīvā.

Izdarīsim šo analīzi sīkāk.

Republikas sociālās attīstības pašreizejam līmenim ir raksturīga virkne nopietnu trūkumu un disproporciju.

Ilgu laiku, sevišķi 80. gados, bija vērojama stagnācija un pat tendence samazināties iedzīvotāju sociālās labklājības līmenis, kuru izsauca šokjoši iemesli :

- cilvēka dzīves vietas ekoloģiskās vides vispārējā pasliktināšanās;
- cilvēka partikas nepietiekamais kvalitatīvais līmenis un nesabalansētā struktūra, kas pasliktina iedzīvotāju veselību un saīsina dzīves ilgumu;
- kvalitatīvu partikas produktu un masu patēriņa preču patēriņa deficīts sastāda 35%, bet maksas pakalpojumu līdz 60% no pieņemtajiem republikā racionālajiem patēriņa normatīviem;
- kopumā jēdzināmā pilsētas un lauku sociālās apgādātības līmeņu nepamatotā diferenciācija, pašreizējais preču un pakalpojumu deficīts atēstāj sevišķi negatīvu ietekmi uz lauku iedzīvotāju dzīvi;
- pagājušā perioda agrārā politika noveda pie ievērojamas lauku infrastruktūras pasliktināšanās un izsauca lauku iedzīvotāju noplūdi uz pilsētām, sevišķi no Latvijas zonas;
- lauku sociālajai infrastruktūrai nepieciešama prioritāte tās attīstībā, sevišķi skolu, nespējot, sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības objektu un dzīvokļu celtniecībā, sevišķi republikas austrumu rajonos;
- iezīmējas iedzīvotāju neapmierināta maksātspējīga pieprasījuma pieaugums pēc precēm un pakalpojumiem ar arvien pieaugošajiem inflācijas procesiem, ar aģiotāžu pieprasījuma, lētā asortimenta izstrādāšanu, iedzīvotāju neapmierinātību ar preču asortimentu un kvalitāti;
- tai pat laikā apmēram 25% iedzīvotāju, sevišķi daudz bērnu ģimenēs, pensionāriem, strādājošajai jaunatnei, ienākumi ir zemāki par sabiedrisko minimuma robežu;
- kopumā republikas iedzīvotāji apmierina savas vajadzības vidēji par 66% no racionālā patēriņa budžeta;
- šoprojām ir asa iedzīvotāju, sevišķi jauno ģimeņu, apgādātība ar dzīvokļiem. Republika dzīvokļu saražošanas uzskaitē CI.06.39.g. bija 163 tūkstoši ģimeņu;

- republikā ir pasliktinājušies apstākļi vispusīgai valodas un kultūras attīstībai. Jāpievērš sevišķa uzmanība iedzīvotāju sadzīves, sabiedriski politiskās, estētiskās kultūras paaugstināšanai;

- iedzīvotājiem pakāpeniski sāk zust kvalitatīva un augsti profesionāla darba iemaņas un kopumā darba kultūra, nav nepieciešamo apstākļu iedzīvotāju pilnvērtīgai atpūtai un, sevišķi atradājošo, rehabilitācijai;

- nepietiekams iedzīvotāju medicīniskās apkalpošanas līmenis, neskatoties uz augstajiem rādītājiem apgādē ar ārstiem un medicīnas iestādēm;

- neefektīvi tiek izmantots zinātniskais potenciāls, zinātnisko pētījumu efektivitāte ir zema, jo ir trūkumi zinātnisko darbinieku darba organizācijā, materiālajā ieinteresētībā, ļoti vāja ir zinātnes izmēģinājumu eksperimentālā un materiālā bāze;

- pilnībā nav atrisināti personības kvalitatīvas apmācības un audzināšanas jautājumi, kā arī mācību procesa apgāde ar mūsdienīgu augsta līmeņa tehnisko aprīkojumu, nav ieviesta reāla divvalodība, nav paveikta bērnu apmācības otrās maiņas likvidācija;

- sevišķi ierobežota materiālā bāze fizikultūras nodarbošanās un profesionālā sporta attīstībai, jo nepietiek sporta būvju vajadzīgajā daudzumā.

Lei pārvarētu minētās problēmas, dzīves sociālajā sfērā nepieciešams realizēt kvalitatīvi citas pieejas. Tādēļ visam sociālo pasākumu kompleksam, pēc mūsu uzskata, ir jābūt noformulētam konkrēti izstrādātas rīcības programmas veidā, kuras būtība tiks apskatīta tālāk.

Sociālajā attīstībā ir paredzēts realizēt jaunu pieeju cilvēka problēmu atrisināšanā - jāizveido apstākļi kvalitatīvai materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanai, intelektuālā un kultūras līmeņa paaugstināšanai, iedzīvotāju sociālās aizsardzības un apgādātības uzlabošanai. Šī stratēģija īstenojas, balstoties uz nematīgu republikas ekonomiskā potenciāla attīstību, radikālu cilvēka dzīves vietas ekoloģiskās vides uzlabošanu, iedzīvotāju mehānis-

kā paauguma pārtraukšanu un republikas iekšējo migrācijas procesu regulēšanu, ņemot vērā teritorijas, nacionālās un kultūras tradīcijas.

Latvijas PSR tiek paredzēts īstenot patstāvīgu sociālu politiku veselības aizsardzības, izglītības, kultūras, dzīvokļu celtniecības, sporta, tūrisma sfērā un citās sociālās nozarēs, apvienojot garantēto bezmaksas un papildus iedzīvotāju apmaksāto apkalpošanu. Sociālās sfēras nozaru struktūru ir jāpilnveido, ņemot vērā iedzīvotāju prasību pilnīgu apmierināšanu.

Galvenie Latvijas PSR sociālās attīstības virzieni ir saistīti ar nepieciešamību pamatā izmainīt izveidojušās tendences republikas tautas saimniecībā, ievērojot prioritāti sociāla rakstura vajadzību risināšanai, sevišķi ievērojot lauku iedzīvotāju vajadzības. Visi ekonomiskās politikas virzieni tiek izstrādāti un realizēti, ņemot vērā to sociālās sekas, kuras atstāj iespaidu uz republikas iedzīvotājiem.

Nepieciešams veidot cilvēka ekonomisko interešu dzīvot veselīgu dzīves veidu, paaugstināt izglītības un kultūras līmeni, attīstīt radošās spējas un profesionālo prasmi un kopumā racionāli izmantot savu intelektuālo potenciālu.

Latvijas PSR reģionos svarīgākais sociālās attīstības virziens ir deficīta pārvarēšana, materiālo labumu un pakalpojumu komplekso racionālas lietošanas nodrošināšana, ņemot vērā pilsētas un lauku iedzīvotāju izvietojumu, sociālās apkalpošanas pilnveidošanu pa republikas reģioniem un kstru saimniecību, pamatojoties uz tās saimniecisko pētstāvību.

Optimizācija nepieciešama arī urbanizācijas procesiem, lai republikas iedzīvotāji būtu izvietoti vienvērtīgāk, ekonomiski un sociāli pamatotāk, apstādinot cilvēku skaita paaugumu galvaspilsētā Rīgā un citās Latvijas lielākajās pilsētās, un stimulējot to paaugumu laukos, sevišķi Latgales zonā.

Izvirzīto pasākumu tautas labklājības līmeņa celšana izpilde ļaus nodrošināt republikas iedzīvotāju reālo ienākumu pieaugumu. Mā galveno noteikumu iedzīvotāju dzīves līmeņa un kvalitātes paaugstināšanā ir jāuzskata iekšējā tirgus stabilizācija un tai sekojošu piesātināšanu ar precēm un pakalpojumiem, kas ļauj kvalitatīvi apmierināt iedzīvotāju patēriņa pieprasījumu, tai skaitā ņemot vērā preču grupas iekšējo sabalansētību pa atsevišķām preču un pakalpojumu grupām. Pēc tam nepieciešams nodrošināt republikas mazumtirdzniecības preču apgrozījuma pieaugumu ne mazāk kā 1,8 reizes, bet maksas pakalpojumu realizāciju 2,1 - 2,2 reizes. Tiek paredzēta daudzveidot naudas noguldījuma formas, lai paātrinātu un saimnieciski izmantotu iedzīvotāju naudas ietaupījums, tai skaitā akcijas un ieguldījumus privātajā īpašumā un rentē.

Pieaugot videjiem dzīves līmeņa rādītājiem, nepieciešams uzturēt optimālu diferenciāciju starp dažādu ienākumu iedzīvotāju grupām. Sevišķa vērība jāvelta mazapģēdāto grupai, tai skaitā daudz bērnu ģimenēm, kuru ienākumi nesasniedz sabiedriskā minimuma robežu, paredzot palīdzības sniegšanu šīm ģimenēm piemaksu, pabalstu un privilēģiju veidā. Savukārt sabiedriskais minimums paaugstinās līdz ar kopējā patēriņa līmeņa paaugstināšanos.

Tiek piedāvāts līdz ar cenu pieaugumu nepārtraukti veikt iedzīvotāju ienākumu korigēšanu ar piemaksu palīdzību, visu iedzīvotāju grupu ienākumu indeksācijas veidā, regulāri pārskatot ienākumus līdz ar cenu indeksa izmaiņām.

Nepieciešama regulāra sociālās politikas precizēšana sekojošā veidā:

- jānosaka optimālas proporcijas starp ienākumiem par darbu un no sabiedriskajiem patēriņa fondiem;

- resursu sociālās efektivitātes paaugstināšana, mērķtiecīgi sadalot tos atbilstošam kontingentam un koncentrējot resursus aktuālu sociālu problēmu risināšanai.

Ir jāparedz republikā ģimenes palīdzības fonda izveide, piesaistot darba kolektīva un iedzīvotāju līdzek-

ļus, lai varētu izmaksāt pabalstus par bērniem un piešķirtu kreditus jaunajām ģimenēm, jauniešiem, kuri mācās tehnikumos un augstskolās.

Materiālo atbalstu bērnu audzināšanai, sevišķi daudz bērnu ģimenēm, nepieciešams īstenot piemaksu un pabalstu veidā bērna uzturēšanai, pagarinot apmaksāto atvaļinājumu mātēm bērna kopšanai līdz trim gadiem un piešķirt sievietēm mātēm elastīgu 4 dienu ilgu darba nedēļu.

Ir paredzēts pēc ģimenes ieskatiem rast iespēju īstenot pirmskolas vecuma bērna sabiedrisku audzināšanu vai audzināšanu mājās, kompensējot ģimenei izdevumus valsts izdevumu apjomā šo bērnu uzturēšanai pirmskolas iestādēs.

Nepieciešams uzlabot pensiju apgādi, atbilstoši dzīves reāliem apstākļiem, nodrošināt iespēju strādāt pensionāriem, saglabājot pensijas pilnu apmēru. Vientuļu vecu cilvēku aprūpēšanu jānodrošina mājām internātiem, vecu ļaužu pansionātiem, kā arī paplašinot patronāžu mājās. Vietu skaits pansionātos jāpalielina līdz 2005. gadam ne mazāk kā par vienu trešo daļu, jāuzlabo veco cilvēku dzīves apstākļi tajos.

Republikas iedzīvotāju efektīvas nodarbinātības nodrošināšanai jābalstās uz dažādu iedzīvotāju sociāli demokrātisku grupu nodarbinātības formu izmantošanu. Trišpadsmitajā piecgadē ir vēlams ieviest darba resursu pārvaldes reģionālo sistēmu, lai nodrošinātu darbaspēka resursu un darba vietu, profesionālās orientācijas, kadru sagatavošanas un pārprofilēšanas sabalansētību uz iedzīvotāju dabīgā pieauguma rēķina un cilvēku tālāku izbrīvēšanu no rūpniecības, sakarā ar tās modernizāciju.

Tiek piedāvāta pakāpeniska nodarbinātības palielināšana neražojošās sfēras nozarēs no 28 % 1990. gadā līdz 38 % vai līdz 540 tūkstošiem strādājošo 2005. gadā. Kopējo nodarbinātību republikas apkalpojošā sfērā paredzams palielināt no 35,5% 1990. gadā līdz 47 % vai 660 tūkstošiem strādājošo 2005. gadā.

Darba sarakstu regulājošai politikai jāizriet no izdevumiem darba spēka atražošanai, bet darba algas sadalei strādājošo starpa-izejot no to darba kvalitātes un kvantitātes. Tas nodrošinās darba algas prestiža palielināšanos, kura patreiz zaudējusi savas galvenās ekonomiskās funkcijas. Nepieciešama ir algas diferenciacija, ņemot vērā plašo profesiju un kvalifikāciju atšķirību diapozonu darbā, garantējot ienākumu minimumu, atbilstoši reālai dzīves vērtībai.

Darba nedēļas ilgumu mērķtiecīgi saīsināt piecpadsmitajā piecgadē līdz 36 stundām bez samiegtā darba samaksas līmeņa pazemināšanas, bet apmaksājamā atvaļinājuma ilguma-palielināt līdz 24 dienām.

Dzīvokļu apgādes jomā nepieciešams līdz 2000. gadam katru ģimeni apgādāt ar atsevišķu dzīvokli vai individuālu māju, nonākot 2005. gadā līdz dzīvokļu apgādes modeļim - istabu skaits vienlīdzīgs ģimenes locekļu skaitam. Šis mērķis ir sasniedzams, tikai pilnīgi apstādinot iedzīvotāju mehānisko pieaugumu.

Tiek paredzēta prioritāra dzīvokļu celtniecība laukos, stimulēta lauku viensētu saglabāšana un atjaunošana, arhitektoniskā izskata, pilsētu un lauku apvidu dzīvokļu celtniecības plānojuma uzlabošana.

Tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas attīstības uzdevums ir labvēlīgu apstākļu izveidošana pirkšanas pieprasījuma realizācijai un būtiska laika samazināšana preču pirkšanai un sabiedriskās ēdināšanas kvalitatīvu pakalpojumu saņemšanai.

Sevišķi liela sociālo nozīmi laukos iegūst tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas attīstība. Šim nolūkam nepieciešams palielināt veikalu platību vairāk kā par trešo daļu.

Galvenais veselības aizsardzības uzdevums ir vispārējās un profesionālās saslimtības, invaliditātes, bērnu mirstības samazināšana, pilnvērtīgas un darbaspējīgas dzīves ilguma palielināšana, kas ir sasniedzama, radikāli uzlabojot ekoloģisko situāciju, nodrošinot ar pilnvērtīgu

un sabalansētu pārtiku, uzlabojot darba un sadzīves apstākļus, paplašinot fiziskās kultūras, aktīvas atpūtas apjomu un uzlabojot iedzīvotāju medicīniskās apkalpošanas kvalitāti.

Lai ekonomiski stimulētu veselīgu dzīves veidu, tiek piedāvāts izveidot republikā iedzīvotāju veselības fondu, apvienojot veselības aizsardzības, sociālās nodrošināšanas un sociālās apdrošināšanas līdzekļus, no kura varētu pieņemt maksu veidā papildus darba algai stimulēt tos iedzīvotājus, kuri rūpējas par savu veselību, kuriem nepiemīt kaitīgi ieradumi un nav darba kavējumu veselības dēļ, kā arī izveidotu papildus līdzekļus fiziskās kultūras un veselības aizsardzības attīstībai. Nepieciešams arī pāriet uz veselības saglabāšanas praksi, izmantojot ģimenes ārstu palīdzību. Jāizveido ģimenes ārstu institūts.

Viens no svarīgākajiem veselības aizsardzības attīstības virzieniem ir kardīnāla medicīnisko iestāžu tehniskā aprīkojuma uzlabošana, medikamentu un optikas deficīta pārvarēšana, efektīvu diagnostikas un intensīvās terapijas centru izveidošana, pie tam jāapvieno un jāattīsta kā valsts tā arī kooperatīvās apkalpošanas formas. Lai uzlabotu lauku iedzīvotāju nodrošinājumu ar medicīnisko palīdzību, nepieciešams maksimāli paātrinātiem tempiem izveidot katrā lauku ciematā iedzīvotāju medicīniskās apkalpošanas kompleksos pamatus.

Fiziskās kultūras, sporta un atpūtas attīstību ir paredzēts virzīt, izmantojot atveseļošanas resursus, kurus dod mums republikas daba, visu iedzīvotāju vecuma grupu veselības uzlabošanai un fiziskās attīstības nodrošināšanai. Kā sociālo normu fiziskās kultūras nodarbībām, jāpieņem 6 - 8 stundas nedēļā.

Lai nodrošinātu Latvijas PSR iedzīvotāju masveida nodarbošanos ar fizikultūru, nepieciešams uzcelt sporta zāles ar treniņieriem, peldbaseinus un sporta laukumus, kooperējot pilsētu uzņēmumu un organizāciju līdzekļus. Lauku rajonos paredzams izveidot sporta bāzi pie mācību iestādēm, pamot vērā iedzīvotāju kontingentu.

Profesionālā sporta jomā nepieciešama tā pāreja uz komerciālajiem noteikumiem, attīstot republikai tradicionālos sporta veidus, lai tādejādi izietu starptautiskajā arēnā un izmantotu to kā cilvēka brīvā laika izmantošanas formu un tā emocionālai izlādēšanai.

Iedzīvotāju veselības aizsardzības, sporta un atpūtas materiāli tehniskās bāzes radīšanai nepieciešams ieguldīt 4 - 5 reizes vairāk kapitālieguldījumu kā iepriekšējos 15 gados.

Tautas izglītības attīstības svarīgākais uzdevums ir sabiedrības izglītības un radošā potenciāla paātrināts pieaugums.

Izglītības sistēmai ir elastīgi jāreaģē uz sabiedrības attīstības apstākļu izmaiņām, jāveicina darba mīlestības audzināšanas process, zināšanu kvalitātes paaugstināšana, jaunās paaudzes tikumība un kultūra, iespēja iegūt izglītību dzimtajā valodā, jāveido apstākļi republikas neatkarības iedzīvotāju reālai divvalodībai.

Izglītības sistēmā par bāzes līmeni ir jāpieņem 8 - 9 gadīga izglītība ar tam sekojošu apmācību diferencētā trīsgadīgā 12 gadu skolā, vai arī vidējā profesionāli tehniskajā vai vidējā speciālā mācību iestādē.

Sevišķu uzmanību jāpievērš vispārējās izglītības sistēmas attīstībai laukos, paredzot katrā saimniecībā skolu atkarībā no apmācāmo bērnu kontingenta. Desmit gadu laikā nepieciešams laukos uzcelt 120 skolas, tādejādi nodrošinot visas republikas saimniecības ar skolām. Paredzams pārveidot visas vispārīzglītojošās skolas uz darbu vienā maiņā.

Lai sagatavotu strādnieku un tehniķu kvalificētus kadrus, ir paredzēts īstenot speciālas, vispārējās izglītības integrāciju ar ražošanu, sevišķi laukos, attīstīt speciālistu sagatavošanu un pārkvalifikāciju pēc uzņēmumu un organizāciju pasūtījuma. Nepieciešams pārskatīt speciālistu sarakstu, kurās sagatavo speciālistus republikas augstskolās, atbilstoši republikas tautas saimniecības pašreizējām vajadzībām, atbilstoši republikas profilam un pastāvošām zinātniskām skolām, kuras ļauj nodrošināt

augsti kvalificētu kadru mērķtiecīgu un kvalificētu sagatavošanu.

Blakus budžeta asignējumiem augstskolas mācību - laboratoriju bāzes nostiprināšanai, paredzēts izmantot dažādas pašfinansēšanās formas, tai skaitā līdzekļu iegūšanu, sagatavojot speciālistus uz līguma pamata, kuru noslēdz ar republikas uzņēmumiem un organizācijām.

Svarīgākais kultūras sfēras uzdevums republikā ir garīgi bagātas personības formēšana, kura saprot un uzņem sevi savas tautas kā arī pasaules kultūras vērtības un mantojumu. Paredzēts nodrošināt iedzīvotāju apkalpošanu, izveidojot daudzfunkcionālo kultūras iestāžu tīklu, tajā skaitā arī orientētu uz ģimeņu individuālo apkalpošanu. Perspektīvā nepieciešams pilnībā apmierināt vajadzību pēc bērnu kultūras un mākslas iestādēm. Būtiska attīstība tiek paredzēta kultūras iestāžu materiāli tehniskās bāzes izveidē, kultūrvēsturisku pieminekļu atjaunošanā un saglabāšanā.

Ir paredzēta pakāpeniska kapitālieguldījumu pārorientācija uz prioritāru garīgās infrastruktūras - kultūras, mākslas, iedzīvotāju brīvā laika izmantošanas attīstību. Kultūras nozaru attīstībai nepieciešams gandrīz 5 reizes vairāk kapitālieguldījumu nekā iepriekšējos 15 gados.

Fundamentālie pētījumi dabas zinātņu jomā, kā arī ekonomisko, sociālo un sociologisko jautājumu, Latvijas vēstures, latviešu valodas un literatūras, estētikas pētījumus, kuri nosaka jebkuras tautas kopējo kultūras attīstības līmeni, jānodrošina ar finansēšanu no republikas valsts budžeta. Sevišķu uzmanību republikā jāvelti ekoloģisko problēmu izpētei, tai skaitā dabas resursu aizsardzībai, saglabāšanai, prātīgai izmantošanai un atjaunošanai, kā arī otrreizējo izejvielu izmantošanai, principiāli jaunu materiālu un konstrukciju, ekoloģiski tīru tehnoloģiju izveidošanu ar vienlaicīgu darba, materiālo un enerģētisko izmaksu samazināšanu.

Lai palielinātu zinātnisko izstrādājumu rezultativitāti, tiek paredzēta saimnieciskā aprēķina attiecību ier-

viešana, fundamentālo zinātnisko pētījumu mērķveida finansēšana no budžeta līdzekļiem uz konkursa pamata, kā arī akadēmiskās, augstskolu un nozaru zinātņu integrācija. Ir nepieciešams pakāpeniski īstenot pasākumus sevišķi talantīgas jaunatnes piesaistīšanai zinātnei, izmantojot objektīvu atlases sistēmu.

Ir jāparedz plašu sakaru attīstība ar citu republiku un ārvalstu zinātniskajām organizācijām, lai izveidotu konkurētspējīgus uzņēmumus un paaugstinātu produkcijas kvalitāti kā vietējam patēriņam, tā arī eksportam.

Tiek paredzēta gandrīz 4 reizes palielināt kapitālieguldījumus zinātnisko un konstruktortehnoloģisko organizāciju materiāli tehniskās bāzes nostiprināšanai.

Lai realizētu izvirzītos uzdevumus sfēras attīstībā un nodrošināšanā ar atbilstošu materiāli tehnisko bāzi tās nozaru rekonstrukcijai, jaunai celtniecībai un tehniskai pārapbruņotībai 1991. - 2005. gados nepieciešams ieguldīt 2 - 2,2 reizes vairāk kapitālieguldījumu nekā 15 iepriekšējos gados.

Sociālo uzdevumu izpildes metodoloģijas nodrošināšanai pašreiz zinātniskais kolektīvs uz katedras bāzes izstrādā kvalitatīvi jaunu metodiku investīcijas sadalē pa republikas teritoriju (pilsētām, laukiem). Jaunās pieejas realizācija republikas sociālās attīstības plānošanā sāksies ar 1990. gada 1. janvāri.

E. Kassalis

SOCIĀLĀS SFERAS ATTĪSTĪBAS EFEKTĪVĪTĀTES JAUTĀJUMI

Pašreizējā mūsu sabiedrības attīstības etapā, kad notiek vispārēja ideoloģisko, politisko un ekonomisko vērtību pārvērtēšana, rodas visskane problēmu, kas saistītas ar nepieciešamību radikāli mainīt iedzīvotāju dzīves standartus, lai kaut perspektīvā tie varētu reāli tuvināties attīstīto pasaules zemju sasniegtajam līmenim. Mainoties republikas saimnieciskajam mehānismam, atbilstoši republikas ekonomiskās patstāvības likuma 10. pantam "Latvijas PSR administratīvi teritoriālo vienību attīstība tiek veicināta vietējo iedzīvotāju interesēs un pēc viņu ierosmes. Latvijas PSR sociālās un ekonomiskās attīstības regulēšanas funkcijas sadalītas starp valsts un pašpārvaldes iestādēm, juridiskām un fiziskām personām tā, lai nodrošinātu gan atsevišķu saimnieciskās subjektu, gan visas republikas saimnieciskās darbības efektīvatāti". [1; 858].

Līdzetekus samilzušo ekonomisko problēmu risināšanas jautājumiem nestlickami jāpārvērtē un jāmaina arī valsts sociālā politika. Materiālās ražošanas prioritāte attiecībā pret sociālo sfēru, atlikuma principa ieviešana, atvēlot līdzekļus sociālo jautājumu risināšanai, radījušas noteiktas disproporcijas starp pilsētām un laukiem, fizisko un garīgo darbu, atsevišķiem iedzīvotāju slāņiem un grupām. Voluntārā, republikas vēsturiskām tradīcijām un iespējām neatbilstošā ražotājspēku attīstība un izvietošana, apzināta iedzīvotāju migrācijas veicināšana no laukiem uz pilsētu, sociālo vajadzību apmierināšanas ignorēšana novedusi republikas tautas saimniecību krīzes atāvoklī. Materiālo ražošanas nozēru attīstību kāvē novecojuši pamatfondi un tehnoloģijas neapmierinošais produkcijas zinātniski tehniskais līmenis un relatīvs darba roku trūkums, ko galvenokārt nosaka zemā darba op-

ganizācija, ekonomiskā ieinteresētība un darbaspēka kvalifikācija. Vāji attīstīta sociāla infrastruktūra pārpildītajās pilsētās un nepilnīgi apsaimniekotajos laukos, sarežģīta ekoloģiskā situācija lielākajā daļā no republikas teritorijas.

Mainīt izveidojušos situāciju iespējama, veicot enerģiskus pārkarojumus republikas sociāli ekonomiskajā politikā, tautsaimniecības pārvaldes un regulēšanas procesu ieskaitot sabiedriski politiskās aktivitātes un atsevišķus sabiedrības locekļus, mainot attieksmi pret cilvēku un viņa vajadzībām.

Pārvērtējot esošo stāvokli sociālo jautājumu risināšanā republikas laukos un pilsētās, skaidri jāapzinās tālākie sociāli ekonomiskās attīstības mērķi. Latvijas PSR ekonomiskās patstāvības likumā formulētais 23. pants nosaka: "Latvijas PSR augstākā valsts varas un pārvaldes orgāni ar likumu palīdzību: ... 8) realizē republikas iedzīvotāju iztikas minimumu un citu nepieciešamo sociālo nodrošinājumu un apdrošinājumu tiesiskās garantijas" [1: 361]. Tāpēc, kā viens no pirmajiem uzdevumiem, pārejot uz republikas ekonomisko patstāvību, ir nepieciešamība mobilizēt republikas un vietējos budžetu līdzekļus un realizēt dzīvīgo pasākumu kompleksu, kas visiem republikas iedzīvotājiem faktiski nodrošinātu valsts garantēto sociālo minimumu. Jāatzīst, ka pašreizējais republikas iedzīvotāju daudzu slāņu sociālais nodrošinājums ievrojami atšķiras. Daudziem tas ir zem nepieciešamā minimuma. Tā, piemēram, 1989. gadā republikā bija 1190 tukstoši iedzīvotāju, kas sastāda 44,6 % no kopskaita, ar vidējo mēneša ienākumu līdz 150 rubļiem mēnesī. Aprēķinātais iztikas minimums šim gadā, ņemot vērā notikušos inflācijas procesus, sastāda 144 rubļus mēnesī uz vienu iedzīvotāju. Diemžēl, pārejot uzņēmumus uz pašfinansēšanos, attīstoties kooperācijas kustībai un individuālajam darbam, notiek arvien lielāka iedzīvotāju ienākumu polarizācija, kas vienlaicīgi pastiprina atsevišķu iedzīvotāju grupu sociālā minimuma nodrošinātību.

Izvirzot un realizējot šo neatliekamo garantētā sociālā minimuma nodrošināšanas mērķi visiem republikas iedzīvotājiem, republikas ekonomisko iespēju robežās jāparedz arī perspektīvā mērķa realizācija - attīstīt visā republikas teritorijā ražošanas un sociālo infrastruktūru līdz attīstīto pasaules zemju līmenim.

Šo mērķu realizācijai nepieciešama ievērojama naudas līdzekļu, materiālo un darba resursu mobilizācija un to racionāla izlietošana. Tāpēc ļoti svarīgi ir novērtēt sociālā sfērai paredzēto kapitālieguldījumu un citu izmaksu jau veicamo sociāli ekonomisko pasākumu un esošo neražojošās sfēras pamatfondu uzturēšanas un izmantošanas efektivitāti, ievērojot neražojošās sfēras objektu un nozaru īpatnības. Sociālās sfēras nozares varam iedalīt divās atšķirīgās grupās:

1) Dažādu materiālo pakalpojumu objekti un nozares, kas tieši nodrošina iedzīvotāju materiālās labklājības līmeņa paaugstināšanos - dzīvokļu komunālā saimniecība, sadzīves pakalpojumi, tirdzniecība un sabiedriskā ēdināšana, pasažieru transports, sakari. Šie uzņēmumi un organizācijas galvenokārt vai pilnīgi funkcionē saimnieciskā aprēķina apstākļos;

2) Objekti un nozares, kam pēc savām funkcijām un uzdevumiem jānodrošina personības harmoniska fiziskā un intelektuālā attīstība - izglītība, veselības aizsardzība, zinātne, kultūra, fiziskā kultūra un sports. Šo nozaru organizācijas daļēji vai pilnīgi pašreiz funkcionē uz sabiedrisko patēriņa fondu (budžeta) rēķina. Kā liecina republikas ilggadēja šo nozaru attīstības prakse, šāda finansēšana neveicina efektīvu ieguldīto izmantošanu un rezultātā neapmierina iedzīvotāju vajadzības sniegto pakalpojumu līmeņa un kvalitātes ziņā.

Efektivitāti sociālā sfērā nosaka, salīdzinot iegāto sociālo un sociāli ekonomisko efektu ar izmaksām, kas nepieciešamas, lai to sasniegtu. Ekonomiskajā literatūrā, aplūkojot dažādu sociālo pasākumu efektivitāti, galvenokārt izdala kopējo (absolūto) un salīdzinošo efektivitā-

ti. Kopšjo efektivitāti nosaka absolūto sociālo un sociāli ekonomisko efektu pretstatot visai tā iegūšanai izlietoto izmaksu summai. Lai izvēlētos visefektīvāko sociālo un sociāli ekonomisko pasākumu variantu, aprēķina salīdzinošo efektivitāti, pretstatot atsevišķus iespējamus variantus pēc to izmaksām. Nosakot kopējās izmaksas, summē vienreizējās un kārtējās izmaksas, kuras nepieciešamas, lai realizētu iepriekš noteiktos pasākumus. Kā vienreizējās izmaksas uzskaita kapitālieguldījumus, kas saistīti ar neražojošās sfēras objektu celtniecību, rekonstrukciju, paplašināšanu un modernizāciju, kā arī apgrozāmos fondus, kas nodrošina doto objektu ekspluatāciju. Jāņem vērā arī izmaksas, kas saistītas ar zemes izmantošanu un iespējamā kaitējumu apkārtējai videi novēršanu.

Kārtējās izmaksas ieskaita objektu ekspluatācijas ikgadējos izdevumus, tai skaitā, personāla darba algu, apgaismošanas un apkurināšanas, labiekārtošanas, kārtējā remonta izmaksas, kā arī amortizācijas atskaitījumus. Kārtējās izmaksas uzskaita tajos gadījumos, kad tās neietilpst objektu ekspluatācijas pašizmaksā, bet tiek finansētas no budžeta līdzekļiem vai citiem avotiem. Praksē ļoti grūti ir kvalitatīvi un kvantitatīvi noteikt sociālos rezultātus.

Par sociāliem rezultātiem, kuri tiek sasniegti dažādu pasākumu rezultātā, uzskata iedzīvotāju dzīves un darba apstākļu uzlabošanu un ar to saistīto cilvēku dzīves ilguma un darba spējīgā vecuma palielināšanu, saslimstības samazināšanu, iedzīvotāju izglītības un kultūras līmeņa paaugstināšanu, brīvā laika palielināšanu un tā izmantošanas kvalitātes paaugstināšanu. Kvantitatīvi sociālos rezultātus var izteikt kā: iedzīvotāju dažādu vecuma grupu vidējā dzīves ilguma izmaiņas, saslimstības līmeņa ar dažādām slimībām izmaiņas, skolnieku un studentu īpatņsvara izmaiņas, brīvā laika izmaiņas utt..

Pie sociāli ekonomiskiem rezultātiem pieder: dzīvojamās platības palielināšana un dzīves apstākļu uzlabošana komunālo un sadzīves pakalpojumu paplašināšana un

kvalitātes uzlabošana tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas tīkla paplašināšana, pasažieru transporta un sakaru paplašināšana un darba kvalitātes uzlabošana. Materiālo pakalpojumu kvantitatīvo palielinājumu un kvalitātes uzlabošanu atspoguļo naturālos rādītājos, piemēram, dzīvojamā platība kvadrātmetros uz vienu iedzīvotāju, ūdens un enerģijas apgāde, sadzīves pakalpojumu apjoms uz vienu iedzīvotāju u.c..

Izmantojot republikas statistikas komitejas datus, nedaudz var ilustrēt sasniegtos sociālās politikas rezultātus. Vidējais māža ilgums 1988. gadā republikā bija 70,96 gadi (vīriešiem - 66,26, sievietēm - 75,14), tai skaitā: pilsētās - 71,78 gadi (vīriešiem - 67,34, sievietēm 75,63); laukos - 69,03 gadi (vīriešiem - 63,81, sievietēm - 73,96). Iedzīvotāju sastāvs pēc dzimuma: vīrieši - 46,6 %, sievietes - 53,4 %. No visiem republikas iedzīvotājiem 21,5 % ir pensionāri. Pavisam republikā ir 432 tūkstoši dzīvokļu rindā stāvošu pilsoņu. Pašreizējā nodrošinātība ar dzīvojamo platību uz vienu iedzīvotāju ir 17,9 m². Dzīvokļu labiekārtojumu raksturo sekojoši: ūdensvads - 86,2 %, kanalizācija - 85,2 %, centrālpakure - 72,8 %, siltais ūdens - 67,3 %, gāze - 86,5 % no dzīvokļu kopējā skaita. Veikalu platība uz 1000 iedzīvotājiem - 199 m², preču realizācijas apjoms uz 1 iedzīvotāju - 1342 rubļ. gadā, bet maksas pakalpojumu apjoms - 292 rubļ. gadā. Nodrošinātība ar bērnu dārziem - 63,8 %, skolēnu ēdāsvaars, kas mācās 1. mēģinā - 86,2 %. Aiz minētajiem republikas vidējiem skaitļiem pastāv lielas šo rādītāju atšķirības pa republikas pilsētām un laukiem.

Praktiskajā darbā, nosakot sociālo pasākumu efektivitāti, bieži ļoti grūti noteikt, cik lielā mērā tas ir bijis par atsevišķu sociālo rādītāju izmaiņu cēloni. Statistikas datus ne vienmēr var izmantot, nepieciešams veikt speciālas aptaujas, apsekošanas un pētījumus.

Svarīgi ievērot to, ka līdztekus ar neražojošās sfēras izmaksu sociāliem un sociāli ekonomiskiem rezultātiem veidojas arī tiešie un pakārtotie ekonomiskie rezultāti.

Par neražojošās sfēras izmaksu viešajiem ekonomiskajiem rezultātiem uzskata:

- neražojošās sfēras saimnieciskā aprēķina nozaru un uzņēmumu sniegto pakalpojumu peļņu;
 - realizētās produkcijas vai pakalpojumu gada apjoma palielināšanos naturālā vai vērtības izteiksmē, kā arī to pārveidojot uz kapitālieguldījumu vai citu izmaksu vienību.
- Praksē bieži vien tiek ignorēti tā saucamie pakārtotie ekonomiskie rezultāti, kurus uzskaita ārpus neražojošās sfēras un kas atspoguļo tās atsevišķu nozaru attīstības ietekmi uz dažādiem ekonomiskiem un sociāliem rādītājiem. Šie jautājumi ir ļoti svarīgi un to noievērošana no dažāda ranga saimniecisko vadītāju puses lielā mērā ir par iemeslu neapmierinošajam republikas tautas saimniecības stāvoklim kopumā.

Veselības aizsardzības, fiziskās kultūras un sporta, atpūtas un tūrisma nozarēs līdztekus galvenajam sociālajam rezultātam - cilvēku veselības nostiprināšanai, harmoniskas personības fiziskai un garīgai attīstībai - jāņem vērā arī ražošanas apjoma un nacionālā ienākuma pieaugums sakarā ar darba laika fonda palielināšanos un darba ražīguma paaugstināšanos.

Dzīvokļu celtniecībā līdztekus ar galveno sociālo rezultātu - iedzīvotāju dzīvokļu apstākļu uzlabošanu - jāuzskata arī ražošanas apjoma pieaugums sakarā ar darba ražīguma paaugstināšanos. Izglītības nozarēs reizē ar galveno efektu - iedzīvotāju izglītības un kultūras līmeņa pieaugumu - pakārtotais ekonomiskais efekts izpaužas kā ražošanas tehniskā līmeņa paaugstināšanās, pateicoties tajā iesaistītiem augstāk kvalificētiem strādājošiem un sabiedriski darba ražīguma pieaugumam. Palielinot vietu skaitu un uzlabojot audzināšanas darbu pirmās pakāpes bērnu iestādēs, pagarinātās dienas skolās - dienas galvenajam sociālajam efektam - bērnu audzināšanas pilnveidošanai, priekšnoteikumu radīšanai iedzīvotāju skaita pieaugumam, - rodas iespēja celt bērnu vecāku darba

ražīgumu, samazināt vienu darba kavējumu sakarā ar bērnu saslimšanu, kā arī papildus iesaistīt sabiedriskajā ražošanā pensijas vecuma strādābspējīgos cilvēkus.

Paaugstinot pilsētas transporta ērtības un kustības ātrumu, iespējams samazināt transporta nogurumu un stresu pasažieriem, kas ne tikai veicina saslimstības samazināšanos, bet rada arī pakārtotu ekonomisko efektu - darba ražīguma pieaugumu, brāža samazināšanos un darba kvalitātes paaugstināšanos viņu darba vietās.

Sadzīves pakalpojumu nozarēs pakārtotais ekonomiskais efekts izpaužas iedzīvotāja izdevumu samazināšanā, kas saistīti ar dažādu sadzīves priekšmetu (apgārību, apavu) lietošanas laika pagarināšanu, izmaksu ekonomiju tādu jaunu ražotņu veidošanai, kas apmierinātu analogiskas vajadzības pēc jaunās produkcijas.

Aprēķinot un pamatojot neražojošās sfēras izdevumu efektivitāti, ievēro tā saucamo tautsaimniecisko pieeju - t.i.-uzskaita izdevumus un rezultātus ne tikai neražojošās sfēras ietvaros un ar to saistītajās materiālās ražošanas nozarēs, bet arī plānojamo pasākumu un programmu sociāli ekonomiskās sekas.

Efektivitātes aprēķinam nepieciešomās informācijas iegūšanai var organizēt uzņemumu izlases apsekošanu, anketēšanu un dažādas aptaujas, veikt salīdzinošos aprēķinus par analogiskiem agrāk realizētiem pasākumiem.

Visparējā gadījumā kopējo (absolūto) neražojošās sfēras kapitālieguldījumu un izmaksu efektivitāti aprēķina:

$$E_k = \frac{\Delta E_k}{I_t + k_0 \cdot K}, \text{ kur} \quad (1)$$

E_k - kopējā (absolūtā) efektivitāte;

ΔE_k - gada efektivitātes pieaugums;

I_t - darbējās izmaksas, rēķ. gadā;

K - kapitālieguldījumi;

k_0 - efektivitātes normatīvais koeficients.

Ja jānovērtē ilgtermiņa sociāli ekonomisko mērķprogrammu, kuru sociālais rezultāts pieļauj tiešus mērījumus (sociālo standartu uzlabošanas rādītāji, patēriņa normu vai līmeņu pieaugums u.c.) veic integrālās efektivitātes aprēķinus pa periodiem pēc formulas:

$$E_t = \frac{1}{\sum_{i=1}^t} E_i : (k_t + \sum_{i=1}^t I_{ti}), \text{ kur} \quad (2)$$

E_t - aprēķināmā perioda integrālā efektivitāte;

K_t, I_{ti} - i -gada kapitālieguldījumi un kārtējās izmaksas;

E_i - i -gada sociālais efekts;

t - aprēķināmā perioda pēdējais gads.

Aprēķinot salīdzinošo efektivitāti salīdzināmā aprēķina objektiem un kompleksiem, ja varianti atšķiras pēc piedāvājamo pakalpojumu nomenklatūras, apjoma un kvalitātes pie nemainīga maksātspējīgā pieprasījuma (piemēram, tirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, sadzīves pakalpojuma, tūrismā u.c.) un visu variantu atbilstības sociāli-ekonomiskajiem standartiem un projektēšanas normatīviem, atbilstošākā varianta izvēle notiek pēc absolūtās efektivitātes maksimuma, kuru salīdzina ar normatīvo. Aprēķinu veic pēc formulas:

$$E_{ki} = \frac{R_i - I_i}{K_i} ; \quad (3)$$

$$E_{ki} \geq E_a ; \text{ kur}$$

E_{ki} - i -tā varianta kopējā (absolūtā) efektivitāte;

E_a - absolūtās efektivitātes normatīvais koeficients;

R_i - i -tā varianta realizētās produkcijas (pakalpojumu) gada apjoms;

K_i, I_i - i -tā varianta kapitālieguldījumi un kārtējās izmaksas.

Izkārtotā ekonomiskā efekta aprēķinu veic, izvēloties dažādus sociālo pasākumu variantus un novērtējot kapitālieguldījumu un citu izmaksu efektivitāti sociālās

nozīmes objektiem - speciālās izglītības, kadru sagatavošanas un pārkvalifikācijas iestādēm, fiziskās kultūras kompleksiem, atpūtas bāzēm, medpunktiem, pirmskolas bērnu iestādēm u.c..

Pasākumu, kas nodrošina faktiski nostrādātā darba laika pieaugumu, pakārtoto ekonomisko efektu nosaka pēc formulas:

$$E_p = \sum D_i \cdot S_i \cdot \Delta L_i, \quad \text{kur} \quad (4)$$

E_p - pakārtotais ekonomiskais efekts;

D_i - i -tās kategorijas strādājošo gada vidējais darba ražīgums;

S_i - i -tās kategorijas strādājošo skaits;

ΔL_i - i -tās kategorijas strādājošo nostrādātā darba laika pieaugums vidēji uz vienu cilvēku %.

Pakārtoto ekonomisko efektu pasākumiem, kas nodrošina darba ražīguma pieaugumu, nosaka pēc formulas:

$$E_p = D \cdot S \cdot \Delta D, \quad \text{kur} \quad (5)$$

ΔD - darba ražīguma pieauguma koeficients.

Līdzīgi var noteikt arī citu faktoru radīto pakārtoto ekonomisko efektu.

Izmantojot izlases apsekojumu rezultātā iegūtos izmaksas datus [2.62], piemēra pēc var aprēķināt nosacīta rūpniecības uzņēmuma papildus peļņu, kas veidojas to darbinieku uzturēšanās rezultātā atpūtas namos (bez ārstēšanas procedūrām) un sanatorijās (ar ārstēšanas procedūrām). Izejas dati apkopoti 1. tabulā.

Veicot efektivitātes aprēķinus, vispirma nosaka darba laika fonda palielināšanos uz vienu strādājošo:

$$L_1 = 2,6 + 1,1 \cdot 0,31 \cdot 0,3 = 2,7 \text{ (dienas / gadā)},$$

$$L_2 = 7,2 + 2,46 \cdot 0,31 \cdot 0,3 = 7,4 \text{ (dienas / gadā)}.$$

Tālāk nosaka papildus peļņu uz vienu strādājošo, kas bijis profilaktoriskā iestādē:

$$P_1 = 17,3 (2,7 + 42 \cdot 0,07 \cdot 0,686) = 83,7 \text{ (rubļi / gadā)},$$

1. tabula

Izejas dati pakārtotā ekonomiskā aprēķina veikšanai.

Nr. p/k	Rādītāji	Mērvienība	Daudzums	
			atpūtas namos	sanato- rijās
1.	Darba nespējas laika ilguma samazināšanās	dienas/ gadā	2,6	7,2
2.	Darba ražīguma paaugstināšanās pēc atgriešanās no profilaktori- ja	%	7,0	12,0
3.	Darba ražīguma paaugstināšanās perioda ilgums pēc atgriešanās no profilaktori- ja	dienas	42	42
4.	Atrašanās profilaktori- rijā	%	68,6	96,7
5.	Ārsta apmeklējumu skaita samazināšanās, sakarā ar slimībām, kas pakļaujas ārstēšanai	apmeklē- jumi/gadā	1,1	2,46
6.	Darba laika patēriņš vienam ārsta apmeklējumam	dienas	0,3	0,3
7.	Ārstu apmeklējumu darba laikā īpat- svars	%	31	31
8.	Uzpēdama peļņa uz vienu strādājošo vie- na darba dienā	rubļ.	17,8	17,8

$$P_2 = 17,8 (7,4 + 42 \cdot 0,12 \cdot 0,967) = 204,7 \text{ (rubļi/gadā).}$$

Līdzīgos aprēķinus iespējams veikt arī par daudzu citu sociālo pasākumu tautsaimniecisko efektivitāti.

Kā redzams pat no iepriekšminētā nosacītā aprēķina rezultātiem, uz sociāliem pasākumiem un to gaidāmo efektivitāti daudziem ekonomiskās dzīves vidētājiem, sākot ar meistariem, brigadieriem, ceļu un maģiņu priekšniekiem,

uzņēmumu un apvienību direktoriem līdz ministriem un valdības vadītājiem, nepieciešams skatīties ar citu, daudz dzīvāku izpratni. Republikā veicamās ekonomiskās dzīves pārkārtošanas neatņemama sastāvdaļa ir sociālā sfēra, kas arī ir nozīmīga ekonomiskā svira tālākai tautas saimniecības augšupejai. Efektīva sociālās sfēras attīstība ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai republika spētu tuvojies attīstīto pasaules valstu dzīves līmeņa un ražošanas standartiem.

PAR DAŽĪEM SAIMNIECISKĀ APRĒKINA
ELEMENTU IEVIEŠANAS ASPEKTIEM RE-
PUBLIKAS RAJONOS UN PILSĒTĀS

Latvijas PSR Augstākās Padomes divpadsmitajā sesijā 1989. gada jūlijā pieņemtā deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti un lēmums par Latvijas PSR pāreju uz ekonomisku patstāvību, attiecīgajā likumā par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību paredzētā republikas saimnieciskā aprēķina realizācija un uzdevumi teritoriālās pārvaldes decentralizācijā izvirzījuši jaunus uzdevumus arī ekonomikas attīstības vadīšanas formām republikas administratīvi teritoriālajās vienībās.

Saskaņā ar šo likumu vietējo pašpārvaldi Latvijas PSR attiecīgajās administratīvi teritoriālajās vienībās veic to teritorijā pastāvīgi dzīvojošie republikas pilsoņi un vietējās Tautas deputātu padomes saskaņā ar Latvijas PSR likumiem par vietējo pašpārvaldi. Noteikts, ka Latvijas PSR sociālās un ekonomiskās attīstības regulēšanas funkcijas sadalītas starp valsts un pašpārvaldes iestādēm, juridiskajām un fiziskajām personām tā, lai nodrošinātu gan atsevišķu saimniekošanas subjektu intereses, gan visas republikas saimnieciskās darbības efektivitāti.

Jāatzīmē, ka arī PSKP XIX Vissavienības konferencē 1988. gada 1. jūlijā pieņemtajā rezolūcijā izvirzīts uzdevums - "Vietējo lietu vadīšana jāorganizē uz pašpārvaldes, pašfinansēšanas, reģionālo un visas valsts interešu saskaņošanas pamata. Šajā nolūkā jārada reāli apstākļi, kuros tiktu nodrošināta padomju atbildība un patstāvība pakļauto teritoriju kompleksas attīstības problēmu risināšanā".

Šo principu realizēšanai ļoti noderīga ir iespējami plašāka saimnieciskā aprēķina elementu ieviešana arī teritoriālajā saimniecības vadīšanā. Teritoriālā saimnieciskā aprēķina principa realizēšana nozīmē tādu saimniekoša-

nas sistēmas izveidošanu, kad attiecīgās teritoriālas ekonomiskā un sociālā attīstība, iedzīvotāju labklājība ir cieši saistīta ar teritoriālā egošās saimniecības ekonomiskās darbības rezultātiem. Jo labāki ir ekonomiskās darbības rezultāti, jo lielākam jābūt līdzekļu apjomam, kas attiecīgajā teritoriālā veidojas un tiek novirzīts visas ekonomiskās un sociālās infrastruktūras attīstībai.

Saimnieciskā aprēķina princips rajona, pilsētas līmenī realizējas:

1) pielietojot saimnieciskā aprēķina principus attiecīgā teritoriālā esošo uzņēmumu organizāciju darbībā;

2) izveidojot tādu budžeta veidošanas sistēmu, kad vietējā budžeta iekšmumi ir cieši saistīti ar attiecīgā teritoriālā esošo uzņēmumu, organizāciju ekonomiskās darbības rezultātiem;

3) būtiski palielinot vietējo tautas deputātu tiesības ekonomiskā un sociālā attīstībā attiecīgajā teritoriālā, tai skaitā vietējā budžeta formāšanā un tā izlietošanas plānošanā.

Svarīgs teritoriālā saimnieciskā aprēķina uzdevums ir nodrošināt reālu tautas varu, radīt apstākļus katra sabiedrības locekļa iniciatīvas un spēju pilnīgākai izmantošanai, veicināt iedzīvotāju tiešu, demokrātisku līdzdalību rajona, pilsētas, ciema ekonomiskās un sociālās attīstības jautājumu risināšanā.

Saimnieciskā aprēķina principu pielietošanu uzņēmumu darbībā šobrīd nosaka 1987. gadā pieņemtais likums par valsts uzņēmumu (apvienību). Likumā, kā zināms, ir daudz nepilnību un, it sevišķi republikas ekonomiskās attīstības apstākļiem, šis normatīvais akts ir būtiski jāpārstrādā. Saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmumu par Latvijas PSR pāreju uz ekonomisku patstāvību, tuvākā laikā paredzēts izstrādāt likumprojektus par vietējo pašpārvaldi un par budžeta tiesībām.

Virkne pietiekami neizstrādātu jautājumu skar vietējo budžeta iekšmumu, budžeta līdzekļu sociālās infrastruktūras attīstībai saistīšanā ar attiecīgās teritoriālas

ekonomiskās darbības rezultātiem. Pievēršamies dažiem no tiem.

1. Viens no līdz galam neatrisinātiem jautājumiem teritoriālo programmu un vietējo budžetu formēšanā republikas rajonos un pilsētās ir šajās programmās un budžetos ietilpzināt ražošanas vienību loks. Teorētiski rajona vai pilsētas ekonomiskās un sociālās attīstības teritoriālajām programmām vajadzētu atspoguļot visas attiecīgajā teritorijā darbojošās ražošanas vienības. Praksē tas vairumā gadījumu neizdodas.

Šobrīd katrā republikas rajonā dažādās ražošanas nozarēs ir ievērojams skaits lielāku vai mazāku ražošanas vienību, kas nav patstāvīgas, ar savu bilanci, bet ietilpst kāda lielāka uzņēmuma, ražošanas apvienības, organizācijas sastāvā, kas atrodas citā rajonā, pilsētā.

Republikā rūpniecībā katrā lauku administratīvajā rajonā, arī atsevišķās republikāniskās pakļautības pilsētās, atrodas vairāk vai mazāk rūpnieciskās ražošanas vienību, kas ietilpst lielāku uzņēmumu sastāvā. Vidēji lauku rajonā ir 7 - 10 - 12 šādu atsevišķu cehu, filiāļu vai ražošanas vienību ar citu nosaukumu, kas nav patstāvīgas un pakļautas citā rajonā, pilsētas teritorijā atrodošamies pamatuzņēmumam, ražošanas apvienībai. Šo ražošanas vienību darbības organizācija un šīs darbības uzskaites izvērtība ir ļoti dažāda. Vienā gadījumā filiālēs vai cehā ražo tikai kāda izstrādājuma detaļas un uzskaitē uz vietas tiek fiksēti tikai šo skaits naturāla izteiksmē. Citos gadījumos tiek ražoti gatavi izstrādājumi, uz vietas tiek fiksēta to vērtība naudas izteiksmē, pašizmaksa utt.. Dažāda šajos cehos, filiālēs ir arī iekšēja saimnieciskā aprēķina izvērtības pakāpe, ja par tā eksistenci vispar var runāt. Dažāda ir šo ražošanas vienību saimnieciskās darbības uztveršanas un atspoguļošanas pakāpe statistiskajā informācijā. Rajonu līmenī informācija par šādiem cehiem, filiālēm ir pieejama galvenokārt reizi ceturksnī tikai par ražošanas pamatrādītājiem, republikas līmenī tā tiek fiksēta reizi gadā pēc gada pārskatu datiem, tai skaitā produkti-

jas apjoms, pamatfondi, nodarbināto skaits.

Taču grūtības šo nepatstāvīgo ražošanas vienību aptverē rada ne tikai informācijas ierobežotība. Sakarā ar samērā īso laika periodu, ko iespējama iedalīt projektā vai rādītāju noformēšanai, daudzajiem posmiem, kas piedalās viena vai otra rādītāja izstrādāšanā (ražošanas vienība, uzņēmums, attiecīgie ražošanas kolektīvi, izpildu komiteja, ministrija u.c.), šis darbs bieži vien tiek paveikts tīri formāli, nekvalitatīvi, vai arī vispār savlaicīgi netiek nodrošināts.

Sakarā ar šīm grūtībām rādītāju izstrādāšana stingri atbilstoši teritorijai, virkme svarīgāko rūpniecības attīstības plānu rādītāju teritoriālajās izstrādēs tiek formēti, ņemot vērā ražošanas apvienību, uzņēmumu, atsevišķo cehu, filiāļu faktisko izvietojumu. Ražošanas apvienības, uzņēmuma rādītājs, piemēram, realizētās produkcijas apjoms, tiek ņemts vērā pilnā apjomā, neatkarīgi no cehu, filiāļu atrašanās vietas, tā rajona vai pilsētas plānā, kur atrodas vadošais uzņēmums. Tautas deputātu padomju izpildu komitejām attīstības projektus izskatot un saskaņojot, šādā gadījumā ir darīšana tikai ar ražošanas apvienību, uzņēmumu kopumā un nevis ar katru atsevišķo filiāli, cehu, kuru skaits, kā jau teikts, ir ievērojams.

Taču pielietojot šo metodi jārisinās ar to, ka jebkurš ekonomiskais rādītājs, fiksējot to pēc vadošā uzņēmuma teritoriālās atrašanās principa, mazāk vai vairāk atšķirsies no rādītāja, kas veidojas stingri pēc teritoriālā principa. Dažos republikas rajonos, piemēram, saražotās produkcijas daudzums, ņemot vērā tikai uzņēmumu, kas ir uz patstāvīgu bilanci, ir par vairāk nekā 50% mazāks, nekā, ja pieskaitam arī produkciju, ko ražo attiecīgajā teritorijā atrodošies citu uzņēmumu cehi un filiāles. Citos rajonos produkcijas daudzums ir par 30 - 40 % mazāks. Un otrādi, Rīgas pilsētā esošo uzņēmumu, apvienību produkcijas apjoms, ieskaitot produkciju, kas tiek ražota šo uzņēmumu cehos, filiālēs citos republikas rajonos, ir ievērojami lielāks, nekā produkcijas apjoms, kas šajos un-

pēmumos tiek ražots Rīgas pilsētas teritorijā.

Varētu varbūt iebilst, ka saražojamais kopējais produkcijas apjoms, izejot no Tautas deputātu padomju maģistrālo funkciju viedokļa nav tik svarīgs rādītājs. Taču, šī problēma attiecas arī uz citiem rādītājiem, kam ir vai vēl jo vairāk būs svarīga nozīme Tautas deputātu padomju darbā, piemēram, ražojamais tautas patēriņa prešu apjoms, palpas apjoms u.c..

Līdzīga situācija un problēmas ar teritoriju raksturojošu ekonomisku rādītāju noteikšanu ir arī citās materiālās ražošanas nozarēs. Tā, piemēram, plaši izmantota ražošanas struktūrvienība celtniecības organizācijās ir celtniecības iecirkņi, brigādes, kas pakļautas galvenajam celtniecības uzņēmumam - pārvietojamai mehānizētai kolonai, celtniecības pārvaldei u.tml. citā rajonā, pilsētā. Arī Latvijas PSR Transporta un šoseju ministrijas sastāvā ir autotransporta uzņēmumi, kam galvenais uzņēmums atrodas vienā rajonā, bet tā filiāle citā rajonā.

Visu šo ražotņu, cehu, filiāļu, darba iecirkņu iesaistīšana rajona ekonomiskās un sociālās dzīves kompleksā attīstībā ir ļoti apgrūtināta, jo šajā nolūkā parasti jāsaistās ar galveno uzņēmumu, organizāciju, kas atrodas citā rajonā vai pilsētā. Bieži vien pat jautājumi par kādu ļoti nelielu finansu vai materiālo resursu izlietošanu, ko saskatā ar likumu par uzņēmumu (ražošanas apvidu) ir tiesīgs izlemt uzņēmums, rajonā uz vietas, kur atrodas cehs, filiāle, nevar tikt izlēmts. Nav noslēpums arī, ka daudzos gadījumos perifērijā atrodošās ražotnes, cehi, filiāles līdzekļu piešķiršanas ziņā to attīstībai ir pabērna lomā. Apstākļos, kad šādu nelielu, ar ierobežotām tiesībām esošo struktūrvienību skaits rajona teritorijā ir ievērojams, tas attiecīgai Tautas deputātu padomei sagādā lielas grūtības. No otras puses, arī Tautas deputātu padomes ieinteresētība par šādu ražošanas vienību attīstību ir mazāka.

Šodienas apstākļos, kad arī republikā jāmeklē ceļi, kā nodrošināt vietējo lietu vadīšanu uz pašpārvaldes,

pašfinansēšanās un pārnodrošināšanās principu pamata, jautājums par augšminēto mazo ražošanas vienību iesaistīšanu attiecīgās teritorijas - rajona, pilsētas kompleksās attīstības jautājumu risināšanā, ir vēl aktuālāks.

Kādi var būt ceļi šīs problēmas atrisināšanai.

Pirmkārt, iekšējā saimnieciskā aprēķina attīstība uzņēmumos, ražošanas apvienībās. Attīstot iekšējo saimniecisko aprēķinu, vajadzētu panākt, lai šāds aprēķins vai tā svarīgākie elementi eksistētu arī lielo uzņēmumu cehos, filiālēs, kas teritoriāli izvietoti citos rajonos. Būtu vēlams arī šādu ražošanas vienību patstāvības paaugstināšanā attiecībās ar rajona, pilsētas, kurā atrodas ražošanas vienība, Tautas deputātu padomi, tās izpildu komiteju līdz pat iespējai izlemt jautājumus par maksājumiem vietējā budžetā no ceha palpas (ienākuma).

Otrkārt, lietderīgi, jaunajos saimniekošanas apstākļos it īpaši, izskatīt atsevišķu ražošanas nozaru un uzņēmumu uzbūves struktūras pamatotību, arī lauku rajonu teritorijā pastāvošo ražotņu, cehu, filiāļu, kas ietilpst lielāku uzņēmumu, apvienību sastāvā, juridisko statusu. Presē, Tautas deputātu padomju un praktisko darbinieku aprindās diezgan bieži tiek cīlāti jautājumi par vienas vai otras nozares teritoriālās struktūras lietderīgumu, ekonomisko pamatojumu. Pēdējos gados vairākkārt atzīmēta nepieciešamība nodot vietējo padomju pārziņā tos uzņēmumus, kuru produkcija saistīta ar iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu.

Musuprāt, šodien, kad jaunā gaismā bieži parādās arī nelielo uzņēmumu efektivitāte, ir lietderīgi vēlreiz izvērtēt arī atsevišķu nozaru, ražošanas apvienību un uzņēmumu teritoriālās struktūras pamatotību un efektivitāti.

Šajā sakarībā ir lietderīgi, lai republikāniskie orgāni, ieinteresētie resori, uzņēmumi un Tautas deputātu padomes izskatītu jautājumu par atsevišķu cehu, filiāļu vai citu ražotņu pārveidošanu patstāvīgos uzņēmumos un varbūtēju nodošanu Tautas deputātu padomju pakļautībā. Nepieciešama arī nepatstāvīgo ražotņu ekonomiskās darbības

rezultātu saņemšana ar to rajonu, republikaniskās pakļautības pilsētu budžetiem, kur atrocas uzņēmumi un ražotnes. Protams, ka cehu, filiāļu vai citu nepatstāvīgu ražotņu statusa pārveidei jānotiek ar pašu ieinteresēto ražošanas kolektīvu piekrišanu.

Ļoti nodrošinātu šī jautājumu sagatavošanai nepieciešamo iztejas materiālu, lietderīgi organizēt cehu, filiāļu u.c. nepatstāvīgo vienību apsekojumu, kas pakļauti ražošanas apvienībām un uzņēmumiem citās pilsētās un rajonos, nolūkā noskaidrot šo ražotņu lielumu, tehnisko stāvokli, ražošanas raksturu, iekšējās uzskaites līmeni, pārvaldes saites ar galveno uzņēmumu un citu nepieciešamo informāciju.

Dažos republikas rajonos šāda informācija jau tiek vākta, taču misuprāt lietderīgi šādu darbu ar statistikas orgāna palīdzību organizēt republikas mērogā.

2. Pati svarīgākā, galvenā republikas rajonu un pilsētu atpūtas attīstības problēma, kas saistās arī ar iepriekš minēto ražošanas organizācijas struktūrproblēmu, ir efektīva saimnieciskā aprēķina elementu ieviešana plānošanā republikas administratīvi teritoriālo vienību līmenī, pirmām kārtām to sociālās infrastruktūras attīstībai, pārēja uz ekonomiskām metodēm arī reģionālās attīstības aspektā.

Realizējot pēdējos gados pieņemtos lēmumus, jau šobrīd visa rūpniecība pamatos izdara maksājumus no peļņas vietējos budžetos. Tādējādi šie maksājumi no zināmā teritorijā atrodošos uzņēmumu peļņas kļūst par vienu no avotiem vietējā budžetā paredzēto pasākumu - un galvenais no tiem ir infrastruktūras attīstība - finansēšanai. Tiek veicināta Tautas deputātu padomju interese tādu apstākļu veidošanā, kas uzlabo uzņēmuma ekonomiskās darbības rezultātus.

Vietējie budžeti, kā zināms, finansē tikai daļu no attiecīgās teritorijas infrastruktūras attīstības - objektus, kas tieši pakļauti vietējām Tautas deputātu padom-

mēm. Rajonos tie pirmām kārtām ir vietējām padomēm pakļautais dzīvokļu fonds un komunālā saimniecība.

Citās sociālās infrastruktūras nozarēs - piemēram, tautas izglītības, veselības aizsardzības, kultūras u.c. - kapitālo celtniecību finansē arī no attiecīgām nozarēm republikāniskajā budžeta iedalītajiem līdzekļiem (kaut arī šīs nozares, izejot no divejādās pakļautības principa, atrodas arī vietējā pakļautībā).

Zināmu nozīmi sociālās infrastruktūras attīstībā saglabā kapitālieguldījuma, kas no centralizētiem līdzekļiem tiek izdalīti dažādiem ražojošo nozaru uzņēmumiem, organizācijām.

Un beidzot, sociālās infrastruktūras attīstības finansēšanā zināmā teritorijā pakāpeniski pieaug pašu ražošanas apvienību, uzņēmumu, organizāciju un, pirmām kārtām, sociālās attīstības fonda līdzekļu loma.

No resursu izlietošanas efektivitātes viedokļa, celtniecības risinājumu kompleksitātes paaugstināšanas viedokļa, arī no sociālā taisnīguma pilnīgākas nodrošināšanas viedokļa ir lietderīgi līdzekļus sociālās infrastruktūras attīstībai zināmā teritorijā koncentrēt vienās rokās - attiecīgās Tautas deputātu padomes pārziņā.

Kā zināms, arī līdzsvarojošā kārtība, lēmumi par Tautas deputātu padomju lomas palielināšanu saimnieciskajā celtniecībā dod iespējas veikt pasākumus dažādu līdzekļu avotu apvienošanai, arī tā saucamās "daļējās līdzdalības" veidā kapitālajā celtniecībā. Taču praksē šī līdzekļu apvienošana ir visai sarežģīta, saistīta ar ļautīguma sašķepošanu daudzās līmeņos.

To budžeta kapitālieguldījumu koncentrēšana rajonu un republikāniskās pakļautības pilsētu Tautas deputātu padomju rokās, ko vietējas nozīmes sociālās infrastruktūras objektu celtniecībai šobrīd izdala republikāniskās, koprepublikāniskās vai viscavienības pakļautības ministrijām un resoriem, attiecīgiem uzņēmumiem, organizācijām, būtu liels solis uz priekšu sociālās infrastruktūras kompleksu attīstības plānošanā, tās efektivitātes pa-

augstināšanā. Izmaiņas šajā laukā ir vienkāršākas, jo saistītas principā tikai ar līdzekļu novirzes pārkārtojumiem attiecīgos budžetos.

Lietderīgi, lai attiecīgie republikāniskie orgāni izskatītu jautājumu par to valsts budžeta līdzekļu, ko republikas pilsētās un rajonos izlieto ražošanas un sociālās infrastruktūras, kā arī citu apkalpojošās sfēras objektu vajadzībām, konsekventu koncentrēšanu attiecīgos vietējos budžetos.

Sarežģītāks ir jautājums par ražošanas apvienību, uzņēmumu, organizāciju pašu līdzekļu izmantošanu teritoriālās attīstības finansēšanai. Teorētiski ir iespējams tādā risinājumā, kad ar finansu mehānisma palīdzību līdzekļus, kas veidojas uzņēmuma sociālās attīstības fondos sociālās infrastruktūras vajadzībām, nodod caur vietējiem budžetiem attiecīgo Tautas deputātu padomju rīcībā. To izmantošana, ieejot kopējos reģionu finansu resursos, būtu efektīvāka. Taču jāņem vērā, ka sociālās attīstības fondam uzņēmumā šodienas ekonomikas vadības pārbaudes apstākļos, ir divējāda nozīme. Pirmkārt tas nodrošina vienu no finansu resursu avotiem strādājošo materiālās labklājības paaugstināšanai, dzīves apstākļu uzlabošanai. Taču tam ir arī otra loma - materializēt laba darba nozīmi strādājošā apziņā. Šī sociālās attīstības fonda loma prasa, lai uzņēmuma kolektīvam saglabātos pilnīga rīcības brīvība, kā to nosaka arī likums par uzņēmumu, ar attiecīgā uzņēmuma sociālās attīstības fondiem.

Tādējādi kapitālieguldījumi rajona, pilsētas vajadzībām pamatā formētos no:

- kapitālieguldījumiem, kas šim nolūkam paredzēti rajona (pilsētas) budžetā. Netieši tie būtu saistīti ar attiecīgā teritorijā esošo uzņēmumu, organizāciju maksājumiem budžetā no peļņas (ienākuma);

- rajona (pilsētas) esošo uzņēmumu, kooperatīvo uzņēmumu, organizāciju, kolhozu un iedzīvotāju līdzekļiem šim nolūkam.

Tāpat šo līdzekļu apjomam rajonā, pilsētā jāveidojas

uz vietas un, pirmām kārtām, tas būtu atkarīgs no attiecīgās teritorijas saimnieciskās darbības rezultātiem.

Nosakot stabilus ienākumu avotus vietējā budžetā ilgākam periodam, piemēram, piegādei apstiprinātus normatīvus par atskaitījumiem budžetā no peļņas vai citiem budžeta ienākuma avotiem, attiecīgai Tautas deputātu padomei rastos iespēja uz vietas prognozēt un noteikt savas naudas līdzekļu resursus un attiecīgi plānot to izlietošanu. Šādas ekonomiskās attiecības starp Tautas deputātu padomi, tās sastādāmo teritoriālo budžetu un attiecīgajā teritorijā esošajiem uzņēmumiem, organizācijām:

1) ļautu ievērojami paaugstināt, kā jau teikts, nostādīt uz ekonomiskiem pamatiem Tautas deputātu padomju ieinteresētību to teritorijā esošo uzņēmumu, organizāciju ekonomiskās darbības rezultātos, to efektivitātes paaugstināšanā;

2) būtiski palielinātu Tautas deputātu padomju patstāvību un arī atbildību savas teritorijas sociālās attīstības plānošanā;

3) ļautu vienkāršot, racionalizēt ekonomisko darbu rajonā, pilsētā.

Kas attiecas uz uzņēmuma sociālās attīstības fondu un citu ārpusbudžeta resursu iesaistīšanu teritorijas attīstībā, tad Tautas deputātu padomju, to izpildu komiteju darbā nepieciešams pievērst uzmanību diviem šī jautājuma aspektiem:

1) nepieciešams nodrošināt, lai uzņēmumu sociālās attīstības fondi un citi resursu avoti, attiecīgo līdzekļu realizācija konkrētos objektos iespējami pilnīgāk tiktu ņemta vērā, izstrādājot un realizējot rajonu, pilsētu ekonomiskās un sociālās attīstības programmas;

2) Tautas deputātu padomēm, to orgāniem, sabiedriskajām organizācijām visādos ceļos jāsekmē atsevišķo ražošanas kolektīvu un kopējo teritoriālo interešu labāka saskaņošana, jāpalīdz audzināt un attīstīt kolektīvu un visu iedzīvotāju ekonomiskās, kultūras, ekoloģiskās

un citas pozitīvas sociālās intereses.

Paredze rāda, ka iedzīvotāju apvienošana lielāku vai mazāku, cilvēkiem tuvu un saprotamu mērķu sasniegšanai ir efektīvs ceļš to vispārējo sabiedrisko interešu attīstībai, tā palīdz iesaistīt mūsu ekonomiskā un sociālā attīstībā ievērojamus garīgās enerģijas un materiālo vērtību papildu resursus.

3. Risinot jautājumus par ekonomisko metožu izmantošanu republikas administratīvi teritoriālo vienību līmenī, viens no svarīgākajiem ir šajā darbā izmantojamo kritēriju jautājums.

Nepieciešami attiecīgas teritorijas attīstības kritēriji, tai skaitā sociālās infrastruktūras attīstības kritēriji. Nepieciešami arī kritēriji tālākai attīstībai izdalāmo līdzekļu apjoma noteikšanai.

Regionālās attīstības kritēriju jautājumi ir jau samērā plaši izstrādāti. Sociālās un ekonomiskās attīstības plānošanai plaši tiek izstrādāti un pielietoti dažādi sociālekonomiskās attīstības normatīvi, tai skaitā sociālās infrastruktūras attīstības plānošanai - attiecīgo sociālo pakalpojumu normatīvi - iedzīvotāju nodrošinātība ar dzīvokļiem, vispārīgajiem skolām, pirmsskolas vecuma bērnu iestādēm, veselības aizsardzības iestādēm u. tml. Šādi normatīvi republikā regionālās plānošanas vajadzībām tika pielietoti jau 70. gados, tai skaitā izstrādājot sociālās infrastruktūras attīstības regionālo modeli. Diemžēl pagaidām šajā jomā nav pietiekamas sistēmas.

Viens no esošo sociālās attīstības, tai skaitā sociālās infrastruktūras rādītāju sistēmas trūkumiem ir praktiski pieejamu apkopojamo rādītāju trūkums. Ir rādītāji, kritēriji atsevišķu nozaru, objektu attīstības raksturošanai (dzīvokļi, vietu skaits bērnu iestādēs, skolas utt.), bet lielas grūtības ir raksturot esošo stāvokli vai perspektīvos uzdevumus sociālās infrastruktūras attīstībā kopumā. Pielietojamie kapitālās celtniecības apjoma rādītāji raksturo tikai atsevišķu, samērā ierobežotu laika posmu un tikai attiecībā uz jauno celt-

niecību. Savukārt praksē izmantojamie tīklu un kontingentu rādītāji atsevišķās nozarēs, kas sevi ietver arī uzskaites lielumus, nav izmantojami apkopujošu datu iegūšanai par infrastruktūras attīstību zināmā teritorijā kopumā.

Apstākļos, kad ekonomikas vadībā un plānošanā noteicošā loma bija administratīvām metodēm, nozaru aspektam, kvantitatīviem vērtējumiem, apkopujošu teritoriālu rādītāju trukums augšminētajā jomā bija mazāk ass. Izmantojot dažādus attīstības jautājumus vienas nozares iekšienē, bieži vien ir pietiekami ar dažādiem naturāliem tīkla rādītājiem. Tie zaudē savu nozīmi, kad jāsalīdzina dažādas nozares (kaut arī vienas nozares robežās pielietojamie kvantitatīvie, ekspluatācijas rādītāji var izrādīties nepietiekami, par ko liecina visiem zināmā pieredze ar bijušās Kultūras ministrijas kultūrizglītības iestāžu neapmierinošo stāvokli).

Pieaugot teritoriālo orgānu, Tautas deputātu padomju patstāvībai un tiesībām, ekonomisko metožu lomai reģionālajā attīstībā pieaug apkopujošu rādītāju loma.

Viens no apkopujošiem rādītājiem, kas attiecinās uz infrastruktūras attīstību zināmā teritorijā kopumā varētu būt attiecīgo nozaru kopējos pamatfondus raksturojoši rādītāji - to kopējais apjoms, nozaru un tehnoloģiskā struktūra, nodiluma pakāpe. Ekonomiskās vadības praksē šādi rādītāji pat republikas līmenī tiek pielietoti tikai ražošanas sfērās nozarēs. Attiecīgo datu rajonu un pilsētu mērogā nav arī statistikā.

Taču jāatzīst, ka arī neražojošās sfēras iestādēs, līdzīgi kā tas notiek ražošanas sfēras objektos, pamatfondu apjoms gada pārskatos tiek rēķināts. Zināmi dati ienāk finanšu orgānos.

Ņemot vērā neražojošās sfēras pieaugošo lomu un apkopujošu kritēriju nepieciešamību ekonomiski pamatotas reģionālās politikas realizēšanai, lietderīgi izveidot statistisko informāciju par neražojošās sfēras pamatfondiem, to stāvokļa izmaiņām dažādās šīs sfēras nozarēs, tai skaitā rajonu un pilsētu līmenī.

Šāda informācija nepieciešama ne biežāk kā reizi gadā, grūtību gadījumā pietiktu ar neražojošās sfēras pamatfondu stavokļa un to izmaiņu novērtējumu pat vienu reizi piecos gados.

Teritoriālā saimnieciskā aprēķina principi prasa pastiprināt savstarpējo atkarību starp finansu resursiem, ko novērza atsevišķu reģionu, rajonu, pilsētu attīstībai, un arvienību, uzņēmumu un organizāciju ekonomiskās darbības rezultātiem, kas strādās attiecīgā teritorijā.

Tāpēc līdztekus rajona, pilsētas teritorijā esošo pamatfondu plašākam raksturojumam nepieciešami apkopojoši rādītāji, kas raksturo kārtējās ekonomiskās darbības rezultātus rajonu un pilsētu līmenī. Kā zināms, republikas līmenī šāds aptverošākais rādītājs ir nacionālais ienākums. Rajona, pilsētas mērogā šādam rādītājam atbilst attiecīga teritorija sarežģītā tīrā produkcija, taču šāds rādītājs rajonu un pilsētu mēroga netiek noteikts. Arī kopprodukcijas apjomu rajonā, pilsētas teritorijā nosaka tikai rūpniecība. Netiek noteikti apkopojoši ekonomiskās darbības rezultāti rajonos lauksaimniecībā, kura vairumā rajonu ir galvenā saimniecības nozare.

Apkopojošu ekonomiskās darbības rezultātu trūkums rajonos un pilsētās var ļoti apgrūtināt saimnieciskā aprēķina elementu pielietošanu republikas rajonos un pilsētās. Tāpēc lietderīgi izskatīt jautājumu par šādu rādītāju nodrošināšanu. Lai neradītu vajadzību organizēt uzņēmamos, saimniecības papildus uzskaiti, apkopojošu rādītāju iegūšanai pamatā nepieciešami izmantot uzņēmumu, saimniecību, gada pārskatos esošo informāciju.

Iespējamie varianti šādu apkopojošu rādītāju aptveres loka ziņā:

1) rajons, pilsētas sabiedriskais sektors;

2) vias saimniecība, ieskaitot individuālo sektoru.

Pēdējā gadījumā papildus jāizstrādā informācijas iegūšanas jautājums par šī sektora darbības rezultātiem.

Varbūtejie rādītāji - 1) produkcijas kopējais apjoms, 2) tīrā produkcija, 3) peļņa. Praktiski vieglāk iegūstamais rādītājs šķiet pēdējais.

Ņemot vērā visai dažādo rajonu un pilsētu iedzīvotāju skaitu, darbaspēka resursus, ļoti izteiksmīgi rādītāji atsevišķu teritoriju ekonomiskās attīstības un darba rezultātu raksturošanai ir relatīvie rādītāji - pamatfondu, produkcijas, peļņas u.tml. apjoms uz vienu iedzīvotāju, uz vienu strādājošo. Šo rādītāju ieviešanas un izmantošanas priekšnosacījums rajonu un pilsētu līmenī, kā jau teikts, ir reģionālās statistikas pilnveidošana.

4. Atsevišķa rajona vai pilsētas ekonomiskās un sociālās attīstības augstāks vai zemāks līmenis ir zināmas vēsturiskas attīstības rezultāts. Arī esošie statistiskie dati liecina, ka ekonomisko īpatnību un šīs vēsturiskās attīstības rezultātā republikas rajonu un pilsētu attīstības līmeņi ir visai dažādi.

Sociālā taisnīguma princips prasa, lai, ieviešot saimnieciskā aprēķina principus republikas rajonu un pilsētu līmenī, līdzetekus uzdevumam pilnveidot pēc iespējas augstākus ekonomiskās darbības rezultātus tiktu ņemta vērā arī uzdevums veicināt pakāpenisku attīstības līmeņa izlīdzināšanos starp atsevišķām teritoriālajām vienībām.

Sastādot rajonu un pilsētu budžetus 1989. un 1990. gadiem, to sastādīšanā tiek pielietoti stabili normatīvi atskaitījumiem no vispārējiem valsts nodokļiem un ienākumiem, tai skaitā maksājumiem no uzņēmuma, organizācijas peļņas (ienākuma). Taču šie vietējā budžeta ienākumi tā plānotos izdevumus neietekmē. Plānojamo budžetu izdevums pamatā nosaka attiecīgā rajona, pilsētas piegādes plānā paredzētie pasākumi, to finansēšanai nepieciešamie līdzekļu apjomi. Starpību starp kopējiem budžetu izdevumiem un iepriekš minētiem stabilajiem ienākumiem regulē ar dažu ienākumu posteņu regulēšanas palīdzība (atskaitījumu un aprozijuma nodokļa, ienākuma nodokļa u.c.), pie kam atsevišķi 1989. un 1990. gadam. Savā kopumā normatīvu stabilitātes princips tādā mērā pagaidām netiek reali-

zēta. Neskatoties uz to jaunajā budžetā formēšanas kārtībā iezīmējušās progresīvas tendences. Galvenā no tām ir rajonā, pilsētā atrodošos uzņēmumu, organizāciju finansiālo saīšu attīstība ar vietējo budžetu. Maksājumi budžeta no peļņas, ienākumiem, pat neatkarīgi no tā lieluma veicina attiecīgās Tautas deputātu padomes ekonomisko ieinteresētību uzņēmuma saimnieciskās darbības rezultātos.

Taču šī ekonomiskā saikne ir tālāk jānostiprina, pirmām kārtām nodrošinot normatīvo attiecību stabilitāti kopumā ilgākam periodam, vismaz pieciem gadiem, paaugstinot finanšu resursu patstāvības lomu.

Vienlaicīgi jāņem vērā jau pie minētā rajonu un pilsētu ekonomiskās attīstības nevienmērība. Šī iemesla dēļ arī saimnieciskās darbības finansiālie galarezultāti - ienākumi, peļņa - sava absolūtā apjoma ziņā var būt ļoti dažādi. Sasaistot tos ar vietējo budžetu, nepieciešama budžeta ienākumu zināma regulēšana. Tā var notikt, nosakot teritoriāli dažādas atskaitījumu normas no peļņas vai ienākuma, vai arī izmantojot citus ienākumu regulēšanas avotus, piem., atskaitījumus no apgrozījuma nodokļa. Pirmais ceļš, t.i., dažādas atskaitījumu normas no peļņas vai ienākuma radītās grūtības saimnieciskā aprēķina funkcionēšanā šī jēdziena plašu nozīmi, tas veicinātu arī nevienādu vietējo padomju ieinteresētību saimniecības attīstībā. Cits ceļš teritoriālo budžeta ienākumu līmeņu regulēšanai ir ienākumu regulēšana, kas mazāk atkarīgi no pašu uzņēmumu un vietējo padomju darbības, piem., ienākumu regulēšana ar apgrozījuma nodokli. Taču arī šajā gadījumā jāievēro atskaitījumu normas stabilitātes princips - t.i., vienāda atskaitījumu norma ilgākam periodam.

Viens no teritoriālo budžeta ienākumu un reizē arī sociālās attīstības regulēšanas jautājumiem ir mijiedarbība starp budžeta ienākumiem no peļņas atskaitījumiem un ienākumiem maksas veidā par darba spēku. Ņemot vērā, ka materiālajā ražošanas sfērā nodarbināto skaits republikā kopumā perspektīvā pieaug, atsevišķās nozarēs pat samazinās, jārēķinās ar to, ka maksājumi par darba spēku

rajonu un pilsētu budžetos nepieaug, pat samazinās. Nepieciešami, lai uz uzņēmumos iegūtas ekonomijas rēķina attiecīgi palielinātos atskaitījumi vietējā budžetā no peļņas. Pretējā gadījumā var mazināties vietējās padomes ierestība ražošanas sfērā nodarbināto skaita ierobežošanai.

Ņemot vērā atsevišķa rajona, pilsētas teritorijā veidojošās peļņas, ienākumu nozīmi teritoriālajā saimnieciskā aprēķina ieviešanas apstākļos, rajona, pilsētas teritorijā esošo uzņēmumu, organizāciju peļņai un atskaitījumiem no šīs peļņas vietējā budžetā jāklūst par teritoriālo plāna rādītāju svarīgu sastāvdaļu, vienlaicīgi tālāk samazinot citu rādītāju skaitu šajā plānošanas līmenī.

E. Jerjomina

**LATVIJAS PSR VESELĪBAS AIZSARDZĪBAS
ATTĪSTĪBAS REĢIONĀLĀ POLITIKA**

Medicīnas tālākai racionālai attīstībai nepieciešams visus mūsu sabiedrības spēkus mobilizēt uz to, lai radītu jaunu iedzīvotāju dzīves veida sistēmu, kas virzīta uz veselīgas tautas radīšanu. Ar to saprotot iedzīvotāju darbību vērstu ne tikai uz to, lai veidotu fiziski veselu, bet arī augsto morāles vispusīgi attīstītu cilvēku.

Veselības aizsardzībai ir ļoti liela nozīme tālākā mūsu republikas sociālekonomiskā izaugsmē, jo slims cilvēks nevar veiksmīgi risināt tautas saimniecības attīstības uzdevumus arī tad, ja viņam ir talants, jo jābūt arī darbaspējām. Vislielāko iedarbību uz sabiedriskās ražošanas efektivitāti var panākt tikai ar veselīgu labi attīstītu cilvēku darbu, bet, lai radītu šādu cilvēku, par to jāšak domāt un rūpēties jau līdz bērna dzimšanai.

Visus iepriekšējos gadus tika daudz kas noklusēts par medicīnas reālo stāvokli. Ekstensīvais attīstības ceļš, kas tagad atzīts par kļūdainu tautas saimniecības attīstībā, ir postošs arī medicīnā.

Veicinot medicīnas attīstību, to intensificējot, ceļot tās kvalitāti, veidosies tādi apstākļi, kas ļaus radīt veselīgu tautu, ka arī ilgstoši saglabāt cilvēkiem radoša darba dzīves ilgumu.

No ekonomiskā rādzes viedokļa, republikas attīstības nākotnē, ņemot vērā mūsu republikas demogrāfisko situāciju, tam ir pirmšķirīga nozīme, kuru mēs līdz šim vēl neesam iemācījušies pienācīgi novērtēt. Darbaspējīga radoša mūža ilguma pagarināšana tikai par vienu gadu var dot samērā lielu ekonomisko efektu, kas sastādītu uz katru strādājošo apmēram 4,7 tūkst. rbļ.

Mūsu medicīnas stāvokli raksturo tādi rādītāji kā vidējā mūža ilgums pēc kura PSRS atrodas 32. vietā pa-

saulē, pēc bērna nārstības rādītāja atrodamiem kādā no 50 vietām pasaulē. Tas nozīmē, ka mūsu sasniegtais veselības aizsardzības līmenis ir pielīdzināms jaunattīstības val-
stīm.

Mēs ilgus gadus uzsvērām savu "labo stāvokli" slim-
nieku gultu skaita ziņā, ka it kā jau no 60 gadu sākuma
apstādzam attīstības valstis. Arī ārstu skaita ziņā uz
10 tūkst. iedzīvotāju esam vadošās pozīcijās, bet slimnie-
ki joprojām guļ slimnīcu gaitēpos. Tas ir tāpēc, ka šīs
gultas nepilda savu ārstniecības uzdevumu. Katras gultas
pašmaksā mūsu slimnīcās vidēji sastāda apmēram 15 tūkst.
rbļ., turpretī VDR šis rādītājs ir 40 tūkst. rbļ., bet
Čehoslovākijas sociālistiskajā republikā - 80 tūkst. rbļ.
Arī platība, kas paredzēta uz 1 slimnieka gultu, pie mums
sastāda gandrīz tikai no normatīvā lieluma.

Poliklīniku nošēlogamais tehniskais apbruņojums (ie-
kārtas, aparatūra, instrumenti) noļauj tajās veikt piln-
vērtīgu slimnieku izmeklēšanu, kas palielina nepiecieša-
mību pēc lielāka gultu skaita.

Jebkurai slimnīcas gultai, lai tā sekmīgi atcaksātu
tās izveidei ieguldītos līdzekļus, vajadzīgs
gan stacionārais, gan pirmsstacionāri posma medicīniskā
tehniskais nodrošinājums.

Neapmierinošais veselības aizsardzības stāvoklis rē-
da lielus ekonomiskos zaudējumus. Ja cilvēks slimības dēļ
nespēj strādāt vienu darbdienu tiek iaudēti vidēji 26 rbļ.

Fiziski un garīgi vesela indivīda veidošana ir ļoti
sarežģīts, grūts, bet nepieciešams priekēnosacījums mūsu
republikas tālākai reģionālai attīstībai. Iedzīvotāju rā-
došā mūža ilguma pagarināšanai ir jākiļst par sabiedrības
attīstības galveno uzdevumu. It īpaši, ņemot vērā to, ka
salīdzinājumā ar pasaules praksi mēs esam ļoti atpalikuši.
Pēdējo gadu statistikas dati rāda, ka katrs mūsu valsts
iedzīvotājs vidēji vienreiz gadā ārstējas stacionāri, bet
amulstatoriski vai poliklīniskā veidā vienu dienu gadā.

Mūsu republikā it kā būtu izveidota nosacīti objek-

tīva cilvēku saslimstības gadījumu uzskaitē, bet joprojām netiek ņemti uzskaitē un stimulēti tie cilvēki, kuri neslimo un ir saglabājuši labu veselības stāvokli. Tādā veidā slimības mēs paturam prātā, bet esam pavisam aizmirsuši veselu cilvēku, bez kura nevar būt ne veselības sabiedrības, ne tālākas sociālekonomiskās izaugsmes.

Pie esošā nacionālā ienākuma sadales un pārvaldes sistēmas (darba alga, izmaksas no sabiedriskā patēriņa fondiem) dažādu objektīvu un subjektīvu faktoru ietekmē daudzkārt lielāku atalgojumu saņem tie, kuri slimo, bet nevis tie, kuri neslimo un strādā.

Fiziski un garīgi vesela cilvēka veidošana un veselības saglabāšana ir jautājums, kuram jābūt ne tikai medicīnas zinātnes kompetencē, bet arī valsts redzes lokā, jo veselīgu dzīves veidu var realizēt tikai, radot cilvēka dzīvei nepieciešamo nodrošinājumu kopumā. Esošā sociāli ekonomiskā, tai skaitā arī veselības aizsardzības vadības sistēma brezvē mediķu radošu pieeju savu pienākumu izpildē.

Medicīna šodien atgādina remontdienestu. Tajā joprojām dominē kvantitatīvie un nevis kvalitatīvie rādītāji, kas neveicina iedzīvotāju saslimstības samazināšanu un mūža ilguma pagarināšanu. Pie pastāvošās mediķu darba apmaksas kārtības darba alga nepietiekoši atspoguļo ārsta profesionalitāti, meistarību un talantu.

Rupjā kļūda bija arī mazo lauku slimnīcu likvidēšana, jo lauku cilvēkiem pat ar niecīgu kaiti tagad jābrauc uz rajona centru vai Rīgu.

Republikā veselības aizsardzības stāvokļa normalizēšanai pamatos ir jāmaina pašreizējā tās plānošanas un finansēšanas sistēma, kas balstās uz ekstensīviem un neatspoguļojošiem rādītājiem - slimnieku gultu un poliklīnīku apmeklējumu skaitu. Tā nesekmē medicīniskās palīdzības kvalitātes uzlabošanu, jo nav orientēta uz medicīnas darba galarezultātu - iedzīvotāju veselības saglabāšanu.

Ja gribam īsti atrisināt medicīnas attīstības

problēmas, tad nekavējoties jāpāriet uz cita veida tautas veselības aizsardzības plānošanas un finansēšanas kritērijiem. Noteicošiem būtu iekļaut kvalitatīviem rādītājiem. Kritēriju pamatā vajadzētu būt stingri noteiktam nacionālā kopprodukta procentam, kas domāts veselības aizsardzības attīstībai.

Lai krasī uzlabotu republikas iedzīvotāju veselības stāvokli, nepieciešams veikt virkni pasākumu, kurus var apkopot šādos galvenos aspektos:

1. Jārada jauna vadības un strukturāla sistēma sociāli ekonomiskai attīstībai, tai skaitā arī veselības aizsardzībā.

2. Jaunā kvalitātē jāpaceļ fiziski un garīgi vesela cilvēka nozīme un vērtība.

3. Jārada cilvēka cienīgai normālai dzīvei atbilstoši sociālekonomiskie apstākļi.

4. Jāpaceļ ārstu prestižs. Jārada nosacījumi, lai par ārstiem varētu kļūt tikai zinoši un šai specialitātei atbilstoši cilvēki.

5. Jāveido līdzekļi medicīnas attīstībai no visiem iespējamajiem avotiem:

no budžeta ;

no uzņēmumiem un organizācijām ;

no iedzīvotāju individuālām iemaksām.

Latvijas ārstu biedrības izstrādātās LPSR veselības aizsardzības attīstības koncepcijas pamatā ir pasaulē pazīstamās "Slimo kases" princips.

Sakarā ar to, ka veselības aizsardzības līdzekļi, kas veidosies no dažādiem avotiem, kalpos ne tikai medicīnas attīstībai, bet daļa to tiks izmantota kā līdzekļu pārpalikums piemaksām pensijām tiem cilvēkiem, kuri darbaspējīgā vecumā slimoja nosacīti maz vai arī neslimoja, tāpēc visu avotu kopu labāk būtu veidot kā sociālmedicīnisko fondu, bet nevis kā "Slimo kasi".

Nepieciešama arī reorganizēt kārtību, kādā tiek realizēti līdzekļi no sabiedriskā patēriņa fondiem. Pie pastāvošās sistēmas šo fondu sadalē neatspoguļojas katra strā-

dājošā ieguldījums sabiedriski derīgā darbī, bet gan rada iespēju viena' iedzīvotāju daļai ar šā fonda palīdzību regulāri izmantot sabiedrībai kopumā radītās vērtības.

Latvijas PSR veselības aizsardzības pārvaldes reorganizācija un citu minēto pasākumu veikšana ļautu strauji uzlabot iedzīvotāju nodrošinājumu medicīnas jomā.

LATVIJAS VALSTS POLITIKA IZGLĪTĪBAS UN
ZINĀTNES ATTĪSTĪBĀ TĀS NEATKARĪBAS APS-
TĀKĻOS

Tautas izglītība.

1. Tautas izglītībai, kultūrai un zinātnei jāpiešķir prioritāte visā sociālajā politikā. No to rakstura un virzības ir atkarīgs sabiedrības garīgais, ētiskais, intelektuālais un profesionālais potenciāls. Šī prioritāte tiek ievērota finansiālo, materiālo un darba resursu sadalē, darba samaksas politikā. Tieši šī "trīsvienība" (izglītība, kultūra, zinātne) ir Latvijas cerība un nākotne, tāpēc šeit ir jāmobilizē visi resursu avoti.

2. Lai nodrošinātu normālu, caursēra Eiropas līmenim atbilstošu mācību iestāžu materiālo bāzi, nepieciešama rūpniecības specializācija izglītības sistēmai nepieciešamo mācību tehnisko līdzekļu ražošanai, specializētu kabinetu iekārtu, uzskates un treniņa līdzekļu ražošanai. Šim nolūkam nepieciešams izmantot iespēju robežās arī importu, patentu un licenču iepirkšanu.

3. Tautas izglītības finansēšanā izmantot visus iespējamus avotus: budžeta līdzekļus, uzņēmumu, iestāžu, organizāciju, kooperatīvu līdzekļus un ziedojumus, privātpersonu ziedojumus, kā arī pašu audzināšanas un mācību iestāžu nopelnītos līdzekļus. Līdzekļu izlietošanas virzienus nosaka patstāvīgi mācību un audzināšanas iestādes. Var būt arī mērķa asignējumi un ziedojumi. Gada laikā neizlietotie līdzekļi pāriet uz nākamajiem gadiem. Mācību un audzināšanas iestāžu administrācija garantē godīgu un mērķtiecīgu resursu izlietošanu. Nepārtrauktā izglītības sistēma Latvijā aptver visus tās posmus. Tās pamatus regulē Latvijas izglītības Likums. Nepieciešams sociālā pasūtījuma zinātnisks pamatojums un tā regulāra atjaunošana speciālistu kadru sagatavošanā.

4. Pirmskolas audzināšana.

4.1. Uzskatīt, ka viens no pamata nosacījumiem bērnu garīgai, psihiskai un fiziskai attīstībai, ģimenes tikumisko pamatu stiprināšanai ir bērna audzināšana ģimenē, maksimāla saskarsme ar māti un tēvu. Šim nolūkam piešķirt noteikt apmaksātu atvaļinājumu bērnu audzināšanai līdz 3 gadiem.

4.2. Bērnu dārzos pakāpeniski samazināt bērnu skaitu grupās, nepārsniedzot 10 - 15 mazbērnu grupās, 15-20 bērnu dārzu grupās.

4.3. Jāuzlabo esošo bērnu dārzu materiālā bāze, īpaši uzmanību veltot bērnu veselības nostiprināšanai: ādens tīrībai, fizioterapijai, vingrošanai, slidošanai, slēpošanai u.c. fiziskām nodarbībām. Jaunas bērnu dārzus būvēt ar augstāku, labiekārtotu līmeni: peldbaseinu, vingrošanas zāli, zobārstniecības kabinetu, slidotavu u.c. bērnu veselību stiprinošiem uzlabojumiem.

4.4. Detalizēti iepazīt, kāpēc republika ir tik augsts bērnu līdztvērns diennakts un pagarinātas darba dienas bērnu dārzos. Veikt ekonomiska un organizatoriska rakstura pasākumus, lai šo negatīvo tendenci mazinātu.

4.5. Īpašu uzmanību bērnu dārzos veltīt bērnu veselības saglabāšanai un nostiprināšanai. Materiāli un morāli stimulēt visus tos bērnu dārzu kolektīvus, kuriem ir laba bērnu veselība.

4.6. Par svarīgāko uzdevumu bērnu dārzu darbības uzlabošanā uzskatīt to nodrošināšanu ar kvalificētiem un šim darbam profesionāli piemērotiem kadriem. Veicot darba samaksas reformu, uzskatīt, ka bērnu audzināšana agrīnā vecumā ir sabiedriski ļoti svarīgs un atbildīgs darbs, kuram ir jābūt augstai atalgojumam un augsti profesionālam.

Paplašināt kadru sagatavošanu bērnu dārzos, ieviešot tajos arī psihologu dienestu. Lielu uzmanību veltīt bērnu ētiskai audzināšanai.

4.7. Lai visdrīzākā laikā atrisinātu jautājumu par bērnu nodrošināšanu ar pirmskolas bērnu iestādēm katrā rajonā, pilsētā var organizēt ne tikai valsts, bet

uri kooperatīvi, sabiedriskās organizācijas, privātpersonas. Jāraugās, lai šī sistēma nodrošinātu vajadzības arī minoritātes laulību bērniem. Vispārēju šo bērnu pirmsskolas iestāžu uzmanību veic vietējās tautas deputātu padomes.

4.8. Bērnu pirmsskolas iestādes var būt dažāda profila, ņemot vērā konkrētus apstākļus un vajadzības: vispārēja, bērniem ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem, veselības grupas bieži un ilgstoši slimojošiem bērniem.

5. Vispārējā vidējā izglītība.

5.1. Būtiski jāpaplašina vispārējās vidējās izglītības sistēmas tīkls, uzskatot, ka skola, skolotāju un audzēkņu kolektīvi ir liels kultūrizglītojošs potenciāls, kas atstāj labvēlīgu iespaidu uz visu apkārtējo sabiedrību. Nodrošināt vispārīzglītojošās skolas teritoriālo pieejamību. Valsts kapitālieguldījumu sadalī jāveic tā, lai samazinātu teritoriālās atšķirības republikā skolu izvietojumā.

5.2. Izglītības kvalitātes nodrošināšanai jāpanāk pedagoģisko kadru sagatavošanas paplašināšana, it īpaši domājot par Latgales novada skolu nodrošināšanu ar pedagoģiskiem kadriem. Nepieciešamības gadījumā stvērt Latgalē Latvijas universitātes vai Rīgas Politehniskā institūta filiāles, vai arī jaunas augstākās mācību iestādes šai novadā.

5.3. Pedagoģisko kadru sagatavošanā nepieciešams palielināt jauniešu (zēnu)ipatsveru, to īpaši stimulējot. Tas jācara tādēļ, lai vistuvākajā laikā skolā palielinātos skolotāju vīriešu ipatsvars, kas normalizētu psiholoģisko mikroklīmatu skolās un atstātu labvēlīgu iespaidu gan uz mācību procesu, gan audzināšanu.

5.4. Skolu abiturientu un pedagoģisko kadru sagatavošanu jāveic tādos apjomos, lai nodrošinātu visās skolās darbu vienā maiņā.

5.5. Mācību saturu veidojot, jāņem vērā ne tikai vispārvalstsiskā kultūras vērtība un nacionālās kultūras, vēstures un sabiedriskās dzīves apgūšanas nepieciešamība.

Vajadzētu arī pēc iespējas drīzāk integrēt Eiropas izglītības sistēmā. Vidusskolās iegūtajam zināšanu apjomam, ņemot vērā attiecīgo vidusskolu specializāciju, jābūt tādam, lai to absolventiem būtu iespējams studēt arī Ārzemēs. Kā priekšnoteikums tam ir svešvalodu apgūšana, it īpaši angļu, vācu, franču valodas. Jāstipulē arī citu valodu (zviedru, somu, japāņu u.c.) apgūšana jau vidusskolās.

5.6. Līdz ar ekonomisko izaugsmi, var lemt jautājumu par mācību pabalstu piešķiršanu vidusskolās sekmīgiem skolēniem.

5.7. Nekavējoties nepieciešams apskot visus republikas bērnus un skolēnus, lai noskaidrotu spējīgākos un radītiem īpašas "intelekta un spēju skolas". Sekot viņu veselības un spēju attīstības stāvoklim, mērķtiecīgi ievirzot viņus attiecīgas zinātņu nozares apgūšanā. Uzskatīt, ka republikas intelektualizācijas programmas izstrāde un realizācija ir nācijas izdzīvošanas problēma nākotnē.

5.8. Vidusskolu attīstībā jābalstās uz to specializāciju: humanitārā, eksaktā un komerciālā novirziena vidusskolās.

5.9. Izveidot koledžas kā bāzi svarīgāko republikas augstskolu studentu kontingentam. Tādas koledžas varētu būt Latvijas universitātei, Politehniskajam institūtam, Lauksaimniecības akadēmijai u.c. augstskolām.

5.10. Vispārējā vidējā izglītības sistēmā jānodrošina audzēkņiem pamata zināšanas informātikā un kompjūteru (datoru) tehnikā.

5.11. Tiek nodrošināta izglītība dzimtajā valodā visām minoritātēm, kurās konkrētajā apdzīvotajā vietā ir pietiekamā skaitā skolas (vai klašu) atvēršanai un kas pašas izsaka šādu vēlšanos. Tiek gādāts arī par nacionālo minoritāšu pedagoģisko kadru sagatavošanu šīm skolām.

6. Arodizglītība.

6.1. Arodizglītības sistēma gatavo augsti kvalificētus, konkurētspējīgus strādnieku kadrus, atbilstoši republikas tautsaimniecības vajadzībām tuvākajā un tālākā-

jā perspektīvā. Tiek pārskatīta šo skolu darbība, specializācija, audzēkņu kontingents atbilstoši republikas vajadzībām.

6.2. Veikt augsti kvalificētu inženierpedagoģisko kadru sagatavošanu arrodizglītības sistēmā. Nodrošināt viņiem iespējas stažēties attiecīgā profila ražošanas uzņēmumos ārzemēs.

6.3. Izvirzīt prasības svešvalodu apguvē arī arrodizglītības sistēmā, lai nodrošinātu jaunajiem strādniekiem sekmīgu darbu ar ārzemju firmu darbiniekiem vai strādniekiem kopējos uzņēmumos vai cita veida sadarbības gadījumos. Valodu zināšanas tiek ņemtas vērā pie darba samaksas.

6.4. Arodizglītības skolas savā darbībā integrējas ar attiecīgajiem uzņēmumiem kvalificētu strādnieku kadru sagatavošanā, materiāli tehniskās bāzes nostiprināšanā, finanšu resursu veidošanā.

7. Vidējā speciālā izglītība.

7.1. Vidējo speciālo mācību iestāžu uzdevums ir sagatavot kvalificētus speciālistus ar vidējo speciālo izglītību, kas ir spējīgi strādāt savā specialitātē un nepieciešamības gadījumā arī vadīt attiecīgu nozaru struktūrvienību pirmposmus.

7.2. Vidējo speciālo mācību iestāžu sistēma tiek veidota atbilstoši republikas tautsaimniecības vajadzībām. Īpaša uzmanība tiek veltīta pakalpojumu sfēras nodrošināšanai ar vidējās speciālās izglītības kadriem: vadībā, zinātnē, kultūrā, izglītībā, veselības aizsardzībā. Šī posma darbinieku uzdevums ir arī nodrošināt produktīvu augstākās kvalifikācijas speciālistu darbu katrā nozarē un darba vietā.

7.3. Īpaša uzmanība vidējās speciālās izglītības sistēmā jāpievērš svešvalodu apguvei. Par svešvalodu zināšanām tiek noteikta papildus apmaksa.

7.4. Plaši izveidot republikā mājturības skolu sistēmu, kā pamatu sievietes vispusīgai sagatavošanai ģimenes dzīvei. Šīm skolām jāapmierina ne tikai tautsaimniecības vajadzības, bet arī jebkura sociālā vajadzība pēc šāda

veida izglītības. Blokus būtu jāveido grupām (tie var būt arī nācējas grupas).

8. Augstākā izglītība.

8.1. Augstākā izglītība pilda gan tautsaimniecībai nepieciešamo augsti kvalificētu kadru sagatavošanas, gan sociālo funkciju. Katrs cilvēks var apmierināt savu vēlmi izglītības un zināšanu ieguvē augstskolās.

8.2. Augstskolas savu studiju plānus veido atbilstoši tautsaimniecības vajadzībām tuvākajā un tālākajā perspektīvā.

8.3. Mācību saturs jābūt orientētam uz priekšmetu un disciplīnas būtību, savstarpējiem sakariem ar citiem priekšmetiem, cilvēka iespējām šo zināšanu izmantošanā, nekaitējot sev un dabai. Radikāli jāpārkrāso mācību procesu un pabeigšanas metodiku. Jāpāriet uz priekšmetu ciklu un priekšmetu apgūšanas praksi, dodot plašu iespēju studentam izvēlēties lekciju apmeklējumu un parbaudījumu kārtošanu pie dažādiem mācību spēkiem. Mācību saturs maksimāli jātuvināts Eiropas līmenim, lai sekmīgi integrētos Eiropas valstu izglītības sistēmā, gūtu iespēju tajās studēt, stažēties un lai Latvijas augstskolas diploms tiktu atzīts arī citās pasaulē valstīs.

8.4. Apmaiņa augstskolās jāorganizē vairākos ciklos:

- zinātnes nozarē pamatprogrammas apgūšana - 4 gadi;
 - zinātniskā specializācija noteiktā virzienā, ieskaitot arī individuālo zinātnisko darbu - 2 gadi;
 - patstāvīga, nobeigta zinātniskā pētījums - 3 gadi.
- Pēc katra cikla sekmīgas nobeigšanas tiek piešķirta atbilstoša zinātniskā kvalifikācija - baklaure, magistra, doktora.

8.5. Augstskolas tiek atvertas un finansētas jaunās, republikas kultūrai, zinātnei un tautsaimniecībai nepieciešamās specialitātes. Tiek atjaunota Latvijas universitāte Teoloģijas fakultāte, garīgo zinātņu attīstībai tiek veidota liela uzmanība, ņemot vērā, ka tām ir svarīga

loma tautas tikumiskai un garīgai atjaunošanai.

8.6. Augstākās izglītības finansēšanas avoti ir: Latvijas valsts budžets, kurā usignējumu apjoms aug proporcionāli vai nepieciešamības gadījumā apsteidzoši finansu resursu apjomam; tautsaimniecības nozaru un uzņēmumu līdzekļi, ko tās pārskata augstskolām noteiktu mērķprogrammu izstrādei, kurā tās ir vitāli ieinteresētas; labdarības ziedojumi, kurus izdara dažādas juridiskas vai privātpersonas. Šie ziedojumi netiek aplikti ar nodokļiem; līdzekļi izglītības un zinātnes attīstības veicināšanai no valsts un starptautiskās palīdzības fondiem. Augstskolas arī pašas ir tiesīgas ar savu zinātnisko un pedagoģisko darbību iegūt sev finansiālus līdzekļus: no to studentu iemaksām, kas mācās viņu valsts noteiktā studentu skaita; no studentu iemaksām par atkārtotu eksāmenu un ieskaīšu kārtošānu pie pasniedzējiem; par papildus sniegtām pasniedzēju konsultācijām; par zinātnisku darbību, ko augstskolu mācību spēki veic uzņēmumiem, iestādēm, organizācijām, privātpersonām u.c. līdzekļi.

8.7. Republikas vajadzībām nepieciešamo kadru sagatavošanai tiek atvērtas arī jaunas augstskolas. Piemēram, jūrniecības kadru, diplomātiskā dienesta u.c. kadru sagatavošanai.

8.8. Visas tautas izglītības iestādes sniedz palīdzību tautas kultūrizglītības darbā. Šim nolūkam tiek organizētas tautas universitātes visos Latvijas novados.

9. Zinātne.

9.1. Zinātnes finansēšanas galvenais avots ir budžets. Ko tā tiek avansēti svarīgāko fundamentālo zinātņu pētījumi, kuriem ir ilglaicīgs, stratēģisks nozīmes raksturs tautsaimniecības attīstībā. Pielietojamās zinātnes pētījumiem, bez valsts budžeta, tiek izmantoti arī uzņēmumu, kooperatīvu, privātpersonu līdzekļi.

9.2. Zinātniskās finansēšanas galvenā forma ir zinātnieku radošas kolektīvi (eksperti). Resursu piešķiršanā ir iespējama konkurence starp radošajiem kolektīviem.

A. Freidenfelde

TŪRISMA ATTĪSTĪBA LATVIJAS PSR

Iedzīvotājiem sniedzamo tūrisma pakalpojumu attīstība veicina daudzu sociālo un ekonomisko uzdevumu izpildi. Tūrisms un ekskursijas ir kļuvušas par tautas dzīves neatņemamu sastāvdaļu, par cilvēku veselības nostiprināšanas un brīvā laika racionālas izmantošanas svarīgu līdzekli.

Neražojošās sfēras nozaru attīstība cieši saistīta ar materiālās ražošanas nozaru attīstības intensifikāciju, ar iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanu. Plānojot neražojošās sfēras nozaru attīstību, tai skaitā arī tūrisma attīstību, jāievēro minētās nozares specifika, tās saistība ar visiem sociāli ekonomiskā kompleksa attīstības uzdevumiem.

Tūrisms ir viens no daudzveidīgajiem iedzīvotāju atpūtas veidiem, kas rakaturojas ar masveidīgu, aktīvu atpūtu, kura mērķis ir iedzīvotāju darbaspēju atjaunošana saistībā ar kultūras un zināšanu līmeņa celšanu. Baltija, tai skaitā Latvijas PSR, visā savienībā ir populāra ku rekreācijas¹ rajons, tādēļ nepieciešams pilnīgāk izmantot visus republikas rekreācijas resursus (ūdeņus, ezerus, vecās muižas, lauku mājas u.c.), lai tās pēc iespējas vairāk dotu republikas saimniecībai ienākumus, tai skaitā arī valūtas ienākumus.

Tūrisma veidu klasifikācija Latvijas PSR

Tūrisma pēc to organizatoriskiem principiem iedala plānotajā un neorganizētajā tūrismā. Plānotajam tūrisma veidam ir sava specializēta organizācijas struktūra, ko mūsu republikā vada Tūrisma un ekskursiju Padome. Plānotā tūrisma pakalpojumus veic pēc izniegtajām un atmaksātajām ceļa zīmēm, garantējot tūristu apkalpošanu ar transportu, nakšņošanu, ēdināšanu, ekskursiju vadītājiem un citiem pakalpojumu veidiem. Neorganizēto tūrisma minē-

¹Rekreācija - cilvēku garīgo un fizisko spēku atjaunošana.

tās organizācijas darba plānos neiekļauj, kaut gan to īpatsvars kopējā tūrisma plūsmā ir ievērojams (skat. 2. tabulu). To jāņem vērā, jo šim tūrisma veidam nepieciešama virkne sniedzamo pakalpojumu (tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, daļēji arī nakšmitnes u.c. pakalpojumi).

Pēc laika perioda tūrismu iedala ilglaicīgajā (sākot no 5 dienām) un īslaicīgajā (no 1 - 3 dienām). Ilglaicīgajā tūrismā iedzīvotāji dodas, galvenokārt, atvaļinājuma laikā, bet īslaicīgajā tūrismā - brīvdienās un svētku dienās. (skat. 1. tabulu)

Pēc apkalpojamā kontingenta tūrismu iedala:

- pieaugušo iedzīvotāju tūrismā;
- bērnu tūrismā;
- ārzemju viesu tūrismā.

1. tabula

Īslaicīgais organizētais tūrisms Latvijas PSR (%)

Tūristu ceļojumu veidi	Brīvdienu un svētku dienu maršruti (ar pārnakšpošenu)				lebrauc no citām republikām	Kopējais apkalpojamo tūristu īpatsvars
	Latvijas PSR tūristu			Kopā		
	tai skaitā					
	izbrauc uz citām republikām	paliek Latvijas PSR				
Ceļo ar kugiem	7	7	-	2	2	
Ceļo ar automobiļiem	45	39	6	56	62	
Ceļo ar vilcieniem	8	7	1	19	20	
Ceļo ar lidmašīnām	6	6	-	16	16	
Kopā	66	59	7	93	100	

Pēc speciālistu aprēķiniem brīvdienu un svētku dienu organizētajos tūrisma maršrutos uz citām republikām Latvijas PSR iedzīvotāju īpatsvars sastāda 59 % no kopējā Latvijas PSR tūristu skaita, bet no citām republikām iebraukušo tūristu īpatsvars sastāda 93 %.

2. tabula

Visu kategoriju tūristu gada apgrozījums
Latvijas PSR

Tūrisms	Organizētais		Neorganizētais		Kopā	
	%	%	%	%	%	%
Izglācīgais	61	57	13	43	100	24
Islaicīgais	39	12	87	38	100	76
Kopā	100		100		-	100

No kopējā visu kategoriju tūristu gada apgrozījuma Latvijas PSR organizētais izglācīgais tūrisms sastāda 57 %, izglācīgais neorganizētais tūrisms 43 %, islaicīgais organizētais tūrisms 12 %, bet islaicīgais neorganizētais tūrisms 38 %.

Klasificējot tūrisma veidus, jāņem vērā arī sezonālitate, tādēļ tūrisma iedala vēl vasaras un ziemas periodu tūrismā.

Pēc ceļojumu mērķa tūrisms var būt iedzīvotāju veselību nostiprinošs, tautu tradīciju, dzīves veidu, kultūras mantojumu izziņošs, kā arī specializētais tūrisms (sportistu, radošo u.c. darbinieku).

Jemot vērā republikas augsto urbanizācijas līmeni, pilsētu blīvumu, republikas teritorijas, kā arī rekreācijas zonu platību, mūsu republikā tūristi vienlaicīgi veic gan izziņāšanas, gan veselības nostiprināšanas, gan arī izklaidējošās u.c. funkcijas.

Ēs pārvietošanās veida tūrisma iedala kājāmgājēju, slēpotāju, velosipediistu, motociklistu, automobilistu, laivu, kugu, dzelzceļa, gaisa transporta tūrisma maršrutos. Galvenā nozīme organizēto tūristu pārvadāšanā, it sevišķi tālajos maršrutos, ir aviācijas un dzelzceļa transportam. No kopējā republikā iebraukušo tūristu skaita brīvdienu tūrisma maršrutos 61 % izmanto automobiļu transportu, 20 % dzelzceļa un 17 % aviācijas transportu. No mūsu republikas tūristiem, kas izbrauc uz citām republikām, brīvdienu maršrutos 67 % izmanto automobiļu transporta pakalpojumus, 12 % izmanto dzelzceļa transporta pakalpojumus un 10 % ceļo ar lidmašīnām.

Dzelzceļa transporta tūrisma maršruti var būt Vissavienības (kur tūristi apetājas republiku galvaspilsētās 1 - 2 dienas), vietējie, ko organizē ceļojumiem aiz republikas robežām un tie, ko organizē republikas teritorijā (galvenokārt slēpotāju vilcieni).

Ar kājāmgājēju un slēpotāju tūrisma nodarbojas, galvenokārt, republikas iedzīvotāji brīvdienās (izņemot kalnu tūrisma, ko veic aiz republikas robežām kalnu rajonos).

Jūras transportu, galvenokārt, izmanto, lai sniegtu ekskursiju pakalpojumus.

Tūrisma iestādes

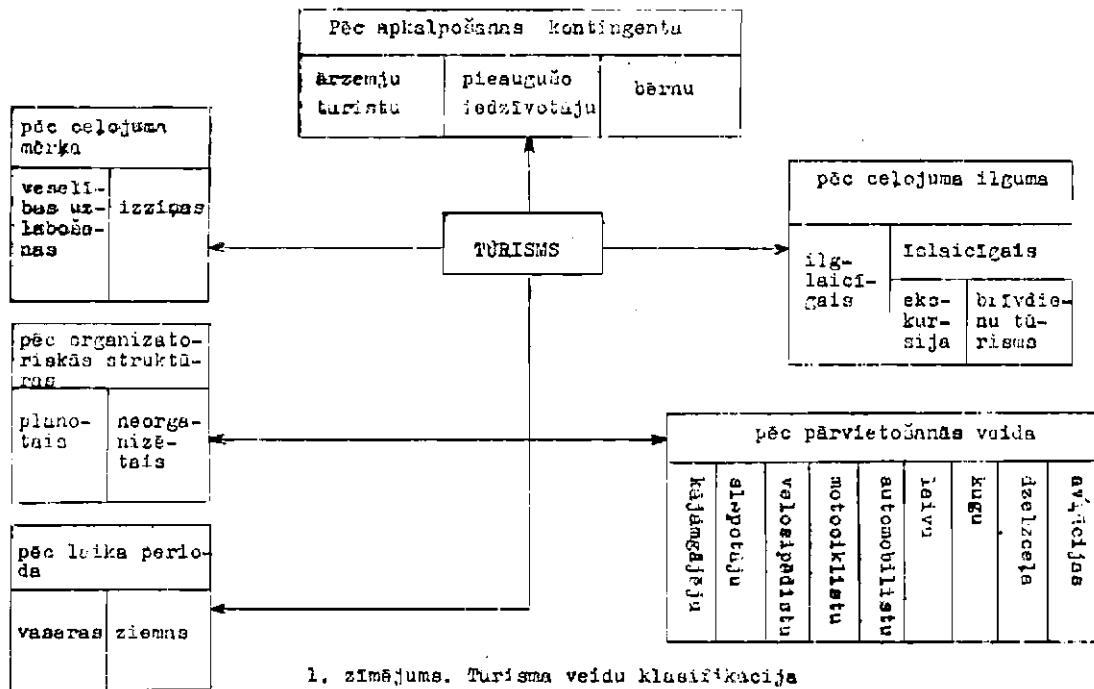
Lai apkalpotu tūristus, to maršrutos ir uzcelti moteli, kempingi, tūristu viesnīcas, tūristu bāzes u.c. celtnes.

Motelis ir brīva dienas režīma iestāde, kas darbojas visu gadu un kas paredzēta autotūristu apkalpošanai, kuri dodas pa noteiktu maršrutu, bet bez tūrisma ceļa zīmēm.

Kempingi ir sezonas (vasaras) tipa objekti, kas paredzēti autotūristu apkalpošanai.

Tūristu viesnīcas ir iestādes, kas darbojas vai nu visu gadu, vai tikai vasaras periodā, un tās paredzētas tūristu apkalpošanai, kas ceļo vai piedalās ekskursijās bez ceļazīmēm.

Tūristu bāzes ir iestādes ar reglamentētu dienas režīmu, kas darbojas visu gadu un paredzētas tūristu apkalpošanai, kas ceļo ar tūrisma ceļazīmēm.

Mūsu republikā nav pietiekami labi attīstīta tūrisma materiāli tehniskā bāze. Pēdējās divās piecgādēs nav uzcelts neviens jauns tūrisma objekts, bet 1985. gadā vēl likvidēja 5 tūristu bāzes. Vairākiem pašlaik funkcionējošiem tūrisma objektiem vajadzīga rekonstrukcija un telpu labiekārtošana. Sezonas tūrisma objekti (kempingi) ir maziētīlīgi (50 - 80 vietas), pie kam to labiekārtošanas līmenis un apkalpošanas kultūra zema.

Lai apmierinātu iedzīvotāju pieprasījumu pēc tūrisma pakalpojumiem, tiek nomātas viesnīcas tūristu izvietošanai, kurās vietu skaits sastāda 51,3 % no vietu skaita funkcionējošās tūristu bāzēs. Šie tūrisma darbības faktori republikā neapmierina tūrisma attīstības līmeni un pakalpojumu sniegšanas kvalitāti, tādēļ jāmeklē jauni tūrisma pakalpojumu sniegšanas veidi, kuros plaši varētu iesaistīties arī jaunsaimnieki (individuālie zemnieki) un kooperatori.

Ekskursiju pakalpojumi ir plānotā tūrisma sastāvdaļa, kas raksturojas ar cilvēku izziņas bagātināšanu, papildināšanu un idejisko audzināšanu. 1987. gadā Latvijas PSR piedalījās ekskursijās 6,2 milj. dalībnieku, salīdzinājumā ar 4,9 milj. 1980. gadā. Šai laika periodā ekskursiju dalībnieku skaits ir palielinājies par 1,2 milj. vai par 26,5 %, salīdzinājumā ar 1980. gadu.

Ekskursiju un ceļojumu biroji organizē ekskursijas pa pilsētu ievērojamākajām vietām, pa rūpnīcām, celtnēm, muzejiem, izstādēm, rezervātiem, nacionālajiem parkiem un citām vietām. Ekskursijas var būt īslaicīgas (1 - 3 dienas) un ilglaicīgas (vairāk par 3 dienām). Ekskursiju biroja darbinieki apkalpo gan pilsētu, gan lauku iedzīvotāju ekskursijas, brīvdienu izbraukumus Vissavienības un vietējos plānotos maršrutos kā arī atpūtniekus, skolu audzēkņus, tranzīta pasažierus stacijās, lidostās, autoostās. No kopējā ekskursantu apjoma 32,2 % sastāda republikas iedzīvotāji.

Bērnu un jaunatnes tūrisma organizē vairākas republikas iestādes: Centrālā tūristu Padome, Centrālā bērnu

ekskursiju un tūrisma stacija, Starptautiskais jaunatnes tūrisma birojs "Sputņiks", kā arī Rīgas pionieru pils novadpētniecības un tūrisma sekcija.

Centrālā tūristu padome organizē specializētos tūristu vilcienus, lidmašīnas, jūras un autobusu transportu braukšanai aiz republikas robežām, organizē ekskursijas pionieru nometnēs, speciālas ekskursijas pa Rīgas ievērojamākajām vietām no citām republikām iebraukušajiem bērniem.

Centrālā bērnu ekskursiju un tūrisma stacija, kas pakļauta Latvijas PSR Tautas izglītības ministrijai, veic metodisku un organizatorisku darbu skolnieku grupu iebraukšanai republikā un izbraukšanai no republikas vasaras brīvlaikā un skolu brīvlaikos. Stacijā darbojas vairākas sekcijas (tūrisma, orientēšanās, sporta, novadpētniecības u. c.).

Tūristu bāzes, kas izvietotas Rīgā (ar 80 vietām tajā), Katlekalnā (ar 50 vietām) un Kārļos (ar 70 vietām) pieņem brīvlaikā skolniekus ar ceļazīmēm. Pārējās tūristu bāzes, kas izvietotas Gaiziņkalnā (ar 80 vietām), Rūjienā (ar 50 vietām) izmanto, lai skolnieki varētu trenēties tūrisma tehnikā un sporta skolu audzēkņu treniņiem. Lai apkalpotu skolnieku grupas vasaras periodā, tiek irētas republikas skolas.

Starptautiskais jaunatnes tūrisma birojs, kas pakļauts republikas Komjaunatnes Centrālajai komitejai, nodarbojas ar ārzemju, kā arī ar mūsu valsts jaunatnes tūristu grupu apmaiņu. Vissavienības organizācijai "Sputņiks" ir vairākas jaunatnes nometnes, no kurām viena atrodas mūsu republikā ("Mežezers").

Rīgas pionieru pils novadpētniecības un tūrisma sekcijas organizē kultūras pasākumus, sagatavo sportistus tūrisma un orientēšanās sportā un veic dažādus metodiskus pasākumus darbam ar skolniekiem.

Starptautiskajam tūrismam ir ievērojama nozīme daudzvalstu ekonomikā. Piemēram, 1988. gadā pasaules valstis apmeklēja 390 milj. tūristu, iegūtot par tūrisma pa-

kalpojumiem 195 miljardus dolāru lielu peļņu. PSRS 1987. gadā apmeklēja 1 milj. 870 tūkst. ārzemju turistu, tai skaitā 699 tūkst. turistu no Skandināvijas valstīm (78 tūkst. no Zviedrijas). Šo valstu turisti parasti 10 dienas pavada Baltijas republikās, no kurām dodas tālāk uz Ļeņingradu, Maskavu un citiem tūrisma objektiem.

Pašreiz vēlēšanos apmeklēt PSRS ir izteikuši 200 milj. turistu visas pasaules valstīs, bet nepietiekami attīstītas infrastruktūras rezultātā mūsu valsts var uzņemt tikai 2,4 milj. cilvēku, vai 1,2 % no gribētāju skaita.

Starptautiskā tūrisma mērķis ir iepazīties ar citu valstu doļvi, kultūras un mākslas sasniegumiem.

Starptautiskā tūrisma formas ir daudzveidīgas, jo ārzemju turisti ceļo gan speciāli organizētajās grupās, gan individuāli. Tiek organizētas arī turistu vienas nozāres speciālistu grupas. Latviešu izcelsmes ārzemju tūrisma raksturo kā etnisku tūrisma. Bez tam vēl ir tūrisma bizness, t.i., ārzemju viesu iebraukšana ar mērķi nodibināt sadarbības kontaktus. Plaši izmanto arī individuālo vai grupveida autotūrisma. Šāda veida ārzemju tūrisms mūsu republikā nav attīstīts.

Ēc viesnīcas "Latvija" nodošanas ekspluatācijā, mūsu republikas galvaspilsētā spēj apkalpot vairāk kā 100 tūkst. ārzemju turistu gadā.

Latvijas PSR tūrisma iestāžu tīkla attīstība

1987. gada republikas teritorijā darbojās 23 turistu bāzes un viesnīcas ar kopējo vietu skaitu tajās 4,3 tūkst. No kopējā vietu skaita turistu bāzēs un viesnīcās 75,4 % vietas ir izmantojamas visu gadu, 24,6 % vietas tikai sezonas (vasaras) periodā.

Mūnējā laika periodā republikas tūrisma pakalpojumus izmantoja 548 tūkst. cilvēku, par 99,5 tūkst. vai par 22,2 % vairāk kā 1980. gadā.

Viena no sarežģītākajām tūrisma attīstības problēmām ir sezonālitate. Statistikas rādītāji liecina, ka apmēram 65 - 70 % no visas turistu plūsmas ir vasaras zānešos,

sākot no maiņa līdz septembrim.

Ievērojot sezonalitāti, kā arī republikas klimatisko apstākļus, aprēķina nepieciešamo vietu skaitu tūrisma iestādēs, kas darbosies visu gadu un sezonas laikā. Vietu skaitu nosaka, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem, pēc saskaņotās diferencētām normām.

3. tabula

Vietu skaita normas tūrisma iestādēs Latvijas PSR

Tūrisma iestāžu veidi	Vietu skaits iestādēs, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem		
	Visu gadu darbojošās iestādes	Sezonas iestādes	Kopā
Tūristu bāzes	4	5	9
Kempingi	-	14	14
Moteļi	2	-	2
Tūristu viesnīcas	3	2	5
Kopā	9	21	30
tas pats %	30	70	100

Praktiski pašreiz visas tūrisma iestādes (izņemot kempingus) apkalpo tūristus, kas ceļo ar ceļazīmēm. Tuvākajā nākotnē jāparedz, lai tūristu viesnīcās, moteļos u.c. iestādēs apkalpotu visus tūristus, arī neorganizētos, kas ceļo bez ceļazīmēm.

Pāru nepieciešams vairāk izveidot kempingus, kas prasa lielus kapitālieguldījumus un darba resursus. Neorganizēto tūristu vajadzībām tūrisma rekreācijas rajonos vajadzētu iekārtot apsargājamas automašīnu stāvvietas, vietas bērku celšanai, apgaismošanas iekārtas, ūdenavādu un citas labierīcības vietas, veikalus, sabiedriskās ēdināšanas iestādes, ņemot vērā autostāvvietu lielumu un tā attālumu no apdzīvotajām vietām.

Latvijas TSK ražotāju pakāpi struktūras un izvietojuma shēmā paredzēts, ka 1981. gadā vietu skaits tūrisma ie-

4. tabula

Vietu skaits, kas nepieciešams neorganizēto tūristu apkalpošanai Latvijas PSR teritorijā (tūkst. vietas)

Iestāžu nosaukums	1985.	1990.	2000.	2005.
Vietu skaits kempingos, motelos un autostāvvietās	26,1	28,5	43,5	45,9
Vietu skaits tūristu viesnīcās	5,3	4,8	2,5	2,0
Kopā vietu skaits neorganizētajiem tūristiem	31,4	33,3	46,0	47,9

stādās bus 4,6 tūkst., par 0,6 tūkst. vai par 6,9 % vairāk kā 1987. gadā, 1996. gadā - 5,2 tūkst. vietas par 0,9 tūkst. vai par 20 % vairāk kā 1987. gadā, 2001. gadā - 5,9 tūkst. vietas, par 1,6 tūkst. vai par 37 % vairāk kā 1987. gadā, 2006. gadā - 5,8 tūkst. vietas, t.i., par 1,5 tūkst. vai 34,3 % vairāk kā 1987. gadā.

Laika periodā no 1991. - 2000. g. paredzēts uzcelt tūrisma objektus ar kopējo vietu skaitu 1300, tai skaitā, 1010 vietas, kas darbotos visu gadu un 290 vietas sezonas laikam.

Laika periodā no 2001. - 2005. g. paredzēts republikā uzcelt tūrisma objektus ar 1600 vietām, tai skaitā 1240 vietas, kas darbotos visu gadu un 360 vietas sezonas periodam.

R. Škapars

MAZUMTIRDZNIECĪBAS PIELĪVĒDOŠANAS PROBLĒMAS
LATVIJAS PSR

Līdz ar pāreju uz republikānisko saimniecisko aprēķinu, Latvijas PSR tautsaimniecībai būs jārisina vesela virkne sarežģītu problēmu, tai skaitā viena no svarīgākajām ir iedzīvotāju nodrošināšana ar precēm un pakalpojumiem.

Mazumtirdzniecības preču apgrozījums valsts un kooperatīvajā tirdzniecībā 1987. gadā bija 4,6 miljardi rubļu, jeb par 9,7% vairāk nekā 1985. gadā. Uz vienu iedzīvotāju mazumtirdzniecības preču apgrozījums Latvijas PSR 1987. gadā sastādīja 1723 rubļus. Šis rādītājs ir lielāks tikai Īgornijas PSR - 1653 rubļi, bet kristni atpakaļ no Latvijas PSR virkne citu savienoto republiku: Tadžikijas PSR - 648 rubļi, Azerbaidžānas PSR - 716 rubļi, Uzbekijas PSR - 720 rubļi, Kirgīzijas PSR - 811 rubļi, Turkmēnijas PSR - 823 rubļi uz vienu iedzīvotāju. Arī PSRS kopumā šis rādītājs vērtība ir mazāka un sastāda 69,9% no Latvijas PSR rādītāja (skat. I. tabulu).

Šeit izpaužas tas apstāklis, ka augstākminētās savienotās republikas, kurām šis rādītājs ir ļoti zems, ir galvenokārt izejvielu piegādātājas, bet Baltijas republikas ir galvenokārt gatavās produkcijas ražotājas un līdz ar to savu mazumtirdzniecības uzņēmumu tīkla galvenās apgādātājas daudzos preču sortimentu veidos.

Ļoti gan kopumā preču apgrozījums neritīgi pieaug, tomēr ir vērojamas arī negatīvas tendences preču apgrozījumā.

I. tabula

Mazumtirdzniecības preču apgrozījums valsts un kooperatīvajā tirdzniecībā, ieskaitot sabiedrisko ēdināšanu pa savienotajām republikām 1987. gadā.

	Kopējoms miljrd. rbļ.	Uz vienu iedzīvotāju, rbļ.	1987.g. salīdzinājuma ar 1986.g.
PSRS	341,1	1205	102,8
KPFPSR	192,7	1321	102,7
Ukrainas PSR	58,3	1138	102,1
Baltkrievijas PSR	13,5	1338	106,1
Uzbekijas PSR	13,9	720	100,5
Kazahijas PSR	16,5	1009	102,8
Gruzijas ESR	5,6	1067	102,1
Azerbaidžānas PSR	4,9	716	104,4
Lietuvas PSR	5,4	1480	104,8
Moldāvijas PSR	4,6	1092	104,5
Latvijas PSR	4,6	1723	104,4
Kirgizijas PSR	3,4	811	104,1
Tadžikijas PSR	3,2	648	102,2
Armēnijas PSR	3,4	1002	103,6
Turkmēnijas PSR	2,8	823	102,5
Igaunijas PSR	2,9	1853	103,6

Viena no tām ir pircēju neapmierinātība ar preču sortimentu un kvalitāti. Piemēram, Latvijas PSR vidēji uz vienu cilvēku tiek ražoti 4 pāri apavu, ASV-1,3. Amerikāņi apavus eksportē, ar tiem ir pārpildīti visi veikali plašā sortimentā. Mūsu apavus pērk nelabprāt, jo to sortiments ir šaurš un kvalitāte neapmierinoša. Daļa apavu uzkrājas noliktavās un savu slikto lietošanas īpašību dēļ tā arī nenonāk pie pircēja. Līdzīgs stāvoklis, diemžēl, ir arī ar daudziem citiem republikas ražojumiem. Pārē-

jet uz republikānisko saimniecisko aprēķinu, šai problēmai ir jāpiegriež sevišķa vērība.

Joprojām neapmierinoša ir lauku iedzīvotāju apgādātība ar pārtikas un nepārtikas precēm.

Pārtikas preces no visa 1987.gada apgrozījuma uz vienu republikas iedzīvotāju sastādīja 798 rubļus, nepārtikas preces 924 rubļus, jeb attiecīgi 46,3 % un 53,7 % (skat.2.tabulu). Salīdzinot šos rādītājus pilsētu tipa apdzīvotās vietās un lauku apvidū, redzam, ka uz vienu Latvijas PSR lauku iedzīvotāju preču apgrozījums sastāda tikai 728 rubļus jeb 34,2 % no preču apgrozījuma uz vienu pilsētnieku. Šī hipertrofētā preču sadale ir jāmaina par labu lauku iedzīvotājiem.

Pēdējos gados bija vērojamas pozitīvas izmaiņas mazumtirdzniecības preču apgrozījuma struktūrā. Sašaurinoties 1986.-1987.gados alkoholisko dzērienu realizācijai par 43%, jūtami samazinājās to daļa preču apgrozījuma kopapjomā, bet uztura produktu un nepārtikas preču īpatsvars palielinājās. Tomēr tirdzniecības organizācijas nespēja kompensēt zaudējumus preču apgrozījumā, kas saistīti ar alkoholisko dzērienu pārdošanas samazināšanos. Tā rezultātā preču apgrozījuma plāns kopapjomā 1987.gadā nebija izpildīts par 10,3 miljoniem rubļu. Jautājums - palielināt alkoholisko dzērienu tirdzniecību, vai turpināt tā samazināšanu, pēdējā laikā ir kļuvis ļoti aktuāls, un to jāatrisina tuvākajā laikā. Kā liecina statistikas dati, alkohola patēriņš savu apogeju bija sasniedzis septiņdesmito gadu beigās un astoņdesmito gadu sākumā. 1980.gadā Latvijas PSR tas

2.tabula.

Mazumtirdzniecības preču apgrozījums uz vienu iedzīvotāju valsts un kooperatīvajā tirdzniecībā, ieskaitot sabiedrisko ēdināšanu (rubļos)

	1970	1980	1985	1986	1987
Viss preču apgrozījums uz vienu iedzīvotāju	944	1470	1636	1688	1723
No tā :					
pārtikas preces	477	679	774	789	798
nepārtikas preces	467	791	862	899	924
Preču apgrozījums pilsētu tipa apdzīvotajās vietās uz vienu pilsētas iedzīvotāju	1291	1854	2017	2089	2128
No tā :					
pārtikas preces	644	844	941	964	973
nepārtikas preces	647	1010	1076	1125	1155
Preču apgrozījums lauku apvidū uz vienu lauku iedzīvotāju	361	608	722	714	728
No tā :					
pārtikas preces	196	308	372	363	369
nepārtikas preces	165	300	350	351	359

sastādīja 11,3 absolūtā alkohola litrus uz vienu iedzīvotāju gadā. 1987.gadā šis rādītājs jau sastādīja vairs tikai 4,4 absolūtā alkohola litrus (skat.3.tabulu). Attiecīgi PSRS 8,7 un 3,3 absolūtā alkohola litrus gadā. Vai šie pasākumi ir attaisnojuši uz tiem liktās cerības? Domājams, ka nē, jo daudzi iedzīvotāji alkoholisko dzērienu deficītu cenšas kompensēt ar pašmāju alkoholiskajiem brūvējumiem, saasinot esošās cukura un rauga deficīta problēmas. Pieaudzis narkotiku lietotāju skaits. Palielinājusies spekulācija ar alkoholiskajiem dzērieniem.

Alkoholisko dzērienu patēriņš (absolūtā alkohola
litros uz vienu iedzīvotāju gadā)

	1970	1980	1985	1986	1987
Latvijas PSR	8,6	11,3	9,2	6,5	4,4
Sociālistiskās valstis					
PSRS	6,8	8,7	7,2	4,3	3,3
Bulgārija	7,4	9,2	8,8	9,2	
Ungārija	9,1	11,7	11,5	11,3	10,7
VDR	6,1	10,1	10,3	10,5	10,7
Polija	5,6	8,9	7,2	7,3	7,4
Čehoslovākija	8,2	9,4	9,3	8,8	
Dienvidslāvija	9,0	8,8	6,7	8,2	
Attīstītās kapitālistis-					
kās valstis					
ASV	7,0	8,6	8,3	8,1	
Lielbritānija	6,4	8,5	8,4	8,4	
Francija	17,6	15,8	14,0	13,9	
VFR	8,9	10,0	9,3	9,0	
Itālija	16,0	13,9	12,5	11,0	
Austrālija	8,1	9,7	9,6	9,2	
Austrija	10,5	11,0	11,2	11,6	
Beļģija	9,6	11,4	10,9	10,6	
Dānija	7,4	9,2	10,2	10,2	
Kanāda	6,4	8,9	8,0		
Nīderlande	5,5	8,6	8,3	8,3	
Norvēģija	3,7	4,9	4,4	4,4	
Somija	5,1	6,4	6,6	7,0	
Šveicarija	6,3	6,3	5,8	6,1	
Dienvidāfrikas repub-					
like	3,0	3,8	4,3	4,6	

Tirdzniecības ar alkoholiskajiem dzērieniem samazināšana atstāj arī negatīvu iespaidu kā uz Latvijas PSR, tā arī uz PSRS ekonomiku kopumā, jo stipri palielina budžeta deficītu.

Salīdzinot alkoholisko dzērienu patēriņu uz vienu iedzīvotāju Latvijas PSR ar analogu rādītāju sociālistiskajās zemēs un attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs, redzam, ka alkoholisko dzērienu patēriņš uz vienu iedzīvotāju 1986.-1987.gados Latvijas PSR bija krietni mazāks kā daudzās citās valstīs (skat. 3.tabulu). Tāpēc perspektīvā būtu noteikti jāpalielina alkoholisko dzērienu pārdošana, izceļdot no to sortimenta alkoholiskos dzērienus, kuri sevišķi veicina alkoholisma izplatību (stiprināti augļu un ogu vīni u.c.) un uzlabojot pārdodamo alkoholisko dzērienu kvalitāti, tādējādi padarot tos maksimāli mazāk kaitīgus veselībai.

Pašreiz arvien lielāku aktualitāti sāk iegūt pārtikas problēma. Sistemātiski apmierināts iedzīvotāju pieprasījums pēc gaļas produktiem, ziemas un pavasara mēnešos pēc augļiem un dārzeņiem, bet pēdēja laikā neapmierina arī apgāde ar cukuru. Lai gan gaļas produktu patēriņš uz vienu iedzīvotāju 1987.gadā sasniedza 84 kg un pārsniedza PSRS vidējo līmeni par 20 kg, tomēr šis rādītājs bija mazāks kā daudzās sociālistiskajās un attīstītās kapitālistiskajās valstīs: Ungārijā- 104 kg, VDR- 105 kg, Čehoslovākijā- 96 kg, ASV- 120 kg, VFR- 104 kg (skat. 4.tabulu).

Neapmierinošs stāvoklis ir ar augļu un ogu piegādi. Vidēji gadā uz vienu iedzīvotāju 1987.gadā tos patērējām 54 kg, PSRS- 55 kg, ASV-97 kg, Lielbritānija- 94 kg. VFR-

-140 kg. Pie tam attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs augļi un ogas tirdzniecībā plašā sortimentā sastopami visu gadu, pie mums samērā liela izvēle ir tikai vasaras un rudens mēnešos. Izeja ir viena- jāattīsta privātais sektors laukos, balstīts uz lauksaimnieku ieinteresētību gala produkcijas ražošanā, kas kalpotu kā objektīvs pamats lauksaimniecības atdzimšanai mūsu republikā.

4.tabula

Svarīgāko uztura produktu patēriņš 1987.gada (uz vienu iedzīvotāju gadā,kilogramos)

	Lat- vijas PSR	Socialistiskās valstis								Attīstītās kapitālistis- kās valstis			
		PSRS	Bul- Ungā- gā- rija	VDR	Kuba	ETR	Poli- Čeho- ja	Čeho- slo- vaki- ja	ASV	Liel- britā- nija	VFR	Japāna	
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Gaļa un gaļas produkti, parrēķinot gaļā(ieskaitot taukus un subproduktus)	84	64,1	78	104	105	50	87	74	96	120	80	104	39 ^{I)}
Piena un piena produkti (parrēķinot pienu)	471	341	278	258	549	172	175	423	448	271	322	366	68 ^{I)}
Oļas,gab.	300	272	263	320	303	239	30	199	342	243	220 ^{I)}	268	285 ^{I)}
Zivis un zivju produkti	23,6	18,0	7,7	2,1	7,9	17,0	1,3	6,7	5,4	7,6	9,3 ^{I)}	4,1	36,3 ^{I)}
Cukurs	51,3	47,2	36	40	41	50	22	46	38	28	32 ^{I)}	35 ^{I)}	21 ^{I)}
Augu eļļa	8,5	10,0	15,7	9,0	11,2	7,7	1,2	7,8	10,9	22,4 ^{I)}	17,8 ^{I)}	14,1 ^{I)}	12,0 ^{I)}
Kartupeļi	125	105	28	50	147	73	31	143	73	57 ^{I)}	111 ^{I)}	76 ^{I)}	105 ^{I)}
Dārzeņi un ķirbj- augi	81	100	146	79	102	57	18	116	77	126 ^{I)}	87	77 ^{I)}	128 ^{I)}
augļi un ogas(bez izlietojuma vīna izga- tavošanai)	54	55	79	73	59	65	12	19	54	97 ^{I)}	94	140 ^{I)}	53 ^{I)}

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Labības produkti (maize un makaronu izstrādājumi, brēķinēt miltos, milti, putraini, pakšaugi)	104	132	144	112	99	111	101	118	112	97 ¹⁾	63 ¹⁾	78 ¹⁾	123 ¹⁾

1) 1986.gada dati

1. СССР и зарубежные страны.
1987: Статистический сборник /Госкомстат СССР.-М.5:
Финансы и статистика, 1988.- 362 с.
2. Latvijas PSR tautas saimniecība 1987.gadā :Statistikas
gadagr./LPSR Valsts statistikas komiteja .-R.: Avots,
1988.- 366.lpp.

L.Vība

LPSR KULTŪRAS UN MĀKSLAS ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS

LPSR likums "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību" paredz, ka republikas ekonomiskās patstāvības apstākļos prioritāte tiek piešķirta mērķiem, kuri sekmē republikas iedzīvotāju dzīves kvalitātes kāpināšanu, paplašina visu iedzīvotāju attīstības un pašizpaušmes iespējas neatkarīgi no viņu tautības un pilsonības, kā arī uzlabo apkārtējās vides ekoloģisko situāciju." I)

Republikas saimniecisko darbību ir paredzēts virzīt tā, lai nodrošinātu pamatnācijas saglabāšanu savā vēsturiskajā teritorijā, latviešu etnosa sociālā, profesionālā un garīgā potenciāla attīstību, kultūras tradīciju saglabāšanu un tā izmantošanas saglabāšanu. Tātad jāveido tāds sabiedrības modelis, kurā ekonomiskais, intelektuālais un kultūras potenciāls iepemtu vienlīdz svarīgu vietu, savstarpēji bagātinātu un papildinātu viens otru.

Lai izveidotu šādu mūsdienu sabiedrības modeli, tad kultūras un mākslas sfērai jārade tādi apstākļi, lai katrs indivīds varētu izvēlēties sava brīvā laika pavadīšanas veidu, kurš atbilstu tieši viņa interesēm un tieksmēm. To var nodrošināt attiecīgs kultūras un mākslas pakalpojumu veidu piedāvājums ar atbilstošu šīs sfēras materiāltehnisko bāzi, darba un finansu resursiem.

I) Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas likums "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību" // Cīņa, - 1989. - I. aug.

Kultūra un māksla-apkalpojošs un ļoti plašs jēdziens. Tā ir cilvēku sabiedrības radoša un pārveidojoša darbība un tās rezultāti, kuros apkopota un iemiesota sabiedrības pieredze un kuri raksturo sabiedrības vai cilvēku vēsturiskās attīstības pakāpi.¹⁾ Kultūras sfērā tiek radītas garīgas un materiālas vērtības, tā tieši piedalās darba spēka atražošanas procesā, kā arī netieši ietekmē darba spēka kvalitatīvās struktūras pilnveidošanu un darba ražīguma pieaugumu.

Republikas kultūras un mākslas objektu tīkla daudzveidība (teātri, kino, muzeji, bibliotēkas, klubi, botāniskie un zooloģiskie dārzi u.c.) izraisa šī kompleksa produkcijas daudzveidību, kura eksistē gan kā noteikta materiāla vērtība (glezna, grāmata, kinofilma), kā darbības (koncerts, televīzijas raidījums, teātra izrāde, kinoizrāde) vai pakalpojuma veids (kinoapkalpošana, grāmatu izsniegšana). Nozares īpatnība ir tā, ka efekts no kultūras un mākslas pasākumiem laika ziņā neizpaužas uzreiz.

Latvijas PSR ir izveidojusies salīdzinoši labi attīstīts kultūras un mākslas iestāžu tīkls, kas, savukārt, nodrošina samērā augstu iedzīvotāju nodrošinātības līmeni ar nozares pakalpojumiem. Taču jāuzsver atsevišķu pakalpojumu veidu nevienmērīgs teritoriāls izvietojums (cirks, leļļu un muzikālās komēdijas teātris, zooloģiskais

1) Latvijas Padomju enciklopēdija 5 I.-R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 1984.-562.lpp.

dārzs u.c. - tikai Ņigā). Bez tam neapmierinoša ir kultūras sfēras materiāltehniskās bāzes kvantitatīvais un kvalitatīvais līmenis. Tā galvenais iemesls ir saistīts ar tām negatīvām tendencēm tautsaimniecības attīstībā, kuras raksturīgas visai sabiedriskajai ražošanai un ievērtas jēdzienā "stagnācija". Resoriskā pieeja ražošanas spēku izvietojumam, tautas saimniecības kompleksas attīstības mehānisma trūkums, republikas, rajonu, pilsētu un reģionu ekonomiskās bāzes un tiesību minimums radīja jūtamās disproporcijas starp ražošanas un sociālajām sfērām, daudzviet sarežģīja ekoloģisko situāciju, noveda pie darbaspēka neracionālas migrācijas u.c.

Kaut arī republikas kultūras sfēras resursu potenciāls nepārtraukti pieauga, taču, sākot ar deficīto piegādi, tā tempi nepārtraukti palēninājās. Bez tam raksturīga iezīme bija vispār nepietiekoša uzmanība šīs nozares attīstībai, t.s. "pārpalikuma" principam valdot visā neražojošā sfērā, jo sevišķi to izjuta kultūra un māksla: apmēram 7 % visas neražojošās sfēras strādājošie, kuri nodarbināti dotajā nozarē, izmanto tikai nepilnus trīs procentus pamatfondu. Bez tam nozarei vispār raksturīga pamatfondu pieauguma tempu samazināšanās. To izraisīja ne tikai "pārpalikuma" princips, bet arī republikas celtniecības kompleksa nepietiekošās jaudas un to orientācija uz ražojošo sfēru. Tā 11. piecgadē ekspluatācijā nodoto pamatfondu apjoms palika devītās piegādes līmenī. Jāatzīmē, ka laikā no devītās līdz vienpadsmitajai piegādei nozarei bija vismazākais ekspluatācijā nodoto pa-

matfonda procents (pa piecgadēm) visā nerāžojošajā sfērā - 25,6 ; 23,9; 25,1 t.sk. kultūrā un mākslā - 0,7; 0,3; 0,5 %. Rezultātā 1985. gada beigās nozāre jau ieņēma otro vietu pamatfonda nodiluma ziņā (1970.g. - 18,1; 1985.g. - 38,4%).

Kapitālieguldījumu apjomi kultūras un mākslas objektiem no devībās līdz vienkadsnītai piecgādei atbilstoši bijuši 31,2; 43,4 ; 38,7 milj. rubļ. (plānotais apjoms divpadsmitgādei piecgādei - 42 milj. rubļ.). Uz katru republikas iedzīvotāju tas ir apmēram 15-20 rubļi pēcos gados. Nerūdoties uz acīmredzamo līdzekļu nepietiekamību nozāres attīstībai, stāvokli pasliktināja vēl tas, ka izdalīto kapitālieguldījumu limiti tika apgūti tikai daļēji (II. piecgādē - 87,4%).

Augstais pamatfonda nolietošanas līmenis republikas kultūras sfēras objektiem izraisīja nepieciešamību lielāko kapitālieguldījumu daļu novirzīt esošās materiāltehniskās bāzes atjaunošanai nevis jaunai celtniecībai. Sakarā ar to, ka savlaicīgi netika izdarīti nepieciešamie kārtējie remontu, radies tāds stāvoklis, ka notiek "lavīnveida" kultūras un mākslas objektu piespiedu izvešana no ekspluatācijas, kas ļoti negatīvi ietekmē republikas kultūras dzīvi vispār.

Mākslas un kultūras objektu reģionālajā plānojumā jāievēro virkne prasību:

- 1) nozāres iestāžu un organizāciju lielumam ir jābūt optimālam, t. i., jāradu apstākļi resursu izkantošanas un pakalpojumu sniegšanas augstai kvalitātei visdrīzākajā laikā (nelielas, labi iekārtotas videozāles, kameras, kinoteātri ar 50-100 vietām);
- 2) to teritoriālajam ievietojumam ir jānodrošina vairāk vai mazāk vienmērīga visu iedzīvotāju sociālo grupu nodrošinājums ar attiecīgiem pakalpojumiem gan laukos, gan pilsētās;
- 3) jāizstrādā un jāievieš progresīvas apkalpošanas metodes. Karas veicināta resursu efektīvāku izkantošanu un pakal-

pojumu kvalitātes uzlabošanu (aukcioni, akciju sabiedrības, noma).

Republikā ir izvietotas ap trīs tūkstoši visu resoru bibliotēku t.sk. 1331 masu bibliotēka, kuru lielākā daļa (63%) atrodas lauku apvidū. 1960. gadā republikā bija 1999 bibliotēkas. To skaita samazināšanās tiek pamatota ar bibliotēku tīkla centralizāciju, taču faktiski liela loma ir bijusi arī materiālu, darba spēka un finanšu resursu trūkumam bibliotēku remontam. Arī pašlaik (pēc Valsts teātru un projektēšanas institūta apsekojuma datiem) trešdaļa no visām bibliotēkām atrodas ekspluatācijā ilgāk par 70 gadiem, 25% - ilgāk par četrdesmit gadiem. Bibliotēku piemērotības līmenis sava uzdevuma sekmīgai izpildei ir sekojošs: tikai 3,5% to skaita ir izvietotas speciāli šiem mērķiem projektētās ēkās, 90% - pielāgotās ēkās un 6,5% - dzīvojamu ēku dzīvojamajā fondā. Sevišķi slikts stāvoklis ir lauku apvidū, kur 99 % bibliotēku ir izvietotas neatbilstošās ēkās, bet 45% bibliotēku ir krāsns apkure, kas, protams, apgrūtina darbu.

Avārijas stāvoklī atrodas V. Lāča Valsts bibliotēka, kuras rekonstrukcija bija nepieciešama jau pirms četrdesmit gadiem.

Grāmatu un žurnālu vidējais skaits uz vienu iedzīvotāju republikas reģionos ir samērā līdzīgs - 25-30 eksemplāru, taču vidējā lasītāju skaita ziņā, kurus apkalpo viena bibliotēka, ir krasas svārstības: no 5008 cilvēkiem Rīgā, 1319 - Rīgas rajonā, līdz 400 cilvēkiem Jēkabpils un Gulbenes rajonos. Bez vecā bibliotēku fonda ēku rekonstrukcijas tuvākajā laikā nepieciešams uzcelt deviņas jaunas bibliotēkas (Rīgas, Rēzeknes, Limbažu, Freiļu, Jēkabpils, Liepājas, Balvu rajonos).

Īpaši svarīga loma lauku rajonos ir klubiem, kuri tur ir svarīgākais sabiedriskās dzīves centrs. No republikas 914 klubu iestādēm kapitālais remonts ir nepieciešams 20% ēku, 6% - atrodas avārijas stāvoklī. Bez tam 32% klubu ir bez atsevišķām telpām mākslinieciskās

pašdarbības pulciņiem un 40% nav skatuveš. Trūkst kultūras, atpūtas un cita inventāra, bieži mainās kadri. Apatāklos, kad cilvēkam mājās ir gan krāsa televizori, gan magnetofons, gan videomagnetofons, kas gan viņu var ieinteresēt klubā, ja tajā nav nekā no iepriekš nosauktā, pat kārtīgu mēbeļu nav?

Tā kā 40% klubu iestāžu ir uzceltas līdz 1940. gadam, tad trešdaļai ēku morālais un fiziskais nolietojums ir lielāks par 40%.

Reģionālais nodrošinājums ar klubu iestādēm ir krasi atšķirīgs: Rīgas rajonā viena klubu iestāde apkalpo 5000 cilvēkus, Liepājas, Daugavpils, Ventspils raj. - apm. 2000, bet Balvu raj. - tikai 1500 cilvēkus. Uz 1000 iedzīvotājiem republikā vidēji ir 94 vietas klubu iestādēs. Rīgā un Daugavpilī šis rādītājs ir tikai 35-36, Rēzeknē un Liepājā - 44, kas, protams, nevar nodrošināt pilnvērtīgu atpūtu un nodarbības šajās iestādēs.

Gandrīz visu republikas profesionālo teātru ēkas ir avārijas stāvoklī. Pēckara gados uzcelts tikai viens - Dailes teātris, kura ēka šobrīd jau vairs neatbilst mūsdienu prasībām. Steidzami jārekonstruē Nacionālā opera, Valmieras teātris, Dailes teātra vecā ēka, jāuzceļ teātris Daugavpilī. Kritiskos apstākļos darbojas Leļļu teātris. Jāuzsver, ka republikā vispār nav teātra bērniem 7-14 gadu vecumā. Nav arī lielas koncertzāles.

Rīgas cirka ēka ir uzcelta pirms simts gadiem. Tā ir vienīgā šāda veida kultūras iestāde Baltijā. Avārijas stāvoklī ir ne tikai pati ēka, bet palīgtelpu trūkums, šaurās ejas, avārijas kupols u.c. izsauc biežus un ilgus remontus, kas vēl vairāk samazina cirka apmeklēšanas iespējas.

Republikā ir astoņdesmit muzeju. Apmēram puse no tiem atrodas Rīgas reģionā (tai skaitā - 31% Rīgā). Salīdzinoši maz - divi trīs muzeji ir Daugavpils, Rēzeknes un Gulbenes rajonos. Tāpēc arī 80% muzeju apmeklējumu attiecas uz Rīgas rajonu. Bez jaunu muzeju atvēršanas nepieciešama apmēram divdesmit muzeju rekonstrukcija un paplašināšana.

Rīgā pēdējais jaunais kinoteātris tika nodots ekspluatācijā 1978. gadā, turpmāk to skaits tikai samazinājās. Nevar uzskatīt par normālu parādību, ka jaunajos mikrorajonos (Imanta, Purvciems, Zolitūde, Vecmīlgrāvis u.c.) vispār nav kinoteātru.

Pēdējā laikā samērā plaši ir izvērsti kooperatīvo video-salona tīkls, taču to piedāvātie pakalpojumi ir ne tikai samērā dārgi, bet reizēm arī apšaubāmas kvalitātes.

Mūsuprāt, šodien vēl pārāgri runāt par radikālu lūzumu valsts organizāciju, saimniecisko vadītāju un plašu sabiedrības masu attieksmē pret nobriedušo kultūras un mākslas dzīves problēmu risinājumu.

Pareizajā materiāltehnikās bāzes atpalikšāng, disproporcijas un šaurās vietas iedzīvotāju apkalpošanā izraisa nepieciešamību veikt koordinētus pasākumus nozares attīstības nodrošināšanai un darba koordinēšanai, lietīšanas sadarbības starp valsts un sabiedriskajam organizācijām nostiprināšanu, kadru potenciāla piesaistīšanai, kā arī vadības sistēmas tālākai pilnveidošanai. Republikas saimnieciskā aprēķina pirmā etapa (pašpārvalde un pašfinansēšanās) ieviešana, sākot ar 1990. gadu, prasa jaunu saimniekošanas un pārvaldes metožu ieviešanu arī kultūras jomā. Tā ir tautas deputātu padomju pilnīga patstāvība strādāt savu naudas un materiāltehniko resursu un subsīdiu ietvaros, lai nebūtu no augšas uz leju ejošu komandu un diktāta, lai katrā līmenī būtu vislielāka patstāvība racionālāka savas attīstības ceļa izvēlē, bez šaubām, ierobežoto resursu robežās. Jāparedz arī tāda iespēja, ka pilsēta vai rajons nepieciešamos līdzekļus aizņemtos no cita rajona vai pilsētas ar bankas starpniecību.

Protams, ka visu uzreiz atrisināt nevarēs. Taču rūpīgi būtu jāaprīna reālā situācija, jāizplāno, kas ceļams no jauna, kas restaurējams, kas remontējams un kur vienkārši jāpieliek saimnieka roka un izdoma, cik tam būs vajadzīgi līdzekļi un cik reāli tos var ieguldīt nozares attīstībai. Līdz šim deputāti ir bijuši lielākoties tikai līdzēji, nevis lēmēji. Lēmētā izvēlēties prioritātes

un, loģiski, arī no kaut kā atteikties.

Klubu darbu aktivizēšanā lietderīgi plašāk izveidot amatu apvienības un interešu klubus uz individuāliem pamatiem ar biedru maksām, vispār paplašināt maksas pakalpojumu sniegšanu iedzīvotājiem (maksas pulciņu, video un magnetofonu kasešu iznomāšana, ierakstīšana u.c.).

Pēc republikas Tautas foruma ir radusies jauna nepieciešamība nodrošināt ar ēkām, inventāru, transportu utt. dažādās nacionalitātes, kuras apdzīvo republiku. Šeit prasmīgi jāsavieno valsts subsīdijas ar pašu darbības aktivizāciju (jauni finansēšanas veidi, maksas pakalpojumi, ziedojumi).

Nepietiekoši attīstītas formas ir kooperatīvā darbība un akcionāru līdzekļu piesaistišana kultūras nozarē. Arī lauku aizdevumus kultūras attīstībai būtu jāizdala uz atvieglotiem nosacījumiem. Pirmie panākumi gūti sponsoru kustībā. Vissavienības pakļautības uzņēmumiem jāpiedalās kultūras objektu attīstības finansēšanai mūsu republikā.

Papildus naudas līdzekļi vien nenodrošinās celtniecības materiālu, importa inventāra u.c. iegādes iespējas. Valstij jāģerantē to piešķiršana pirmām kārtām kultūras, veselības aizsardzības u.c. objektiem. Māksliniekiem ir jādod iespējas radošiem kontaktiem ar ārzemju kultūras un mākslas iestādēm, to darbiniekiem paverot ceļu visu veidu aktīvai kultūras sasniegumu apmaiņai.

Kultūras sfērās specifika neatļauj visās jomās ieviest pilnu saimniecisko aprēķinu, taču atsevišķus tā elementus var sekmīgi savienot ar budžeta asignējumiem.

SOCIĀLĀS NODROŠINĀŠANAS REĢIONĀLIS ASPEKTI

Sociālā nodrošināšana ir sabiedrības darba nespējīgo locekļu uzturēšana par sabiedrības līdzekļiem. Sociālās nodrošināšanas veidi ir pensijas /pašlaik galvenais nodrošinājuma veids ar vislielāko īpatsvaru visos izdevumos/, pabalsti, pakalpojumi un uzturēšana daburālā izteiksmē.

Pašlaik izdala sekojošas sociālās nodrošināšanas formas:

1. valsts sociālā apdrošināšana,
2. kolhoznieku sociālā apdrošināšana,
3. kolhoznieku sociālā nodrošināšana par centralizētā vispārīgās kolhoznieku sociālās nodrošināšanas fonda līdzekļiem,
4. sociālā nodrošināšana ar tiešiem valsts budžeta asinējumiem,
5. nodrošināšana no speciāliem uzņēmumiem, sabiedrisko un citu organizāciju fondiem.

Noteikta sociālās nodrošināšanas forma ir atkarīga no nodrošinājuma veida specifikas - nodrošinājuma gadījuma veida un pensionējamās personas sabiedriski derīgās pirms pensijas darbības veida.

Ņemot par pamatu šis pazīmes visas pensijas var tikt klasificētas pēc

1. pensionēšanas gadījuma veida:
 - 1.1. vecuma pensija,
 - 1.2. pensija invaliditātes gadījumā,
 - 1.3. pensija sakarā ar apgādnieka zaudējumu,
 - 1.4. izdienas pensija.
2. sabiedriski derīgās darbības rakstura:
 - 2.1. strādniekiem un kalpotājiem un to ģimenes locekļiem,
 - 2.2. karavīriem un to ģimenes locekļiem,
 - 2.3. klātienē mācību iestāžu skolniekiem un studentiem,
 - 2.4. darbiniekiem, komponistiem, lietotājam ārkārtas darbības laikā un viņu ģimenes locekļiem,

1.5. personālās pensijas par īpašiem nopelniem,

1.6. kolhozniekiem un viņu ģimenes locekļiem.

Pabalstus pieņemts pašlaik iedalīt sekojošās grupās:

1. pabalsti, kas aizstāj noteiktos gadījumos atalgojumu par darbu:

1.1. sakarā ar pārejošu darba nespēju /slimība vai trauma, ārstēšanās sanatorijā vai kūrortā, ģimenes locekļa slimība u.tml./,

1.2. sakarā ar grūtniecību un dzemdībām.

2. pabalsti, ko sniedz kā palīdzību papildus esošiem pamata iztikas avotiem:

2.1. pabalsti daudz bērnu un vientuļām mātēm,

2.2. pabalsti sakarā ar bērna piedzimšanu,

2.3. pabalsti maznodrošinātu ģimeņu bērniem,

2.4. apbedīšanas pabalsti,

2.5. pabalsti sakarā ar bērna kopšanu līdz tas sasniedz viena gada vecumu /dažreiz šo pabalsta veidu pieskaita pirmajai pabalstu grupai/.

Statistikā valsts pabalsti daudz bērnu un vientuļām mātēm tiek atdalīti no valsts budžeta izdevumiem sociālajai nodrošināšanai. Šie pabalsti tiek finansēti tieši no valsts budžeta. Pārējie izdevumi šajā grupā - no sociālās apdrošināšanas budžeta. Tā kā pēdējais ir viena no sociālās nodrošināšanas formām, tad diez vai ir pareizi šos pabalstus nodalīt no pārējiem sociālās nodrošināšanas izdevumiem.

3. pabalsti, ko sniedz kā palīdzību cilvēkiem, kam nav citu iztikas avotu:

3.1. pabalsti I un II grupas invalīdiem kopā bērniņās,

3.2. pabalsti vispārējai karaklausībai pakļauto personu bērniem,

3.3. pabalsti I un II grupas invalīdiem, ja viņiem nav iztikas līdzekļu un tiesību /pēc esošās likumdošanas/ uz pensiju,

3.4. pabalsti nepilngadīgiem bērniem, ja vecāki izvairās no alimentu maksāšanas.

Pakalpojumi un uzturēšana naturālā izteiksmē aptver bezmaksas ādināšanu, invalidu rehabilitāciju/piemēram, protezēšanu/ un iekārtošanu darbā, veco ļaužu un invalidu internātu /sociālās nodrošināšanas pensionātu/ uzturēšanu un tamlīdzīgus izdevumus.

Daudzveidīgie sociālās nodrošināšanas veidi atšķiras pēc finansēšanas kanāliem /atkarībā no sociālās nodrošināšanas formas/ un pēc līdzekļu izdalīšanas un uzskaites centralizācijas pakāpes. Tā pensijas strādājošajiem pensionāriem izmaksā tieši darba vietās uz dotā uzņēmuma sociālās nodrošināšanas fondu līdzekļu rēķina. No šiem pašiem līdzekļiem uzņēmumos izmaksā arī pirmās un otrās grupas pabalstus /izņemot pabalstus daudz bērnu un vientuļām mātēm/. Nestradājošiem pensionāriem /vecuma, invalīdiem, sakarā ar apgādnieka zaudējumu, pēc izdienas u.c./ pensijas izmaksā no sociālās apdrošināšanas budžeta, šo līdzekļus centralizējot valsts budžetā un izmaksas veicot caur sociālās nodrošināšanas valsts pārvaldes orgānu sistēmu. Tieši valsts budžeta /ne sociālās apdrošināšanas budžeta/ asignējumi paredzēti pensiju un pabalstu izmaksāšanai obligātajā karadienestā iesauktajiem un to ģimenes locekļiem, sociālās nodrošināšanas pensionātu uzturēšanai, trešās grupas pabalstu izmaksāšanai, invalidu rehabilitācijai un citiem mērķiem. Šīs izmaksas notiek caur sociālās nodrošināšanas valsts pārvaldes orgāniem. No šī paša avota tiek izmaksāti pabalsti un pensijas virsdienesta karavīriem un virsniekiem, bet jau caur attiecīgiem Aizsardzības, Iekšlietu ministrijas un Valsts drošības komitejas orgāniem.

Par šo pēdējo pensiju saņēmēju kategoriju informācija - pensionāru skaits un izmaksu summa - netiek publicēta. Tomēr, balstoties uz Valsts statistikas komitejas un republikas sociālās nodrošināšanas ministrijas datiem /skat. I.tabulu/, zināmas aplēses var izdarīt. Pieņemot, ka pensiju un pabalstu saņēmēju skaits rīkai no atsevišķu organizāciju, uzņēmumu fondiem 1987.gadā ir neliels, var šo pensiju veida saņēmēju skaitu lēst

nodaudz zem 40 tūkstoš cilvēku, ar tendenci rīstāgt straujākiem tempiem kā pensionāriem, kas sastāv ministrijas uzskaitē.

I.tabula

Pensiju un pabalstu saņēmēju skaits Latvijas PSR /uz gada beigām; tūkst.cilv./

	Gadi				
	1975.	1980.	1985.	1986.	1987.
1. Pavisam pensionāru	518	555	592	603 ^I	614 ^I
t.sk. uz 1000 iedz.	208	223	226	228	229
I.I.No tiem Soc.nodr.					
ministrijas uzskaitē ²	483,5	533,1	556,7	565,5	575,1
Šai pensionāru skaitā					
- vecuma	362,2	406,5	439,7	448,9	459,1
- invaliditātes	62,6	67,5	61,7	62,3	62,9
- sakarā ar apgādnieka zaudējumu	44,5	45,7	41,5	40,5	34,8
no viņiem - pensionāri - kolhoznieki	120,4	111,3	91,5	89,3	87,0
Šai skaitā					
- vecuma	111,5	102,5	83,5	81,5	79,3
- invaliditātes	4,8	5,2	4,9	4,9	4,9
- sakarā ar apgādnieka zaudējumu	3,7	3,5	3,1	2,9	2,8
pārējie pensionāri ³					
ministrijas uzskaitē	14,1	13,6	13,8	11,9	14,3
I.II.Pensionāri, kas nav Soc.nodr.ministrijas uzskaitē ⁴ /I. - I.I./	32	32	35	37	39
2. Pabalstu saņēmēju, daudzbērnu un vientuļo mātņu skaits	1,0	1,5	25,1	27,2	29,2

- 1/ Pēc Sociālās drošināšanas ministrijas datiem, kas nesatur ar Valsts statistikas komitejas rādītājiem.
- 2/ Iekļauti strādājošos pensionārus, pavisam - 136,9 tūkst. cilvē., tai skaitā - vecuma pensionāri 141,1 tūkst.cilv.
 - invalīdi 1,9 " "
 - sakarā ar apģudnieka zaudojumu 13,6 " "
 - pārējie 0,3 " "
- 3/ Izdienas, personālie pensionāri; pensionāri - zinātnes un mākslas darbinieki.
- 4/ Aizsardzības, Iekšlietu ministrijas, Valsts drošības komitejas kā arī atsevišķu organizāciju un uzņēmumu pensionāri.

Ir novērojams, ka pensionāru skaits rādītājs ļoti liela mērā atšķiras pa savienotajām republikām, ko, savukārt, iespaido pensijas vecuma ļaužu skaits un iņputsvērs.

2.tabula

Pensionāru un pensijas vecuma iedzīvotāju skaits uz 1000 iedzīvotājiem 1987.gadā

	Pensionāri ¹	Pensijas vecuma iedzīvotāji ²
I	2	3
PSRS	203	169
Beļģijas PSR	200	193
Ukrāinas PSR	140	235
Polijas PSR	122	180
Uzbeikijas PSR	109	80
Kazahijas PSR	139	113
Gruzijas PSR	194	170
Azerbeidžānas PSR	138	75
Lietuvas PSR	114	135
Polijas PSR	182	143

2.tabulas turpinājums

1	2	3
Latvijas PSR	229	202
Kirgizijas PSR	136	99
Tadžikijas PSR	98	80
Armēnijas PSR	135	114
Turkmēnijas PSR	103	77
Igaunijas PSR	251	197

1/ Uz gada beigām

2/ Vidējais gada iedzīvotāju skaits

Tabulas rādītāji raksturo slodzi uz ekonomiski aktīvo iedzīvotāju daļu. Vislielākais pensionāru skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir Ukrainas PSR, seko Igaunija, Latvija un Baltkrievija. Vismazākais pensionāru skaits ir Tadžikija, Turkmēnija un Uzbekija. Atšķirīgs ir vietu izkārtojums pēc pensijas vecuma iedzīvotāju skaita uz 1000 iedzīvotājiem.

Vislielākais veco ļaužu skaits ir Ukrainas PSR, seko Latvija, Igaunija, Lietuva. Mazākais rādītājs ir Turkmēnijai, tad Tadžikijai un Azerbaidžānai. Šāda nesakritība ir izskaidrojama gan ar dažādo pensiju veidu struktūras atšķirībām starp republikām, gan ar lielo pensijas un pirmpensijas vecuma strādājošo īpatsvaru atsevišķās republikās. Tā piemēram, ja vidēji PSRS strādnieki un kalpotāji pensijas vecumā ir 7,3 % no visiem strādniekiem un kalpotājiem, bet pirmpensijas vecumā - 8,2 %, tad Ģruzijā šie rādītāji ir attiecīgi 12,5 % un 9,0 %, Igaunija - 12,3 % un 9,2 %, Latvija - 11,3 % un 9,5 %.

Samērā liela diferenciācija pēc pensionāru skaita uz 1000 iedzīvotājiem ir vērojama arī republikas iekšienā. Vislielākais rādītājs ir Latvijas austrumu rajonos - Rēzeknes reģionā, Ludzas un Rēzeknes rajonā, Gulbenes reģionā, Balvu rajonā, arī Daugavpils reģionā, Krāslavas rajonā. Mazākais rādītājs ir Rīgas un Ogres rajonā /skat.3.tabulu/.

3.tabula

Sociālās nodrošināšanas ministrijas uzskaitē esošie
pensionāri uz 1000 iedzīvotājiem pa Latvijas reģioniem
/ 1987.g.beigās/

	Pensionāri - tūkst.cilv.	t.sk. uz 1000 iedzīvotājiem
Pavisam republikā tai skaitā	575,1	215
Rīga	190,2	208
Jelgava	13,9	186
Jārmala	13,2	200
Bauskas rajons	11,0	197
Dobeles "	8,8	197
Jelgavas "	8,5	219
Ogres " "	12,3	186
Rīgas "	25,4	167
Tukuma "	12,0	203
Jēkabpils rajons	13,9	225
Nadonas "	11,4	231
Stučkas "	10,1	227
Daugavpils	24,3	192
Daugavpils rajons	12,3	263
Krāslavas "	11,5	278
Preiļu "	11,6	254
Rēzekne	8,5	200
Ludzas rajons	12,4	295
Rēzeknes "	12,4	285
Alūksnes rajons	7,2	250
balvu "	9,4	277
Gulbenes "	7,3	243

3.tabulas turpinājums

	Pensionāri - tūkst.cilv.	t.sk. uz 1000 iedzīvotājiem
Ēsu rajons	14,5	222
Limbažu "	9,5	232
Valkas "	8,7	232
Valmieras "	14,0	223
Ventspils	9,3	185
Talsu reģions	11,2	225
Ventspils "	3,4	217
Ēiepāja	22,1	193
Kuldīgas rajons	8,9	220
Ēiepījas "	12,4	228
Baldus "	8,2	209

Relatīvi mazāks pensionāru skaits rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem Rīgas reģiona apdzīvotajās vietās ir izskaidrojams ar iedzīvotāju mehāniskā pieauguma ietekmi, kurā lielāks īpatsvars ir cilvēkiem darbaspējīgajā vecumā. Tomēr arī pensionāru migrācijas ietekme ir ievērojama.

4.tabula

Sociālās nodrošināšanas ministrijas uzskaitē esošo pensionāru skaita dinamika Rīgā 1987.gadā

	Uzskaitē		
	stājušies	noņemti	pieaugums
Kopējais skaits	2365	1753	612
no citām Latvijas pilsetām un reģioniem	1536	1279	257
no citām republikām	829	474	355

Pašlaik vērojama liela diferenciācija pensiju un pabalstu apmēros. Absolūtā vairumā gadījumu šāda diferenciācija ir neattaisnota un ir pretrunā sociālā taisnīguma principiem. Ņemot vērā pieaugošos inflācijas tempus / 8 līdz 9 % 1988. gadā pēc autoritatīvu ekonomistu aplēsēm / un deficitu tautas patēriņa preču tirgū, stāvokli radikāli nespēs uzlabot PSRS Augstākās Padomes 1989. g. 1. augustā pieņemtais likums par pensiju paaugstināšanu dažām pensionāru kategorijām līdz ar ienākuma nodokli neapliekamās minimālās darba algas līmenim - 70 rubļiem mēnesī. Šis pasākums skar PSRS 22 miljonus cilvēku un Latvijā - 102 tūkstošus cilvēku / 26,3 % / kas saņem pensijas un pabalstus. No tiem 84,5 tūkstoši ir valsts pensionāri / 68,8 - vecuma, 14,1 - invalīdi, 2,1 - apgādnieku zaudējušie /, 60,7 tūkstoši ir pensionāri - kolhozu biedri / 55,5 - vecuma, 3,4 - invalīdi, 1,8 - apgādnieku zaudējušie /.

Šis pasākums neskar ne maz tos darba nespējīgos cilvēkus, kam nav tiesību uz pensijas saņemšanu un kas saņem niecīgus pabalstus. Pie tam var būt gadījumi, ka darba nespējīgs vecs cilvēks vispār var nesāņemt nekādu pabalstu - ja nav I vai II grupas invalīds, nav bijis kolhoza biedrs u.tml., kas ir pretrunā humānisma principiem.

Problemātiska tāpat paliek maznodrošināto ģimeņu, daudz bērnu un vientuļo māšu apgāde ar līdzekļiem, kas nodrošinātu zināmu iztikas minimumu.

No 750 tūkstošiem personālo pensionāru, kas ir PSRS / 1,6 % no visiem pensionāriem / ap 75 tūkstoši / 0,9 % visu pensionāru / ir ļoti labi nodrošināti. Tā ir to personālo pensionāru kategorija, kuru pensija ir tuvu 500 rubļiem mēnesī un kas bauda veselū virkni atvieglojumu un pakalpojumu. Latvijā 1987. gadā bija 507 savienības nozīmes personālie pensionāri ar vidējo pensijas apmēru 140 rubļi, 4599 republikas nozīmes personālie pensionāri ar vidējo pensiju 116 rubļi un 3006 vietējās nozīmes personālie pensionāri ar pensiju vidēji 79 rubļi. Personās, kam nav tiesības uz pensiju, saņem

pabalstus vidēji 36 rubļu apmērā.

Visi šie aplūkotie piemēri liecina par nepieciešamību veidot jaunu, ne tik sarežģītu un visiem darba cilvēkiem (neatkarīgi no tā, vai tie strādā laukos vai pilsētā) vienotu sociālās nodrošināšanas sistēmu, kura atbilstu sociālā taisnīguma /nodrošinājums atbilstoši darba ieguldījumam/ un humānisma /zināms minimāls nodrošinājums tiek sniegts ikvienam sabiedrības loceklim, neatkarīgi no darba ieguldījuma/ principiem.

Sociālās nodrošināšanas sistēmas jāveido katrā suverēnā republikā atbilstoši tās īpatnībām. Pensionāram pārvietojoties uz citu republiku, būtu jāpārved uz attiecīgu reģinu pensijas fonds. Tālākā nākotnē, paaugstinoties materiālās labklājības līmenim, šo kārtību varētu mainīt. Republikas iekšienē, ņemot vērā neizbēgamo pensionāru nevienmērīgo sadali pa republikas reģioniem, pensiju un pabalstu fondam ir jābūt vienotam un valsts garantētam.

Veidojot jaunu sociālās nodrošināšanas sistēmu, vienlaicīgi ir jāpārskata sociālās apdrošināšanas kārtība. Būtu nepieciešams panākt lielāku sociālās apdrošināšanas budžeta īpatsvaru sociālās nodrošināšanas izmaksu finansēšanā.

5. tabula

Sociālās apdrošināšanas budžets sociālās nodrošināšanas un apdrošināšanas izdevumu kopsummā, %

	Latvijas PSR	PSRS
1970.g.	71,4	75,0
1975.g.	72,8	75,7
1980.g.	74,4	77,4
1985.g.	76,1	79,3
1987.g.	75,6	79,0

Ir lielu ticamības pakāpi var pieņemt, ka atšķirības rādītājos ir izskaidrojamas ar lielāku pensionēto militārpersonu īpatsvaru Latvijā salīdzinot ar vidējo savienības līmeni.

Latvijā 1967.gadā noteiktas valsts pensijas vidējais apmērs bija 110,05 rubļi vai 47,9 % no strādnieka un kalpotāja vidējās mēnešalgas tautas saimniecība. Kolhoznieka vidējās pensijas apmērs bija 81,15 rubļi vai 35,1 % no vidējās mēneša darba apmaksas. Attīstītajās valstīs tiek ievērots princips, ka nodrošinājumam jābūt tādām, lai dzīves līmenis jūtamī nesamazinātos. Itālijā pensijas apmērs ir pāri par 80 procentiem no pirmspensijas ienākumiem, Zviedrijā un Francijā - 70 procenti, Japānā un ASV - 60 procenti, Lielbritānijā - 50 procenti. Visi jaņem vērs, ka darba apmaksā pirmspensijas periodā nosauktajās valstīs ir nesalīdzināmi augstāka kā pieņums.

Atšķirīgi ir pensionēšanas avoti attīstītajās valstīs. ASV 49,5 % iemaksu veido paši strādājošie, 49,5 % - darba devēji un aptuveni 1 % - valsts. Kanādā valsts iemaksas sastāda 60 %, Zviedrijā - 31 %. Pensija par valsts apdrošināšanas līdzekļiem /ieskaitot obligātās darba devēju iemaksas centralizētajos fondos/ sastāda procentos no pirmspensijas ienākuma: Itālijā - 67 %, Zviedrijā - 59 %, VFR - 50 %, Francijā - 46 %, Kanādā - 39 %, Holandē - 38 %, Šveicē - 36 %, ASV - 39 %.

Tikai Holandē ir saglabājusies vienota pbc pensiju un pabalstu apmēriem valsts pensionēšanas sistēma. Citur pensijas lielums ir piesaistīts darba ieguldījumam ekonomiski aktīvās dzīves laikā. Ir valstis, kur piemēro abus šos principus, piemēram Zviedrijā ir gan "tautas", gan "darba" pensija.

Vairākumā valstu vecuma pensiju piešķir ja ir: a/ ievērots noteikts apdrošināšanas stāžs, b/ iestājusies pensijas vecums. Ja pensiju valsts apdrošināšana ir obligāta, šie divi

lielumi parasti sakrīt. Vairākumā valstu ar likumdošanu ir noteikts minimālais apdrošināšanas stāžs, kas vispār dod tiesības uz pensiju: Šveicē 1 gads, Anglijā un Norvēģijā 3 gadi, ASV 8 gadi. Parasti šāds minimālais stāžs dod tiesības uz pensiju pazeminātā apmērā. Vairums Rietumeiropas valstu apdrošināšanas stāžs ir 15 gadu, Japānā - 20 gadu, bet, lai saņemtu pensiju maksimālā apmērā, ir nepieciešams daudz lielāks apdrošināšanas stāžs: Itālijā un Norvēģijā - 40 gadi, Austrijā - 45 gadi, Šveicē - 44 gadi.

Pensijas vecums svarstas no 55 līdz 68 gadiem, vairākumā valstu - 65 gadi.

Attīstītajās valstīs pensiju apmērs parasti tiek regulāri koriģēts, ņemot vērā dzīves sadārdzināšanos /veikta tā saukta indeksācija/. ASV, Kanadā, Japānā un Zviedrijā to dara, ņemot par pamatu patēriņa priekšmetu cenu indeksu. Francijā, VFR, Holandē par pamatu ņem nominālās darba algas augšanas tempus /metodi uzskata par labvēlīgāku pensionāriem, jo ti ņem vērā ne tikai cenu augšanu, bet arī darba ražīguma augšanu/. Somijā, Itālijā, Šveicē un Anglijā izmanto vai nu vienu, vai otru no piekinstajām metodēm, to, kur rādītājs vai indekss izrādīsies lielāks.

Vairākumā valstu likumdošana paredz pabalstus nestrādājošiem pensionāra ģimenes locekļiem /nestrādājoša sieva, nepilnradīgie bērni/ 10 līdz 20 % no pirmspensijas ienākumiem vai 25 līdz 50 % no pamata pensijas lieluma.

Pēdējā laikā lielu attīstību ir guvuši, darba devējiem realizējot aktīvu sociālo politiku, privātie pensiju fondi. Rietumeiropā aptuveni 70 % algoto darbinieku saņem pensijas no privātfondiem, ASV un Kanadā - 40 līdz 60 %. Anglijā, Holandē, Somijā, Francijā, Šveicē, Zviedrijā, Japānā pastāv valsts garantētu privāto pensiju sistēma vai nu papildinājuma valsts pensijai vai atsevišķas pensijas veida, kuru saņem no kompānijas kurā ir strādājuši. ASV privātās pensijas valsts negarantē un tās tiek nostiprinātas vienīgi kolektīvajos li-

gumos. Šis pensijas var izmaksāt neatkarīgi no valsts pensijas saņemšanas.

Dietumeiropā, darbiniekam mainot darba vietu, pensijas rēķins tiek saglabāts un to pārved uz jauno darba vietu. ASV darbinieks saglabā 50 % uzkrātā pensijas rēķinā ja pirms aiziešanas no kompānijas tajā nostrādā 10 gadus un visus 100 % ja stāvs ir vairāk kā 15 gadi.

Pašlaik pie mums sociālās apdrošināšanas budžets tiek veidots, uzņēmumam izdarot atskaitījumus sociālās apdrošināšanas fondā pēc ESRS Ministru Padomes noteikta tarifa procentos no darba algas fonda. Tarifi ir diferencēti no 4,4 % līdz 14 % pa nozaru arodbiedrībām. Uzņēmums šis izmaksas kompensē, ielīdzot tās cenā un attiecinot uz produkcijas pašizmaksu. Neražojošās sfēras organizācijas un iestādes fondu pēc noteiktā tarifa veido, finansējot no valsts budžeta. Līdzekļu atlikums, kas rodas no uzņēmuma sociālās nodrošināšanas fonda, atskaitot kārtējos izdevumus/darba nespējas lapu apmaksu u.tml./ tiek centralizēti un pārdalīti pensiju izmaksāšanai nestrādājošiem pensionāriem. Pietrūkstot līdzekļiem uzņēmuma sociālās apdrošināšanas fondā, augstākstīvošā arodbiedrība izdala līdzekļus no centralizētajiem fondiem. Praktiski šobrīd sociālās apdrošināšanas budžeta līdzekļu, lai finansētu visus izdevumus kas no šī avota ir paredzēti, nepietiek. Tāpēc daļu no izdevumu sedz no valsts budžeta līdzekļiem.

Veidojot jauno sociālās nodrošināšanas sistēmu, būtu lietderīgi atbrīvot arodbiedrības no valsts funkcijām sociālajā apdrošināšanā.

Attīstītajās valstīs sociālā apdrošināšana vidēji sastāda 30 līdz 40 % darba algas fonda lieluma. Tarifi ir atkarīgi /diferencēti/ no darba apstākļiem - augstāki, ja ir risks gūt traumu, saslimt ar profesionālu slimību u.tml.

Sociālās apdrošināšanas avoti tiek veidoti ar mērķa nolūmi, un līdzekļu pārdale notiek tikai tad, ja to šim mērķim nepietiek. Tiek praktizēta arī pašapdrošināšana, kas sastāda 6 līdz 10 % no darba algas.

Sociālas apdrošināšanas avotu veidošanu attīstītās valstīs varētu ļoti vispārināti raksturot ar sekojošas shēmas palīdzību /skaitļi nosacīti/

Atskaitījumi sociālās nodrošināšanas fondu izveidei procentos /proporcionāli/ strādājošo darba algai			
pabalsta veids	pabalsta avots		
	darbinieka darba alga	darba devēja līdzekļi	valsts no budžeta
pensija	9,0	9,0	0,5
slimības gadījumā	1,5	1,5	0,1
nelaimes gadījumā	-	1,5	1,5
bēnadarba	0,5	0,5	0,1
...
/6 - 8 veidi/			
Kopā:	I5 + I6	I5 + I6	2 + 5

Mūsu republikā pašlaik sociālās apdrošināšanas budžets sastāda aptuveni 19 % no darba algas fonda strādniekiem un kalpotājiem/šeit neierēķinot kolhoznieku apdrošināšanu, par kuras apjomiem publicētu datu nav/.

Jā sumārtu visas izmaksas un atvieglojumus sabiedrisko pensiju fondu sastāvā veselības aizsardzībai, sociālajai nodrošināšanai un sociālajai apdrošināšanai, tas sastādītu aptuveni 29 % no darba algas fonda republikā.

Perspektīvā strādājošo sociālā apdrošināšana varētu ritēt caur diviem kanāliem:

I. Valsts garantēta centralizēta un obligāta apdrošināšana un nodrošināšana, kas sevī ietver

I.1. tiešu sociālo nodrošināšanu ar valsts budžeta asignējumiem,

I.2.valsts algoto darbinieku apdrošināšanu,

I.3.centralizētu valsts apdrošināšanas fonda veidošanu no darba devēju obligātām ar likumu noteiktām iemaksām pēc valsts noteikta tarifa.

2.Decentralizēta apdrošināšana, kas aptver

2.1.citradājošo pašapdrošināšanu,

2.2.pensiju un pabalstu privātfondu veidošanu uzņēmumos.

Valsts funkcionārs ietilptu valsts algoto darbinieku apgādāšana un iedzīvotāju nodrošināšana ar sociālajām pensijām un pabalstiem, kā arī darba pensiju un pabalstu fonda veidošanas no darba devēja iemaksām, vadīšana un pārraudzība.

Pensijas un pabalstus no decentralizētiem fondiem būtu jāsaņem pilnīgi neatkarīgi no valsts darba vai sociālo pabalstu un pensiju saņemšanas vai nesauņemšanas fakta.

KOOPERATĪVĀ PIĒMA REALIZĀCIJA PSRS UN LATVIJAS PSR LAUKSAIMNIECĪBĀ

Pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas viens no galveniem uzdevumiem, kas bija jāatrisina padomju varai, bija socialistiskās sistēmas izveidošana lauksaimniecībā. 1917. gada 26. oktobra naktī, kad 2. padomju kongress pasludināja varas pāreju Padomju rokās, kongress pieņēma "Dekretu par zemi" kuru bija parakstījis V. I. Leņins. Partijas šis dekrets nozīmēja zemes nacionalizāciju, lai gan pamata likums "Par zemes socializāciju" bija pieņemts tikai 1918. gada 19. februārī. Sākot ar 1918. gada pavasari, sākās zemes sadalīšana un to lielumu izlīdzināšana. Pamatā zemes pārdalīšanai tika izmantots tā saucamais "čādžu" princips. Sadalīšanai tika pakļauta visa lauksaimniecības nozīmes zeme, izņemumu sastādīja neliela daļa bijušo muižnieku muižas, kuras tika atstātas kā valsts saimniecības vai paraugsaimniecības. Šīs saimniecības tad arī galvenokārt kalpoja kā socialistiskā ražošanas veida atbalsta punkti lauksaimniecībā. Literatūra ziņā par pirmās kolektīvās saimniecības izveidošanu attiecās uz Oktobra 1917. gadā, kad Astrahaņas guberņā Prigibiņas ciemā organizējās pirmais lauksaimniecības artelis¹. Sākot ar 1918. gada janvāri, jau sistemātiski tika presē publicēti dati par kolektīvo saimniecību izveidošanos. Lai gan dažādu faktoru ietekmē kolektīvo saimniecību skaits turpināja augt, taču zemnieku saimniecību skaits, kas bija apvienojusies kolektīvās saimniecībās, 1920. gadā sastādīja 0,5 % no to kopējā skaita.

Zemes nacionalizācija, tās sadale izsauca ievērojamus pārmaiņas zemnieku slāņu diferenciācijā. Samazinājās trūcīgo zemnieku saimniecību un tā saucamo kulaku saimniecību skaits, bet palielinājās vidējo zemnieku saimniecību

¹ M. A. Kрeпeв. Побeдa вoлнoснoгo стoлeтa в СССР. М., 1964, 196 г.

slānis. Zemnieku masu ievirzīšana kopdarbībā sākās ar zemnieku kooperēšanu. Savā darbā "Par kooperāciju" kas uzrakstīts 1923. gada janvārī,¹ V.I. Leņins noteica kooperāciju kā galveno zemnieku sociālistiskās pārveidošanas ceļu. Vadošam kooperēšanas un sīko zemnieku apvienošanas principam bija jābūt brīvprātībai, bez liekas steigas kooperatīvās kustības izvēršanā. Galvenais kooperatīvās kustības teorētiskais pamatotājs Padomju Savienībā bija Aleksandrs Čajanovs. Savā darbā "Lauksaimniecības kooperācijas galvenās idejas un formas", kas atkārtoti iznāca 1927. gadā, A. Čajanovs rakstīja, ka zemnieka ģimene ir pastāvīga sociāli ekonomiska šūniņa, ģimenes darbuzpēmums, kas dzīvo pēc saviem likumiem. Zemnieks savā saimniecībā vienā personā pārstāv gan saimnieku, gan strādnieku. Daudzu procesu regulētājs zemnieku saimniecībās ir ģimenes ekspluatācija. Ražošanas mērķis galvenokārt ir ģimenes vajadzību apmierināšana. A. Čajanovs paredzēja, ka zemnieki, paliekot saimniekiem strādniekiem, kopīgi iepērkot ražošanas līdzekļus, organizējot dažādas kooperatīvās biedrības, pārveidos saimniekošanas mehānismu, veidosies sādžas kooperatīvā saimniecība. Sākot ar 1921. gadu, zemnieku saimniecības plaši izmantoja dažādas kooperatīvās apvienības. 1929. gada oktobrī PSRS bija 165 tūkst. dažādu lauksaimniecības biedrību un kooperācija aptvēra 55 % zemnieku saimniecību. Tolaik A. Čajanovs rakstīja, ka krievu kooperācija ir pirmā pasaulē.¹

Taču A. Čajanovs tika nosaukts par kolektīvizācijas pretinieku. Tas tādēļ, ka viņš tolaik rakstīja, ka kolhozs vai zemniecības komūna vienmēr būs vājāka par kooperatīvo darba saimniecību.²

Lēmumu par lauksaimniecības kolektīvizāciju un kulaku kā šķiras likvidāciju vienbalsīgi pieņēma VK(b)P 15. kongress. Kongress paredzēja pakāpenisku zemnieku saimniecību

¹ М.Л. Краев. Победа колхозного строя в СССР. М., 1964, 139 с

² В. Гаврилкин. Александр Чапанов - гражданин и ученый. Известия. 1936. 30 января

pāroju uz kolektīvo zemes apstrādi. Jautājuma, kā sākt uzbrukumu kulakiem, partijas vadībā sākās domstarpības. N. Buharins, Rikova un citi uzskatīja, ka nepieciešams pielietot ekonomiskās izstumšanas metodes, noliedzot administratīvi politiskās metodes. Tomēr viņu domas neatrada atbalstu.

1929. gadā sākās strauja zemniecības kolektīvizācija. 7. novembrī laikrakstā "Pravda" publicētajā J. Staļina rakstā "Lielā lūzuma gads" tika apgalvots, ka kolhozos jau sastopjušās zemnieku galvenās macas. Vienlaicīgi ar vienlaidus kolektīvizāciju notika kulaku kā šķiras likvidācijas process. Par to J. Staļins paziņoja 1929. gada 27. decembrī. 1930. gada 11. janvārī laikraksts "Pravda" publicēja ievadrakstu "Dienas kārtība - kulaku kā šķiras likvidēšana", kurā tika aicināts noslaucīt kulakus kā šķiru no zemes virsas.

Šīs akcijas realizēšanas nosacījumus izstrādāja speciāla komisija, kuru vadīja V. Molotova. 1930. gada 30. janvārī Politbirojs apstiprināja lēmumu "Par pasākumiem kulaku saimniecību likvidēšanā vienlaidus kolektīvizācijas rajonos". Lēmums paredzēja konfiscēt ražošanas līdzekļus, lopus, saimniecības un dzīvojamās ēkas, lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumus un sēklu rezerves, tos nodot kolhozu nedalāmos fondos kā trūcīgo zemnieku un kalpu iemaksas. Ar daļu līdzekļu dzēsa kulaku parādus.

Vienlaidus kolektīvizācijas rajonos kulaku saimniecības dalīja trīs kategorijās. Pirmajā kategorijā ietilpa tā saucamais kontrrevolucionārais aktīvs, kurus pašus bija paredzēts arestēt, bet ģimenes locekļus izsūtīt uz attāliem valsts reģioniem. Otrā kategorijā ietilpināja bagātos kulakus, kurus kopā ar ģimenēm izsūtīja uz attāliem valsts reģioniem. Trešajā kategorijā ieskaitīja pārējos kulakus, kurus paredzēja noņemt speciālos ciemos to administratīvo rajonu robežās, kur viņi bija dzīvojuši līdz šim. Lai gan lēmumos tika noteikts ekspropriēt 3 - 5% saimniecību, taču šis norādījums netika ievērots un eks-

propriēto saimniecību īpatsvars sasniedza 10 - 15 procentus vai ne mazāk par trim miljoniem ģimeņu.

Vienlaidus kolektīvizāciju pavadīja šausmīgais 1932.-1933. gada bads. Kolhoziem un individuālojiem zemniekiem piespieda kārtā konfiscēja labību, kuru izlietoja valsts ieguvei industriālīzācijai plānu izpildei.

1932. gada vasarā pēc pushādā pavadītās ziemas kolhozu laukos parādījās tā saucamie "priekšieri". Galvenokārt sievietes, kas bērnus mētes, kas, ar šķērum griešot vārpas, mēģināja iegūt graudus bērnu uztaram. Bē kā no kulšanas vietām labību taisnā ceļā veda uz sagādes punktiem, sākās labības zādības kulšanas laukumos.

1932. gada 7. augustā pieņema J. Staļina uzrakstītu likumu "Par sociālistiskā īpašuma aizsardzību". Šis lēmums paredzēja par kolhozu un kooperatīvā īpašuma piesavināšanos nošaušanu un mantas konfiskāciju; pie vainu mīkstinošiem apstākļiem - mantas konfiskācija un brīvības atņemšana uz laiku ne mazāku par 10. gadiem. Tautā šis likums ieguva "piecu vārpu likuma" nosaukumu.

1932. gada atlikušajos nepilnos piecos mēnešos pēc minētā likuma tika nosodīti 54645 cilvēki, no tiem 2110 ar nāves sodu.¹ 1932./33. gada ziemā sākās mēvēdīgais bads, kas skāra galvenos Padomju Savienības maizes rajonus - Ukrainu, Ziemeļkaukāzu, Lejas un Vidus Volgu, Dienvidurālus un Kazahiju. Pēc vienu ārzemju zinātnieku datiem no bada nomira 7 miljoni cilvēku. Citi ārzemju zinātnieki bada upuru skaitu vērtē uz 3 - 4 miljoniem cilvēku.¹ Padomju zinātnieku pētījumi par šo jautājumu vēl nav publicēti.

Līdz otrās piegādes sākumam ārpus kolhoziem bija palikuši ap 9 miljoni viensētnieku. 1934. gada janīrijā notika VK(b)P CK sanāksme, kas bija veltīta kolektīvizācijas jautājumam un kur ar runu uzstājās J. Staļins, kas izteica aicinājumu doties uzbrukumā viensētniekiem, pastiprinot nodokļu spiedienu, ierobežojot zemes izmantošanu, kā arī veicot citus pasākumus. 1934. gada augustā un septemb-

¹Lauku avīze. Kolektīvizācija: kā tas bija. 1968.g.9.11

ra mēnešoc tika palielināts lauksaimniecības nodoklis viensētniekiem. Bez tam viņiem vēl vajadzēja maksāt vienreizēju nodokli un, salīdzinājumā ar kolhozniekiem, par 50 % palielināja valstij obligāti piegādājamās lauksaimniecības produkcijas normas. Līdz 1938. gada sākumam kolektīvizācija bija pabeigta. PSRS laukos eksistēja 243,7 tūkst. kolhozu, kas apvienoja 93,5 % zemnieku saimniecību un 99,3 % sējumu platības.¹

1935. gada februārī otrā Vissavienības kolhoznieku trieciennieku kongresā noteica un statūtos iekļāva piemājas saimniecībā atstājamā zemes gabala lielumu, kas izmantojams personīgo vajadzību apmierināšanai. Neskaitot zemi zem dzīvojamām ēkām, kolhoza sētas izmantošanā atstāja 0,25 līdz 0,5, bet atsevišķos rajonos līdz vienam hektāram. Vidēji Savienībā trešās piecades sākumā vienas kolhozu sētas zemes platība bija 0,49 ha.¹

Pēc Padomju varas nodibināšanās Latvijā, 1940. gada 22. jūlijā Tautas saeima pieņēma lēmumu par visas zemes nacionalizāciju. Vislielākā platība, kas tika atstāta vienas ģimenes lietošanai, bija noteikta 30 ha. Visas zemes, kas pārsniedza šo platību, pārgāja valsts zemēs fondā, no kurienes to bez maksas piešķīra bezzemniekiem un izdarīja piegriezumus sīkzemniekiem. Bezzemniekiem zemi līdz 10 ha piešķīra bezmaksas un beztermiņa lietošanā.

1944. gadā Latvijas PSR Augstākās Padomes III sesija atjaunoja 1940. gadā piešķirtās tiesības uz zemi un likumā par zemi izdarīja ievērojamus papildinājumus un grozījumus. Kā galvenie no tiem minami sekojoši:

1. Maksimālais izmantojamās zemes platības izmērs tika noteikts 20 - 30 ha apmērā.
2. Jaunsaimniecībām piešķiramais zemes platības izmērs vienas saimniecībai tika noteikts 10 - 15 ha.
3. Personām, kas bija aktīvi sadarbojušās ar vāciešiem, atstāja zemi 5 - 8 ha apmērā.

¹ М.Л.Краев. Победа колхозного строя в СССР. М., 1964, 633 с.

Zemes reformas rezultātā Latvijā izveidojās turpat 49 tūkstoši jaunu saimniecību, kuru vidējā zemes platība bija 12,4 ha, bet katrai no 20,9 tūkst. sīksaimniecībām vidēji tika piešķirts 4,3 ha.

Jauno zemes ieguvēju pastāvīgā darbība nebija ilga. Latvijā straujām tempiem tuvojās laiks, kad bija paredzēts realizēt agrāro politiku tādā variantā, kā tas jau bija izdarīts Padomju Savienībā. To ievadīja nodokļu politika un pasugstinātas lauksaimniecības produktu piegādes, kas sevišķi smagi skāra turīgākās saimniecības. Tika izstrādāta akcija pret tā saucamajām kuleku budžu saimniecībām.

Saskaņā ar Latvijas PSR MP 1947. gada 27. augusta lēmumu, par budžu saimniecībām atzina tās saimniecības, kurām bija viena no sekojošām pazīmēm:

- a) lauksaimniecībā vai amatniecībā ticis vai tiek izmantots pastāvīgi algotais darba spēks;
- b) sistemātiski tikuši vai tiek nodarbināti algoti sezonas vai dienas strādnieki;
- c) ekspluatācijas nolūkā sistemātiski ticis izmantots citu cilvēku darbs kā atstrāde par viņiem izsniegtajiem produktiem un sēklu, pār viņiem lietošanā nodotajiem darba lopiem un lauksaimniecības mašīnām;
- d) sistemātiski tikuši vai tiek gūti ienākumi no dzirnavām, pienotavām, putrainu ražotnēm vai kaut kāda cita uzņēmuma ar mehānismiem, ūdens vai tvaika dzinājiem, kā arī no minēto uzņēmumu iznomāšanas;
- e) tikuši vai tiek gūti ienākumi no preču uzpirkšanas un atkaipārdošanas vai no augļošanas.¹

Par budžu saimniecībām atzina arī tās saimniecības, kas vācu okupācijas laikā pārņēma tām 1940/41. gada agrārās reformas rezultātā atsavināto zemi vai mantu un vaciešu aktīvo atbalstītāju saimniecības.

Minēto pazīmju pielietošana deva iespēju pie budžu

¹ Larku avīze 1968.g.05.03., Kolektīvā saimniecība.

saimniecībām pieskaitīt lielāko daļu zemnieku saimniecību. Uz to savā ziņojumā Latvijas KP sekretāram J. Kalnbērziņam un Ministru Padomes priekšsēdētājam V. Lācim norādīja toreizējais lauksaimniecības ministrs J. Vanags. 1939. gadā neatkarīgā Latvijā saimniecību skaits, kam piederēja 30 un vairāk hektāri zemes, bija 40691 un tās sastādīja 17,4 % no visu zemnieku saimniecību skaita.¹ Pēc 1947. gadā apstiprinātām pazīmēm budžu saimniecību kategorijā ieskaitīja 10914 saimniecības. Ja ņem vērā, ka ievērojama to īpašnieku daļa bija atstājuši Latvijas teritoriju vai arī deportēti jau 1941. gadā, tad izsūtīšanai bija pakļautas gandrīz visas šīs grupas saimniecības. Kā jau minēts iepriekš, pamatos Latvijā bija realizēts 1929. gadā Padomju Savienībā izstrādātais scenārijs. Sākot ar 1947. gadu, budžu saimniecībām tika izmantota speciāla nodokļu politika, kas daļēji skāra arī vidējās zemnieku saimniecības. Nodokļu nesamaksāšanas un valsts piegāžu neizpildes gadījumā zemniekiem aprakstīja mantu un pašus tiesāja. 1948. gadā ekonomiskās sankcijas vēl vairāk pastiprinājās.

Pirmie četri kolhozi Latvijas PSR izveidojās 1947. gadā. Kolektīvizācijas process, kas pamatos balstījās uz zemnieku pārliecināšanas politiku, ko veicināja pieaugošas lauksaimniecības produktu piegādes un nodokļi, un mantas konfiskācija, un nodokļus samaksāt nespējīgo zemnieku tiesas procesi, turpinājās 1948. gadā. Līdz Latvijas K(b)P X kongresam, kas notika 1949. gada janvārī, republikā bija noorganizēti 1090 kolhozi. Šis kongress nozīmēja pagriezienu kolhozu kustības tālākā gaitā. "Partijas organizācijas svarīgākais uzdevums lauksaimniecības nozarē, - norādīja b. Kalnbērziņš pārskata ziņojumā, - ir tuvākā laikā veikt individuālo zemnieku saimniecību kolektīvizāciju, pārvarēt budžu pretošanos un nostiprināt kolhozus organizatoriski un saimnieciski".

¹ Aprēķināts pēc Lauku avīze 1988.g.10.12., A. Boruka raksts "Latvijas fenomens".

Pēc 10 LK(b)P kongresa kolektivizācijas tempi kļuva straujāki. No 1949. gada 25. janvāra līdz deportācijas dienai - 25. martam noorganizēja 570 kolhozus. Lēmumu par budžu ģimeņu izsūtīšanu no Latvijas PSR pieņēma Latvijas PSR MP 1949. gada 17. martā. Pēc šī lēmuma pārvietošanai tika pakļautas 13504 ģimenes vai 43231 cilvēks, tai skaitā 9250 budžu ģimenes bet 4254 kā agrāk par pretpadcmju darbību sodīto personu ģimenes.¹

Deportācijas rezultātā kolektivizācija noritēja ļoti ātros tempos. Līdz 1949. gada 5. aprīlim no 570 pagastiem 284 vai turpat pusē visi zemnieki bija iestājušies kolhozos.² 1950. gada 1. janvārī kolhozu skaits republikā pieauga līdz 4103, apvienojot sevi 84,3 % no zemnieku saimniecību kopējā skaita un 75 % no zemnieku saimniecību lietošanā esošās zemes. Kolektivizāciju visumā par nobeigtu varēja uzskatīt 1952. gada pirmajā janvārī, kad bija kolektivizēti 98,4 % no visu zemnieku saimniecību sētu skaita un 97,4 % no to lietošanā esošās zemes. Kolektivizācija šajā laikā neaptvēra tikai nedaudz vairāk par 5300 zemnieku saimniecībām, galvenokārt strādnieku un kalpotāju saimniecības, kas atradās ap pilsētām un rajonu centriem. Kolhozu sabiedriskā zeme tālāk varēja tikt palielināta tikai uz valsts zemes fonda rēķina.³

Līdzīgi PSRS arī Latvijas PSR K(b)P CK birojs 1950. gada maijā pieņēma lēmumu par rupjiem partijas līnijas izkropļojumiem kolektivizācijas gaitā, kurā tika nosodītas administrēšanas un pieņemšanas metodes kolhozu organizēšanā.

1950. gada 4. novembrī PSRS MP pieņēma lēmumu "Par pasākumiem tālākai lauksaimniecības attīstībai Latvijas PSR", kurā tika nosprausti "grandiozi" uzdevumi kolektīvās

¹ Lauku avīze 1988.g.19.03., "Latvijas likteņgadi".

² Lauku avīze 1988.g.05.03., "Kolektīvā saimniecība".

³ Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas nepublicētie materiāli.

lauksaimniecības attīstībai.

1955. gadā graudaugu sējumu platībā republikā bija jāsasniedz 1 000 000 ha, kopējai bruto produkcijai - 22 000 000 centneri. 1955. gadā no katras govs bija jāizslauc 3500 litri piena, jāsarāžo 40 tūkstoši tonnas sviesta. 1955. gadā, salīdzinot ar 1950. gadu, liellopu skaits bija jāpalielina par 58,4 %, bet cuku skaits vairāk kā par 75 %. Taču īstenībā izrādījās pavisam cita. Vidējā graudaugu kultūru gada bruto ieguve pie ražības 6,6 ctn no hektāra 1951.- 1955. gados visu saimniecību kategorijās bija 519 tūkst. t vai vairāk kā četras reizes mazāka kā bija plānots un 2,6 reizes mazāka kā ieguva 1940. gadā. Vidējais izslaukums no vienas govs 1953. gadā kolhozos bija 1664 kg vai nepilna puse no plānotā. 1960. gadā republikā sarāžoja 25 tūkst. t sviesta.¹

Administratīvā ceļā veiktā masveida kolektīvizācija nodarīja lielu ļaunumu lauksaimniecības attīstībai. To apliecina lauksaimniecībā izmantojamo zemju platību samazināšanās par vairāk kā 1,1 milj. ha. Kolektīvās saimniekošanas rezultātā ir pazaudēta zemes īstenais saimnieks, tiešā ieinteresētā persona lauksaimniecības attīstībā.

¹ Латвийская ССР в 1976 году. Рига, 1977, II9 - I22 с.

RAŽOŠANAS LĪDZEKĻU ĪPAŠUMA UN SAIMNIEK-
KOŠANAS FORMAS LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBĀ

Līdz nesēnai pagatnei lauksaimniecības produkcijas ražotāju klasifikācija pa uzņēmumu veidiem mūsu republikā (un ne tikai mūsu) īpašas grūtības nesagādāja. Spilgti izdalījās padomju saimniecības (arī citi valsts uzņēmumi) un kolhozi kā galvenie un noteicošie lauksaimniecības produkcijas ražotāji, bez tam sava vieta tika ierādīta arī pilsoņu personīgajām palīgsaimniecībām. Kā galvenā atšķirība starp šiem trijiem ražotāju pamatveidiem pamatoti tika minētas dažādas īpašumattiecības uz ražošanas līdzekļiem. Pirmajā gadījumā ir valsts (visas tautas) īpašums uz ražošanas līdzekļiem, otrajā gadījumā - kolhozu kooperatīvais, bet abi tie tika pieskaitīti sociālistiskajam (sabiedriskajam) īpašumam. Personīgo palīgsaimniecību gadījumā negribīgi tika atzīts personīgais īpašums uz ražošanas līdzekļiem. Šīs atšķirības īpašumattiecību jomā noteica īpatnības visu triju veidu uzņēmumu (arī personīgās palīgsaimniecības šajā gadījumā pieskaitīsim uzņēmumiem) darbībā, tas ir, ražošanas procesa plānošanā, organizācijā, saražotā produkta sadalē, realizācijā un patēriņā, arī darbaspēka savienošanā ar ražošanas līdzekļiem.

Personīgo palīgsaimniecību gadījumā šīs attiecības realizējās visbiežāk. Ražotājs, vienlaikus būdams strādnieks un ražošanas līdzekļu (kaut visprimitīvāko) īpašnieks, savu darbaspēku ar tiem savieno tieši, nepastarpināti, tāpēc pats spēj noteikt ražošanas programmu, vadoties no savām interesēm un samērojot tās ar sabiedriskajām pastāvošā tirgus (plašākā nozīmē) personā. Ražotājs pats izvēlas ražošanas tehnoloģiju un realizē to dzīvē saskapā ar savām iespējām, pats nosaka saražotā produkta sadalē proporcijas, realizācijas kanālus, patēriņa virzienus.

Kolhozu tipa uzņēmumu darbības pamatā ir kolektīvs darbs ar kolhozu sabiedriskā īpašumā esošiem ražošanas līdzekļiem. Kolhoza biedri, būdami kolhozā strādājošie, savā ražošanas darbībā tos lieto bieži, bet tajā pašā laikā, būdami šo ražošanas līdzekļu līdzīpašnieki, tos pārvalda un rīkojas ar tiem ar speciāli radītu pārvaldes orgānu starpniecību. Augstākais kolhoza lēmējorgāns ir kolhoza biedru kopsapulce, tāpat orgāns, kas darbojas pašā kolhoza ietvaros. Tā rezultātā kolhozs pats veido savu ražošanas programmu, realizē to dzīvš un ir sevis saražotā produkta īpašnieks, tāpēc ir tiesīgs to sadalīt, realizēt un patērēt. Tomēr katra individuālā kolhoza biedra intereses šajā gadījumā var realizēties tikai par tik, cik tās var sasniegt ar pārējo kolhoza biedru interesēm. Tāpēc, jo lielāks ir kolhozs pēc sava biedru skaita, jo inertāka ir šo individuālo interešu realizēšanas sistēma.

Padomju saimniecību gadījumā situācija ir būtiski atšķirīga. Padomju saimniecību strādājošie, un pat pašas padomju saimniecības, nav tieši ražošanas līdzekļu īpašnieki. Tie viņiem pieder vienīgi par tik, par cik visiem pārējiem valsts pilsoņiem. Tādēļ padomju saimniecību kā specifiska ražošanas līdzekļu sakopojuma pārvaldīšanai un vadīšanai ir radīta daudzpakāpju valsts orgānu sistēma, kas darbojas īpašnieka - valsts (visas tautas) vārdā. Šajā sistēmā katrā pakāpē patur sevi kādas tiesības ražošanas plānošanā, saražotā produkta sadalē, realizācijā un patēriņā. Piešķirte tiesība realizēšana ir šīs pakāpes funkcija, kas kļūst par plānošanu pret īpašnieku - valsti (visu tautu). Paši padomju saimniecība kā uzņēmums arī darbojas tikai tai atvērtā tiesību ietvaros. Šīs tiesības ļauj padomju saimniecībai uzstāties kā tiesību subjektam sakaros ar citiem uzņēmumiem, organizācijām, pilsoņiem, veikt ražošanas darbību, veikt tās operatīvo plānošanu, vadību, bet piedalīties saražotā produkta sadalē tās var tikai daļēji, jo šo uzņēmumu vietu ekonomikas kompleksa nosaka citi, augstākstāvoši orgāni. Tie arī vērtē padomju saimniecību ražošanas darbības rezultātus, iz-

Leņķi to tālākās attīstības perspektīvas, nosaka saražotā produkta sadales galvenās proporcijas. Padomju saimniecību strādājošie ir tikai noteikto ražošanas funkciju izpildītāji, un tāpēc sev atvēlētās tiesības šie uzņēmumi realizē kā nedalāma bezpersoniska vienība. Tas pats attiecas uz padomju saimniecību saistībām un pienākumiem.

Neraugoties uz iepriekšminētajām atšķirībām, visiem nosauktajiem ražotājiem ir kopīga iezīme. Tie ir patstāvīgi uzņēmumi un ir mantisko attiecību pilntiesīgi subjekti. Ties ir tiesības piesavināties ar saviem ražošanas līdzekļiem saražoto produktu, bet vienlaikus arī tie nes pilnu mantisku atbildību par savu pienākumu un saistību izpildi. Kā garantija mantisko saistību izpildei aplūkotajiem uzņēmumiem kalpo to īpašumā esošie ražošanas līdzekļi. Tādēļ varam secināt, ka īpašumtiesības uz ražošanas līdzekļiem šiem uzņēmumiem veic divas pamatlīdzekļas:

- ir garantija uzņēmuma kā mantisko tiesību subjekta pastāvēšanai;
- ir pamats saražotā produkta piesavināšanai.

To ievērojot, var teikt, ka mantisko tiesību subjekta izveidei par pamatu var kalpot ne tikai pašu īpašumā esošie ražošanas līdzekļi, bet arī kādi citi garantiju veidi - cits mantiskais īpašums, citu tiesisko attiecību subjektu garantijas un tam līdzīgi. Tas ir viennozīmīgi nepieciešams faktors.

Tas ļauj veidoties un pastāvēt ražošanas uzņēmumiem, kuru īpašumā nav ražošanas līdzekļu vai ir tikai daļa no vien. tomēr, tā kā ražošanas process bez ražošanas līdzekļiem nevar notikt, ražošanas uzņēmumu pastāvēšanai saikne ar tiem (līdzekļiem) ir nepieciešams priekšnoteikums. Tā var veidoties:

- - jau aplūkotajā īpašumtiesību vai to pilnvarojuma (padomju saimniecības) gadījumā. Te gan jāuzsver, ka bez jau minētajiem īpašumtiesību veidiem var pastāvēt vēl arī citi - piemēram, akciju sabiedrība, citi kooperatīvu īpašuma paveidi u.tml.;

- līgumattiecību par ražošanas līdzekļu lietošanu izveidošanas gadījumā.

Līdzšinējā iztirzājuma gaitā lielākā uzmanības daļa tika pievērsta ražotāja uzņēmuma tiesībām un pienākumiem, kas izriet no to attiecībām pret ražošanas līdzekļiem. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka ražošana nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis cilvēku materiālo un garīgo vajadzību pilnīgākai apmierināšanai. Tādēļ pasekosim ražotāja vietā šajos uzņēmumos. Cilvēks ražošanā ir galvenā ražošanas faktora - darbaspēka iemiesotājs, tātad strādnieks, bet tajā pašā laikā arī saražotā produkta patērētājs. Šoreiz mēs vairāk interesē strādnieka vieta saražotā produkta sadalē, bet līdz tam visā pārējā ražošanas procesā, izsekojot tam pa dažādiem uzņēmumu veidiem.

Jau iepriekš tika minēts, ka visvienkāršāk ražošanas attiecības realizējas personīgā uzņēmuma - palīgsaimniecības gadījumā. Strādnieks, būdams ražošanas līdzekļu pilntiesīgs īpašnieks, ar tiem ir saistīts tieši. Visu saražoto produktu strādnieks piesavinās tieši, nepastarpināti, un viņš pats šo produktu ne tikai var sadalīt, bet viņam tas arī ir jādara (šajā un citos gadījumos ar "saražoto produktu" apzīmējam jaunradīto vērtību, t.i., tīro produkciju). Strādnieks ražošanas procesā izpilda pašā pieņemtos lēmumus. Tādēļ šāda uzņēmuma gadījumā var rasties tikai cilvēka iekšējās pretrunas, kuru atrisināšanai nav jārada speciāli orgāni.

Kā pretpols individuālam uzņēmumam ir valsts uzņēmumi - padomju un citas valsts saimniecības. Šajā gadījumā valsts pati ar savu orgānu starpniecību veic ražošanas darbību sev piederošajos uzņēmumos, tas ir, ar sev piederošajiem ražošanas līdzekļiem. Strādājošais šajā uzņēmumā veic tikai noteiktas funkcijas, par to saņemot tikpat liksētu atalgojumu. Šī atalgojuma noteikšanas kārtību nosaka speciāli valsts orgāni. Pie kam atalgojums tiek noteikts, un sevišķi tas izpaužas leikumsaimniecībā, nevis konkrētam strādniekam kā tādām, bet gan konkrētas funkcijas izpildītājam. Tas attiecas uz visiem padomju

saimniecībās strādājošajiem. Katrs konkrētais strādnieks savas personīgās intereses var realizēt, izvēloties sev atbilstošu veicamo funkciju loku un samērojot to ar noteikto atalgojumu. Strādnieka attiecības, kas izdarītās izlases gadījumā izveidojas ar padomju saimniecību vai citu valsts uzņēmumu, tiek fiksētas darba līgumā. Strādnieka izpildāmās funkcijas var būt precizētas arī citos dokumentos - dienesta instrukcijās, normatīvos un tml.. Strādnieku saņemamais atalgojums ir daļa no saražotā produkta, kas var tikt novirzīta personīgam patēriņam. Pie kam šī patēriņa fonda daļa jau tiek noteikta iepriekš fiksētā veidā vēl pirms sadalāmā produkta saražošanas. Šai fiksētajai summai pamatā ir nevis ražošanas procesa rezultāti, bet patērējamais strādnieku fiziskās un garīgās enerģijas daudzums, ko parasti izsaka kopējā ražošanas darbietilpībā. Strādnieks pats ar savu mantu neatbild par uzņēmuma saistībām, tāpat nenes pilnu materiālo atbildību par ražošanas darbā nepieciešamo sev nodoto materiālo vērtību izmantošanu un saglabāšanu. Tādējādi sistēma paredz, ka strādniekam tiek atņemta daļa no ražotāja tiesībām, bet tajā pašā laikā uz viņu netiek attiecināti visi uzņēmuma pienākumi un saistības. Valsts, vadot savus uzņēmumus, uzņemas atbildību par viņu darbību, bet tajā pašā laikā saglabā sev tiesības piesavināties un izmantot pēc saviem ieskatiem visu to saražotā produkta daļu, kas paliek pēc iepriekš noteiktā individuālā patēriņa fonda izdalīšanas.

Kā zināms, starpšossas starp aplūkotajiem diviem uzņēmumu veidiem ir kolhozi. Arī šajā gadījumā katrs strādnieks (šeit aplūkosim tikai kolhoza biedrus, jo attiecības ar algotajiem strādniekiem ir adekvātas padomju saimniecību gadījumam) sabiedriskajā ražošanā veic tikai noteiktas funkcijas, par ko saņem noteiktu atalgojumu saskaņā ar ieguldītā darba daudzumu. Vienīgi kolhozā, atšķirībā no padomju saimniecībām, šīs funkcijas nosaka pašā kolhoza lēmējorgāni, vadoties no savas saimniecības īpatnībām un ražošanas uzdevumiem. Šo lēmējorgānu darbība

var piedalīties katrs kolhoza biedrs. Tādējādi kolhozniekam savu personīgo interešu apmierināšanai ir lielāka iespēju kopa - sākot ar izvēli saistīt sevi ar kolhozu un beidzot ar līdzdalību jautājumā izlemšana kolhozu lēmējorgānos. Kolhoznieku atalgojumam ir jābūt atkarīgam no saražotā produkta un tā sadales proporcijām, pie kam šī produkta sadale var notikt tikai pēc tā iegūšanas. Ja kolhozu kustības sākumos šāda pieeja realizējas, tad ar laiku šis princips ir devalvēts. Tas notika garantētās darba samaksas ieviešanas rezultātā atbilstoši padomju saimniecību sistēmai, kā rezultātā praktiski tika pārrauta saite starp kolhoza kā saimniekošanas vienības darba rezultātiem un katra kolhoznieka saņemamo patēriņa fonda daļu, pēdējai saglabājot vienīgi papildus pozitīvā stimulatora lomu. Bez tam, ja ievēro, ka patēriņa fonda saņemamās daļas lielums nav atkarīgs no katra kolhoza biedra individuālā ieguldījuma kolhoza īpašumā sākotnējā izveidē un ka viņi (kolhoznieki) ar savu mantu nav atbildīgi par kolhoza saistībām un otrādi, varam secināt, ka būtībā arī kolhozos strādājošo saistība ar ražošanas līdzekļiem notiek darbspēka algošanas ceļā. Savukārt, kolhozu apvienošanas rezultātā pieaugot kolhozu biedru skaitam, izlemjot kolhoza attīstības un citus dzīvīgi svarīgus jautājumus, samazinās iespējas ņemt vērā katra kolhoznieka individuālo viedokli, un pie pašreizējiem kolhozu lielumiem var teikt, ka šodien kolhozos strādājošo loma ražošanas vadīšanā ir tikai nedaudz lielāka kā padomju saimniecību gadījumos. Tāpēc šķiet, ka kolhozi savā līdzšinējā veidā nav izmantojuši tās iespējas, ko dod personīgā īpašumā esošu ražošanas līdzekļu apvienošana kolektīvai saimniekošanai.

Eckas samērā vājajai strādājošo ieinteresētībai uzņēmumu ražošanas galarezultātā, kurš kopumā izpaužas saražotajā produktā, ir nepieciešamība pēc sīkas ražošanas reglamentācijas un daudzkārtējas savstarpējas kontroles pat visvienkāršākajos ražošanas procesos. Jo tālāk ražošanas uzņēmumi attīstās un to strādājošo skaits pieaug, jo saikne starp katru strādājošo individu un viņa interesēm un

uzņēmuma koprezultātu kļūst vājāka. Tāpēc precīzāk ir jānosaka parametri strādājošo izpildāmajām funkcijām kā arī šo parametru izpildes kontroles mehānisms. Masveida ražošanā tas var būt attaisnojami. Tomēr, kā rāda prakse, lauksaimnieciskajā ražošanā šāda rakstura reglamentācija nedod gaidāmos rezultātus - veicama operāciju ir pārāk daudz, to virkņējumu - vēl vairāk, bet šo operāciju apjomi nelieli, kā arī bieži vien izpildes kontrole var novirzīties laikā. Tāpēc mūsu lauksaimniecības lieluzņēmumos - kolhozos un padomju saimniecībās visu laiku tiek meklētas formas, kas ļautu palielināt strādājošo ieinteresētību uzņēmuma darbības galarezultātā, tajā pašā laikā saglabājot uzņēmuma darbības raksturīgākos pamatprincipus. Galvenais darbības virziens šajā jomā ir strādājošo materiālās stimulēšanas sistēmas pilnveidošana, akcentējot tajā darba samaksas daļu. Lielākā vērība tiek pievērsta gabal darbības samaksas formas pilnīgošanai. Par kritēriju ieguldītajam darbam tiek izvirzīti jau netieši darba patēriņa rādītāji - saražotā produkcija, veiktais darbu apjoms. Konkrētā izvēle ir atkarīga no strādājošo vietas ražošanas procesa ķēditē. Ja strādājošā funkcija aprobežojas ar tikai kādas tehnoloģiskā procesa daļas izpildi, par kritēriju tiek izvēlēts darbu apjoms, bet, ja šīs funkcijas izpildes rezultātā tiek iegūta kāda produkcija, pēdējā arī kļūst par darba samaksas apjoma noteikšanas kritēriju. Mēģinot par strādājošo darba rezultātu uztvert saražoto produkciju, rodas nepieciešamība pār atsevišķo funkciju agregatēšanas, kā rezultātā bieži (lai gan ne vienmēr) izvirzās prasība arī pēc jaunām darba organizācijas formām, par ražošanas vienību izvēloties vairs nevis vienu atsevišķu individu, bet tehnoloģiski saistītu strādnieku grupu. Tādējādi tiek panākta, ka daļa no starpkontroles funkcijām tiek nodota pašām šīm grupām. Rezultāts minētajam procesam ir kolektīvo darba samaksas formu ieviešana. Tautā tās tiek sauktas par kolektīvo, vienoto darbuzdevumu, atsevišķos gadījumos arī par darbuzņēmumu. Pie kolektīvajām darba samaksas formām strādājošo funkcijas

netiek izmainītas. Viņi joprojām veic norādītās tehnoloģiskās operācijas, pilda algota darbaspēka lomu. Strādājot un uzņēmumu savstarpējās attiecības netiek izmainītas. Izmaiņas tāpēc skar vienīgi darba samaksas aprēķināšanas mehānismu, bet nevis noteikšanas kritērijus un principus. Izšķirošais elements te joprojām ir nevis produkcija, bet ieguldītā darba apjoms. Ražošanas tehnoloģiskā procesa pilnveidošana šajā gadījumā netiek stimulēta, jo, tam mainoties, var samazināties ieguldāmā darba apjoms, tāpēc arī darba samaksas apjoms.

Leģitīmo ciešanu saiti starp darba samaksu un produkcijas apjomu, tajā pašā laikā nodrošinot noteikta ražošanas apjoma sasniegšanu, tiek radīta jauna attiecību forma starp strādājošiem un uzņēmumu, kur strādājošie vai to grupas uzņemas saistības veikt kādu noteiktu darba apjomu vai saražot produkciju, bet, savukārt, uzņēmums šo darbu apņemas pieņemt un apmaksāt pēc akordizcenojumiem vai citādi noteiktas summas apmērā, ražošanas procesa gaitā nodrošinot to ar nepieciešamajiem resursiem. Praksē šī forma ieguvusi kolektīvā darbuzņēmuma nosaukumu. Būtībā tieši ar darbuzņēmuma formu attīstību sākas visumā pamatīga ražošanas attiecību izmaiņa lauksaimniecībā. Darbuzņēmuma attiecības veidojas tikai atbilstoša līguma slēgšanas rezultātā. Jaunu skanējumu lauksaimniecības lieluzņēmumu darbībā iegūst mantiskās attiecības, jo darbuzņēmuma līguma slēgšana nozīmē, ka līdztekus darba attiecībām starp strādājošajiem un uzņēmumu izveidojas arī mantiskās attiecības, kas saistās ar ražošanas līdzekļu izmantošanu un saražotā produkta piesavināšanās un sadales kārtību. Sākotnēji šīs izmaiņas nebija īpaši jūtamas, jo, neraugoties uz formu izmaiņu, saturs vēl tika saglabāts vecais - tā pati darba samaksas būtība. Tikai ar laiku pierādījās, ka darba samaksas darbuzņēmuma attiecību gadījumā nav šķirama no reglamentācijas abu pušu - arī darba devēja - darbībā, precīzāk, tiesību un pienākumu norobežošanas. Tajā pašā laikā kolhozi un padomju saimniecības kā uzņēmumu veidi saglabājas, un šie jaunie darb-

uzņēmēji paliek, attiecīgi, kolhoznieki un strādnieki.

Šajā gadījumā vairs nav ruza par tikai darba organizācijas, samaksas formu nomaiņu, bet to vēl nevar nosaukt par uzņēmuma tipa izmaiņu. Tāpēc liekas, ka turpmāk, analizējot ar strādājošo un ražošanas līdzekļu savienošanu saistītos jautājumus, būtu pamatoti visas šīs variācijas apkopot zem apzīmējuma "saimniekošanas formas", kā darba turpmākajā daļā tas tiks darīts. Ar šo apzīmējumu saprotisim nošķirtu ražošanas vienību, kuru raksturo: tās tiesiskais statuss; saistības veids ar ražošanas līdzekļiem; tiesības saražotā produkta piesavināšanās un sadales attiecībās; darba organizācija; patēriņa fonda sadales sistēma.

Aplūkosim tuvāk saimniekošanas formu variantus to saistībā ar ražošanas līdzekļu īpašuma attiecībām, izsekojot raksturojošo pazīmju realizēšanās variantiem.

Saimniekošanas formas pamatā ir tās tiesiskais statuss. Būtībā šeit ir divi iespējamie varianti:

- likumā noteiktā kārtībā vietējās varas izpildorgānu reģistrēti uzņēmumi, kuri darbojas saskaņā ar likumu, nolikumu, statūtiem vai kādu citu normatīvo dokumentu, kurā fiksēti šī uzņēmuma darbības mērķi, to saņemšanas līdzekļi un citas pazīmes;

- pilsoņi vai pilsoņu grupas, kuri ražošanā iesaistījušies uz līguma ar uzņēmumu pamata. Tas, savukārt, var būt -

- + darba līgums,
- + darbuzņēmuma līgums.

Ražošanas uzņēmuma pastāvēšanai objektīvi nepieciešams priekšnoteikums ir pašu vai kādā veidā piesaistīti ražošanas līdzekļi. Šo ražošanas līdzekļu piesaistīšanas veids ir pamatā uzņēmuma tipa izvēlei. No šī viedokļa var būt valsts uzņēmumi, kolhozi, cita veida kooperatīvi uzņēmumi, kopuzņēmumi, akciju sabiedrības vai kādi citi.

Darba līguma gadījumā pilsoņi bez savā īpašumā esošiem ražošanas līdzekļiem stājas darba attiecībās ar uzņēmumu un tādejādi gūst iespēju izmantot ražošanas li-

dzekļus. Darbuzņēmuma līguma gadījumā pilsoņiem un pilsoņu grupām savi ražošanas līdzekļi var būt un var nebūt, un no tā būs atkarīga līgumā paredzētā radītā produkta sadalīšanas kārtība.

Jau tika minēts, ka ražošanas darbības veikšanai ražošanas līdzekļi ir obligāts priekšnoteikums. Tātad arī 'ebkurā saimniekošanas formā būs kāda saite ar tiem. Ražošanas līdzekļi var būt:

- pašu īpašumā. Šajā gadījumā viss saražotais produkts paliek ražotāja rīcībā;

- nomāti no kāda cita īpašnieka, tas ir, speciālā līgumā paredzētā kārtībā īpašnieks nodod šo ražošanas līdzekļu lietošanas tiesības, par to saņemot zināmu atlīdzību. Ar šiem ražošanas līdzekļiem saražotais produkts vispārējā gadījumā ir nomnieka īpašums. Tomēr nomas maksas kārtības kārtībā līgumā var būt paredzēta tāda, ka saražotais produkts var tikt sadalīts vienīgi šīs nomas maksas kārtībai un lietotāja darba samaksas minimuma nodrošināšanai;

- pārvaldīti kāda cita īpašnieka uzdevumā.

* Kā speciālgadījums jāizdala ražošanas līdzekļu nodošana lietošanā bez atlīdzības īpašnieka noteiktu funkciju izpildei. Šajā gadījumā saražotais produkts pēc norēķināšanās par ražošanu ieguldītā darbaspēka patēriņu parasti pilnīgi paliek ražošanas līdzekļu īpašniekam.

Augstakminētais ir spēkā attiecībā uz ražošanas pamatlīdzekļiem. Bez tam, kā specifisks ražošanas līdzeklis lauksaimniecībā ir zeme. Bet, tā kā zeme mūsu valstī ir valsts īpašumā un tā nevar būt mantisku darījumu objekts, šajā gadījumā saimniekošanas formu attiecības pret zemi neaplūkosi. Savukārt, apgrozāmie līdzekļi saimniekošanas formas subjektam var būt savi vai citas saimniekošanas vienības. Pirmais gadījumā to mantiskais avots var būt paša ražotāja manta, bet daudzos gadījumos apgrozāmo līdzekļu avots ir kredīts. Pēdējā gadījumā ražotājam ir papildus pienākums - kredīta saistību kārtošana. Ja apgrozāmie līdzekļi ir citas saimniekošanas vienības,

tas arī saražotais produkts parasti pieder devējam vienībai.

Jau tika minēta, ka saražoto produktu piesavinās ražošanas līdzekļu Ipašnieks. Tādēļ gadījumā, kad pats ražotājs ir savu ražošanas līdzekļu Ipašnieks, tas piesavinās visu saražoto produktu un pēc ārējo saistību nokārtošanas pats sadala atlikumu patēriņa un uzkrājuma fondos. Gadījumā, ja saimniekošanas formas darbības pamatā ir bez atlīdzības lietošana nodoti ražošanas līdzekļi, saražotā produkta sadale ir ārpus ražotāja kompetences. Pārvaldot cita Ipašumā esošos ražošanas līdzekļus, pēc saražotā produkta iegūšanas ražotājs jau iepriekš noteiktā kārtībā izdala patēriņa fondu atbilstoši darba ieguldījumam ražošanā, pārējo sadali atstājot Ipašnieka kompetencē. Lietojot nomātos ražošanas līdzekļus, saražotā produkta sadale ir adekvāta pirmajam gadījumam, kur nomas maksa parādās kā pirmkārt kārtojama ārējā saistība.

Kā saimniekošanas formas papildus pazīme, kas gan nav tik daudz saistīta ar ražošanas līdzekļu Ipašumu, ir jānosauc darba organizācija, no kā, savukārt, atkarīga patēriņa fonda sekundārā sadale. Saimniekošanas forma no šī aspekta var balstīties uz individuālu darbu (speciālā gadījumā - ģimenes), pašpārvaldes grupas darbu, lielas lauku masas darbu. Pēdējā gadījumā no jauna izvirzās jautājums par pamatotu sadali atbilstoši ieguldītajam darbam.

Izejot no augstākizstrādātajām saimniekošanas formu pazīmēm, var sastādīt jebkuras mūsu republikas lauksaimniecībā novērojamas un potenciāli iespējamās saimniekošanas formas portretu, kā arī pamatot tās darbības ekonomisko attiecību modeli. Gan jau esošo uzpāmumu veidu - kolhozu, padomju saimniecību, starpsaimniecību, gan potenciāli iespējamo - kooperatīvu un akciju sabiedrību, tāpat arī zemnieku saimniecību, dažādo darbuzdevumu un darbuzpāmumu veidu.

Saimniekošanas formas darbībā spēkā esošās ekonomiskās attiecības rezultājošo izpausmi gūst caur saimnieciskā aprēķina attiecību realizēšanos. Bet tā ir cita plaša tēma, kas prasa detalizētāku izklāstu.

I. Sudraba

DĀRZEŅU IEPIRKUMA CENU MEHĀNISMA
PILNVEIDOŠANA

Cenu mehānisms var un tam ir jāstimulē lauksaimniecības uzņēmumu ražošanas darbība tautsaimniecībai vēlāmajā virzienā. Arī saimnieciskā aprēķina principu ieviešana saimnieciskajā darbībā ir nesaraucjami saistīta ar iepirkuma cenu plānošanu un to lomas paaugstināšanu lauksaimnieciskās ražošanas darbībā. Nenoregulētais dārzeņu iepirkuma cenu mehānisms kavē šī veida produkcijas ražošanas paplašināšanu.

Mūsu republikā dārzeņus audzē:

- 1) specializētās dārzeņu audzēšanas saimniecībās lielo pilsētu apkārtnē (kā "Bulduri", "Salaspils", "Jelgava", "Mārupe", "Rīga");
- 2) kolhozi un padomju saimniecības, kuriem uzlikts par pienākumu apgādāt rajonu centrus un rajonu iedzīvotājus ar dārzeņiem;
- 3) dārzeņu audzētāji personīgajās palīgsaimniecībās.

Pašreiz ražošanas izmaksu uzskaiti pa atsevišķām dārzeņu kultūrām vairāk vai mazāk precīzi ved specializētās dārzeņu audzēšanas saimniecības. Pārējās saimniecībās dārzeņi tiek ražoti samērā nelielās platībās un izmaksu uzskaitē tiek veikta kopumā pa visām atklātā laukā audzētajām dārzeņu kultūrām. Līdz ar to ekonomiskajā analizē jāstrādā ar vidējā viena centnera atklātā laukā audzēto dārzeņu pašizmaksu, kas neatspoguļo faktiskos audzēšanas apstākļus un realizācijas rādītājus atsevišķām dārzeņu kultūrām.

Dārzeņu ražošanas efektivitāti republikā ietekmē virkne nozīmīgu faktoru, kā:

- audzējamo dārzeņu struktūra;
- realizācijas iespējas (tirgus, sagāde, izmantošana pārstrādei).

- klimatiskie apstākļi (labvēlīgi ražas gadi un ne-labvēlīgi ražas gadi);
- augšņu piemērotība;
- iespējas mehanizēt dārzeņu audzēšanu, u.c.

Dārzeņu realizācijas ekonomiskos rezultātus republikā 1982.- 1988. gadā raksturo 1. tabula.

Atklātā laukā audzēto dārzeņu 1 t realizācijas pašizmaksa šajā laika periodā palielinājusies 2,2 reizes (+ 110 rbļ. 1 t), vidējā realizācijas cena 2,6 reizes (+ 141 rbļ. 1 t), bet rentabilitāte 1988. gadā sastādīja 16 % (1987. gadā tā bija 9 %. Ņemot vērā, ka 1988. gadā šī veida dārzeņu audzēšana nerentabla bija 36 kolhozos (27% no kopējā kolhozu dārzeņu audzētāju skaita un 56 padomju saimniecībās (48 %). Zemstikla platībās audzēto dārzeņu vidējā 1 t pašizmaksa šajā laika periodā palielinājusies par 8 % (+ 75 rbļ./t), bet vidējā realizācijas cena par 6 % (+ 77 rbļ./t). Šo dārzeņu kultūru audzēšana nerentabla 1987. gadā bija 53 kolhozos (57 %) un 30 padomju saimniecībās (57 %). Atklātajā laukā audzēto dārzeņu realizācijas apjoms šajā laika periodā palielinājies par 6,8 % (+ 76000 cnt), zemstikla platībās audzēto - par 31,5 % (+ 57000 cnt).

Republikā pamatā tiek audzētas tikai galvenās dārzeņu kultūras (galviņkāposti, galda bietes un burkāni), bet visai maza uzmanība ir veltīta zaļumu un tādu lauka dārzeņu kultūru kā ziedu kāposti, pupas, kolrabji u.c. audzēšanai (īpaši specializētajās lauka dārzeņu realizācijas saimniecībās).

Analīzes dati rāda, ka, attiecinot vienādas iepirkuma cenas uz dažāda ražošanas attīstības līmeņa saimniecībām, nevar gaidīt vienādu materiālo ieinteresētību produkcijas ražošanas palielināšanā. Rezultātu analīze parāda arī, ka pašreizējās cenu sistēmas apstākļos tirzniecības pieprasījumu pēc zaļumiem, pārējiem dārzeņiem nevar nodrošināt šo kultūru audzēšanas nerentabilitātes dēļ.

Pastāvošu iepirkuma cenu sistēma sarežģī uzskaiti, realizāciju un nestimulē paplašināt produkcijas ražošanu.

Dārzeņu realizācijas rādītāji Latvijas PSR 1982.- 1988. gadā

Gadi	Realizēti tūkst. cnt	Ieņēmumi tūkst. rbļ.	Pašizm. tūkst. rbļ.	Kopējā peļņa tūkst. rbļ.	Rentab. %	1 t pašizm. rbļ.	1 t vid. real. cena rbļ.
1	2	3	4	5	6	7	8
Atklātā lauka dārzeņi							
1982	1124	10154	10034	120	1,2	89	90
1983	1168	16950	13811	3139	22,7	118	145
1984	1269	18099	15573	2526	16,2	123	143
1985	1148	17256	15954	1302	8,2	139	150
1986	1210	19177	17236	1941	11,3	142	158
1987	1190	24102	22122	1980	9,0	186	203
1988	1200	27732	23869	3863	16,2	199	231
Zemstikla dārzeņi							
1982	181	23372	17043	6329	37,1	942	1291
1983	202	23828	18965	4863	25,6	939	1180
1984	198	26131	20147	5984	29,7	1018	1320
1985	202	24761	29242	-4481	-15,3	1448	1226
1986	212	27274	20707	6567	31,7	977	1287
1987	230	34397	23820	10577	44,4	1036	1496
1988	238	32568	24213	8355	34,5	1017	1360

Tādēļ iesakām šādus trīs dārzeņu iepirkuma cenu variantus.

1. variants

Cenas tiek noteiktas specializētajām dārzeņu audzēšanas valsts saimniecībām pa visiem dārzeņu produkcijas veidiem, nodrošinot to rentablu ražošanu. Realizācijas cena aptver 70 % valsts pasūtījuma produkcijas, 30 % produkcijas tiek realizēts brīvā tirdzniecībā pēc saviem ieskatiem. Dārzeņu cenu noteikšana jāveic pēc pazīstamās formulas

$$C = P + DS \times E_1 + F \times E_2, \text{ kur}$$

C - projektējamā iepirkuma cena attiecīgajam produkcijas veidam;

P - produkcijas normatīvā pašizmaksa;

DS - kopējais darba samaksa fonds uz produkcijas vienību;

F - izdevumi ražošanas pamatfondiem uz produkcijas vienību;

E_1 - normatīvs (koeficients) tirā ienākuma (peļņas) piešķaitījumam proporcionāli darba samaksai.

Pašreiz to rekomendē ne zemāku par 0,3 - 0,4. Pēc mūsu domām, ietverot produkcijas pašizmaksā visu sabiedriskā patēriņa fonda lielumu un samaksu par piesaistīto darbaspēku, koeficientam būtu jābūt 0,7 - 0,9.

E_2 - normatīvs (koeficients) tirā ienākuma (peļņas) piešķaitījumam proporcionāli ražošanas pamatfondiem, pēc pašreizējā pieņēmuma 0,3.

Šajā gadījumā ekonomiski pamatotas cenas veidošanas pamata ir normatīvā pašizmaksa un uzņēmuma tirālais ienākums (peļņa), kura apjoms, kā redzams no formulas izteiksmes, atkarīgs no produkcijas darbietilpības un fondietilpības. Lai pašreizējais apstākļos dārzeņu ražošanu varētu paplašināt nepieciešamajā apjomā, jāņem vērā ne tikai šie atšķaitījumi, bet ir jānodrošina vismaz 35 - 50 % ražošanas rentabilitāte.

Šis cenu variants sarežģis realizāciju augstākas vai zemākas dārzeņu ražošanas gadījumā. Gala rezultātā var nedot

vēlamo efektu iedzīvotāju nodrošināšanai ar dārzeņiem. Šajā situācijā dārzeņu ražošanas rentabilitāte nevar būt vienāda visām saimniecībām, kuras nedod pašizmaksas uzskaiti. Cenas nestspoguļo patieso līdzekļu ieguldījumu un produkcijas ražošanas rentabilitāti.

2. variants

Specializētajām dārzeņu audzēšanas valsts saimniecībām, kuras apgādā Rīgu, Jūrmalu un citas republikas nozīmes pilsētas, tiek noteikta maksimāli pieļaujama realizācijas cena galvenajām dārzeņu kultūrām (galviņkāposti, salda bistes, burkāni), aptverot 70 % valsts pasūtījuma. Maksimāli pieļaujamās cenas pamatā ir iepriekš minēto cenas noteikšanas formula. Pārējiem dārzeņiem realizācijas cenu atļauts noteikt pašai saimniecībai atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma (vienojoties ar tirdzniecības organizāciju).

Kas attiecas uz dārzeņu realizācijas saimniecībām, kas dārzeņus audzē nelielās platībās, ar tiem apgādājot galvenokārt rajona iedzīvotājus, dārzeņu realizācijas cenas centralizēti nenoteikt. Tās nosaka dārzeņu audzētājas saimniecības, vienojoties ar patērētāju (sagādes, tirdzniecības organizāciju).

Pašreizējā situācijā, kad darbs tiek organizēts pilnā saimnieciskā aprīta apstākļos, kā galvenā tirdzniecības forma ar rūpniecības precēm tiek izvirzīta vairumtirdzniecība, vadoties no pieprasījuma un piedāvājuma. Arī lauksaimniecības produkcijas realizācijas pamatā būtu jāpāriet uz tirgus cenām, tā kā dārzeņi pieder pie produkcijas veidiem, ar ko sabiedriskais sektors nespēj nodrošināt iedzīvotājus pilnā sortimentā, un šo nodrošinājumu ir paredzēts panākt, iesaistot rentes uzņēmumus un individuālos ražotājus. Pēc mūsu domām, dārzeņu produkcijai cenas centralizēti vispār nebūtu nosakāmas, tās regulētu piedāvājums un pieprasījums. Kooperatīvā saimniecībā cenas jānosaka pašam kooperatīvam.

3. variants

Vispār nenoteikt lauki audzējamiem dārzeņiem valsts sagādes cenas. Dārzeņu realizācija notiek pēc līgumcenas starp piegādātāju un patērētāju. Šis variants būtu attiecināms pašreiz uz kolhoziem un individuālajiem dārzeņu audzētājiem, vēlākā attīstības posmā arī uz specializētajās lauka dārzeņu audzēšanas saimniecībām, specializētajās saimniecībās audzētajiem zemstikla dārzeņiem pagaidām būtu jānosaka maksimālā iepirkuma cena tomātiem, gurķiem, sīpoliem, salātiem, redīsiem un bietēm, kā arī steigzināmajai produkcijai (lapu bietes) no 1. oktobra līdz 30. aprīlim.

Kolhoziem, kooperatīvajiem uzņēmumiem, individuālajiem ražotājiem (nomas, rentes) segtajās platībās audzētajiem dārzeņiem realizācijas cenu nenoteikt. Specializētajās dārzeņu audzēšanas saimniecībās tiek uzrādīta dārzeņu pašizmaksas kulminācija, ir labāki audzēšanas apstākļi, plašāks produkcijas realizācijas tirgus. Nosakot vienādas iepirkuma cenas visiem dārzeņu audzētājiem, neizdevīgos apstākļos tiek nostādītas nespecializētās dārzeņu ražošanas saimniecības. Nevar būt vienāda materiālā ieinteresētība produkcijas ražošanā, pastāvēt atšķirīgiem ražošanas apstākļiem. Šādā situācijā ražošanu var stimulēt tikai brīvas līgumcenas.

Kas attiecas uz ekoloģiski tīras produkcijas iepirkuma, realizācijas cenām, tad tām jāveidojas tikai līgumattiecību veidā.

A. Daņeckis

ODRAS GRĪVAS RAJONA SOCIĀLĀS INFRASTRUKTŪRAS
 FUNKCIONĒŠANAS JAUTĀJUMI LAIKA POSMĀ NO 1975.-
 1985. gadam ¹

Odras grīvas funkcionālais rajons ir iedalīts trijās zonās:

1. Ziemeļu zona, kurā ietilpst Svinoncējes, Menzizdrojes, Volinas un Menzizdrojes rajona pilsētas;
2. Vidējā zona, kurā ietilpst Šēcinas, Polices, Gaļejuvas un Polices rajona pilsētas ²;
3. Dienvidu zona, kurā ietilpst Stargorodas Šēcinas un Trifinas, kā arī Kolbaskovas, Kobilankas, Staraja Čarnova, Trifinas, Stargorodas pilsētas.

Lai noteiktu pētāmā rajona sociālās infrastruktūras apgādes un funkcionēšanas līmeni, ir izmantoti statistiskajos krājumos pieejamie rādītāji, kuri raksturo attiecīgās apakšsistēmas. Tādejādi, raksturojot rajona apgādi apakšsistēmā izglītība un audzināšana, mēs izdalījām atsevišķi pirmskolas audzināšanas iestādes, pamatskolas, vispārizglītojošās licejas, profesionāltechniskās skolas.

Apgāde ar pirmskolas audzināšanas iestādēm raksturota ar sekojošiem rādītājiem:

- bērnu skaits bērnu dārzos, pārrēķinot uz 100 bērniem vecumā no 3 - 6 gadiem un audzinātājiem. Šo iestāžu funkcionēšanas novērtējumu mēs ieguvām, nosakot, cik bērnu pieņākas uz 1 audzinātāju un uz 100 bērnu dārza vietāp.

Pamatskola, vispārējās apmācības un profesionāli-

¹ Raksts uzrakstīts, balstoties uz veikto pētījumu pamata centrālās programmas O9.09 "Ekonomiskā politika PFR" ietvaros.

² Valsts administratīvais iedalījums PFR iedalās sekojoši: apgabals, pilsēta, rajons.

tehniskās izglītības nodrošinājumu mēs raksturojām ar skolu skaitu nestrādājošiem, pārrēķinot uz 100 km^2 , kā arī ar mācību telpu skaitu, bet to funkcionēšana novērtēta ar skolnieku skaitu, uz vienu skolotāju, uz vienu mācību telpu un uz vienu skolu.

Kulturā un mākslā mēs izdalījām muzejus, publiskās bibliotēkas, kinoteātrus u.c. Apgādi ar muzejiem mēs raksturojām ar muzeju un eksponātu skaitu, bet to darbības efektivitāti ar izstāžu un apmeklētāju skaitu. Savukārt apgādi ar sabiedriskām bibliotēkām, ar bibliotēku (filiāļu) skaitu uz 100 km^2 , bet to funkcionēšanu ar lasītāju skaitu uz 1000 iedzīvotājiem, ar mājās paņemto grāmatu skaitu, pārrēķinot tos uz 1000 iedzīvotājiem un uz vienu lasītāju. Rajona piesātinājums ar kinoteātriem tika mērīts ar vietu skaitu skatītāju zālē stacionārajās kinoteātros. Kino funkcionēšana tika noteikta ar seansu skaitu un caurlaides spēju, t.i., ar seansu un vietu skaitu un kino caurlaides spējas izmantošanas procentu.

Kā kultūras raksturojošo lielumu mēs ņēmām vērā arī sabiedrības apgādi ar radioaparātiem un televizoriem.

Veselības aizsardzības un sociālās nodrošināšanas jomā pie galvenajiem apgādes veidiem mēs pieskaitījām:

- ārstu, stomotologu, medmāsu, farmaceitu skaitu uz 10000 iedzīvotājiem, kā arī vidējo ārstēšanas ilgumu slimnīcā;

- veselības iestāžu skaits, tai skaitā gultu skaits uz 10000 iedzīvotājiem, iedzīvotāju skaits uz vienu aptieku un vienu aptiekas punktu, bērnu silišu vietu skaits uz 100 bērniem vecumā no 0 - 2 gadiem un bērnu skaits uz 100 vietām bērnu silitēs.

Rekreācijas apakšsistēmu mēs raksturojām ar tūristu bāzu skaitu un tūristu skaitu, kuri tās izmanto.

Vienas pētāmā rajona administratīvās vienības raksturo to diferenciaciju, kura padara neiespējamu to grupēšanu pēc tām piemītošām atsevišķām īpatnībām.

Ja ņem vērā kā galveno kritēriju, tad atsevišķām vienībām ar līdzīgu platību jāņem vērā vēl arī iedzīvotāju

blīvums.

Apkopojot sociālās infrastruktūras izpētes stāvokli un funkcionēšanu, pētāmā rajonā apstiprinās zināma tendence padziļināties sabiedrisko vajadzību neapmierinātībai.

Veiktie pētījumi noved pie sekojošiem secinājumiem.

1. Atskaites par sociālo infrastruktūru, kuras savāc statistiskās pārvaldes, ir vēl joprojām pārāk nabadzīgas. Informācija par sociālās infrastruktūras konkrētām apakšsistēmām vēl ir nepilnīga. Piemēram, ir parādīts mācību telpu skaits skolās, skolēnu skaits uz vienu skolotāju utt., bet nav nekas minēts par to, vai skola ir apgādāta ar vingrošanas zāli, sporta laukumiem, āresta kabinetiem utt.

Kultūras sfērā informācija aprobežojas ar kinoteātru skaitu un to platību, muzeju skaitu (ir zināms, ka vidēja lieluma pilsētās reti gadās mazi reģionālie muzeji), bibliotēku skaitu un grāmatu lasīšanas līmeni, kā arī radio un televīzijas abonētu skaits.

Tai pat laikā radošas kultūras nesēji plašākā nozīmē ir pilsētu¹ un rūpnieciskās kultūras nami, kuri bieži veic aktīvu un daudzveidīgu darbību, ko neņem vērā atskaites, kuras raksturo sociālo infrastruktūru.

Mērķtiecīga tādā gadījumā liekas statistiskās informācijas pārbaude sociālās infrastruktūras jomā.

2. Sociālās infrastruktūras attīstības rūpīga kontrole pa zonām un teritorijām norādīja uz būtisku vajadzību apmierināšanas līmeņa pasliktināšanos, sevišķi tajos apgabalos, kur attīstījās virsreģionālās funkcijas. Odras grīvas funkcionālā reģiona centrālajā zonā tas attiecas pirmkārt uz Polices pilsētu, kurā bija ieguldīti kapitālieguldījumi, saistīti ar ķīmiskās rūpniecības "Police" būvniecību, kā arī Šēcinās pilsētā, kur jūras ostas saimniecības dinamiskā attīstība neatstāja iespaidu uz nepieciešamo sociālās infrastruktūras attīstību. Tādu pat parā-

¹ Administratīvās sadales zemākajā līmenī - zemkopju klubi u.c.

dību varam novērot ziemeļu zonas pilsētā Svinoncjā. Dienvidu zonā varojami trūkumi Stargerodas pilsētā (otra pēc lieluma Ščecinas reģionā).

Līdzekļu nepietiekamība, kuri ir pilsētu padomju ricībā sociālās infrastruktūras attīstībai, ir novedusi pie tā, ka vecie, bieži piemērotie šiem uzdevumiem objekti tika dekapitalizēti, kas no vienas puses pazudina to funkcionēšanas līmeni, bet no otras puses pieprasa ieguldīt kapitālieguldījumus to tālākai eksistēšanai.

Līdzvērtīgas izmaiņas apgabalu apgādē neraksturojas ar vienmērību, kas ļautu noteikt, ka dotajā reģionā vai dotajā zonā noteiktā laika posmā ir veikta uzlabošanas politika, piemēram, veselības aizsardzības jomā. Šīm izmaiņām nav vienmērīga rakstura. Uzlabojumi ir novērojami veselības aizsardzībā vienā apgabalā, izglītībā otrā, bet kultūras jomā vēl citā apgabalā. Tam par iemeslu ir ierobežotais naudas līdzekļu daudzums, kāds ir pilsētas padomju ricībā.

3. Odras grīvas funkcionālā rajona galvenā ekonomiskā funkcija ir ostas jūras saimniecība, kura, kā parādīja sociālie pētījumi, par nožēlošanu, ar saviem ekonomiskajiem rezultātiem visai mazā mērā ir salīdzināma ar šo reģionu. Pētījumu rezultātā bija noskaidrots, ka, piemēram, 1987. gadā ostas jūras saimniecības vienības nodeva valsts budžetam 92,4 % no savas peļņas un tikai 7,6 %, t.i., apmēram 654 milj. zlotu reģionālajam budžetam. Ja pašām saimnieciskām vienībām ir vienalga, vai viņu peļņas atskaitījumi nonāk valsts vai reģionālajā budžetā, tad pilsētu padomēm tam ir izšķirošā nozīme, jo kāds gan finansiālais labums no tā, ka reģionā atrodas rūpniecības uzņēmumi.

4. Pašreiz veidojošās Polijā jaunā parametriskā ekonomiskās pārvaldes sistēma raksturojas ar plašu demokrātizāciju.

Praksē tas nozīmē to, ka sociālās infrastruktūras attīstības jautājumi tiks nodoti demokrātiski izvēlētas reģionālas pašpārvaldes rokās. To nosaka arī lēmums par

īpašuma formu sistēmas izmaiņu par labu komunālajam īpašumam.

Šīs izmaiņas, liekas, novedīs pie tā, ka iniciatīvas sociālās infrastruktūras objektu izveidē izrietēs no patiesām šī reģiona vajadzībām un to apmierināšanas vajadzīgajā līmenī. Tāda sistēma pēc kāda laika novedīs pie disproporciju likvidēšanas šajā sfērā.

5. Statistiskās informācijas uzkrāšanai visās sociālās infrastruktūras apakšsītēmās ir jābūt tikai uzskaites-informatīvam raksturam.

Eksistējošā pieredze šīs informācijas izmantošanā direktīvo sadalošo instanču lēmumu pieņemšanā sociālās infrastruktūras objektu celtniecībā bieži noveda pie nelabvēlīgiem rezultātiem.

Liekas, ka pētījumi ir parādījuši nevajadzību izveidot "sociālās infrastruktūras modeļus" reģionālās vienībās.

PĒCVĀRDS

Colvenie pētījumu rezultāti, kurus autori atspoguļo savās publikācijās, ir orientēti uz to praktisku pielietošanu Latvijas PSR tautsaimniecībā ekonomiskās patstāvības nostāklēs.

Rekomendācijas un priekšlikumi, kas ir izskatīti šajā publikācijā, nodoti izskatīšanai Latvijas PSR vadības plānošanas organizācijās un ir izmantoti republikas sociālās attīstības ilgtermiņa plāna dokumentos.

Visaktuālākās idejas un koncepcijas tiek izmantotas mācību procesā pamatkursos un speckursos, semināros efektīvākai jauno speciālistu sagatavošanai.

SATURA RADITAJŠ

E. Dubra	Dzīves kvalitāte Latvijas PSR, tās pašreizējais stāvoklis un attīstības perspektīvas	4
E. Kossalis	Sociālās sfēras attīstības efektivitātes jautājumi	15
Z. Osis	Par dažiem saimnieciskā aprēķina elementu ieviešanas aspektiem republikas rajonos un pilsētās	26
E. Jerjomina	Latvijas PSR veselības aizsardzības attīstības reģionālā politika	42
V. Zeile	Latvijas valsts politika izglītības un zinātnes attīstībā tās neatkarības apstākļos	47
A. Freidenfelde	Turisma attīstība Latvijas PSR	54
R. Škapars	Mazumtirdzniecības pilnveidošanas problēmas Latvijas PSR	64
L. Vība	LPSR kultūras un mākslas attīstības perspektīvas	73
V. Friedītis	Sociālās nodrošināšanas reģionālie aspekti	81
V. Kaža	Kooperatīvā plāna realizācija PSRS un Latvijas PSR lauksaimniecībā	96
A. Nigļavs	Ražošanas līdzekļu īpašuma un saimniekošanas formas Latvijas lauksaimniecībā	105
I. Sudraba	Dārzeņu iepirkuma cenu mehānismu pilnveidošana	116
A. Daņeckis	Cdras grīvas rajona sociālās infrastruktūras funkcionēšanas jautājumi laika posmā no 1975. - 1985. gadam	122